

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIAJÁ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

KILENCZEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1882.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

308.416

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

n. Pesty Frigyes
könyvtárából.

Du; lum.

TARTALOM.

- I. Szám. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- és Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához.) Kiadatlan források alapján írta Wertheimer Ede.
- II. Szám. A Limes Dacicus felső része. Torma Károly r. tagtól.
- III. Szám. Jelentés a gyula-fehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. Szilágyi Sándor r. tagtól.
- IV. Szám. A kalendáriumokról. Jakab Elek l. tagtól.
- V. Szám. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. (Jelentés az ottani ásatásokról.) Torma Károly r. tagtól. Nyolcz fmet-szettel = tizenöt fénynyomatú táblával.
- VI. Szám. A zámí és obati apátságok. Balássy Ferencz l. tagtól.
- VII. Szám. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. Szilágyi Sándor r. tagtól.
- VIII. Szám. A renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire. Miskovszky Viktor l. tagtól.
- IX. Szám. Marsigli élete és munkái. Beliczay Jónástól.
- X. Szám. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. Wenzel Gusztáv r. tagtól.
- XI. Szám. A parnszti vármegye. Gyárfás István l. tagtól.
- XII. Szám. Adatok a helynevek történetéhez. Majláth Béla l. tagtól.

A TERVEZETT

NÉGYES SZÖVETSÉG

AUSZTRIA-, OROSZ-, FRANCZIA- ÉS SPANYOLORSZÁG KÖZT.

1787—1790.

(ADALÉK AUSZTRIA KELETI POLITIKÁJÁHOZ)

KIADATLAN FORRÁSOK ALAPJÁN

IRTA

WERTHEIMER EDE.

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Előszó.

Jelen dolgozat a bécsi cs. és k. titkos házi-udvari- és állami levéltárnak eddigelé kiadatlan forrásain alapúl.

Kerültem nyomtatott művekből idézeteket összehalmozni; a szakértő történet-buvár képes lesz megítélni, vajjon az idevágó irodalmat lelkiismeretesen használtam-e fel.

Ezúttal is kedves kötelességnek teszek eleget, midőn Arneht lovag ö nagyméltóságának, az állami levéltár igazgatójának, Fiedler osztálytanácsos urnak, Felgel és Paukert tisztviselő uraknak forró köszönetet szavazok, azon szeretetreméltó támogatásért és szívéllyességért, melylyel az állami levéltárban e tanulmányt előmozdíták.

Ausztria és Oroszország a Portával történt összeütközés kitéréséig, 1787-ben.

Az újabbkori történet legkimagaslóbb mozzanatainak egyike, midőn II. József császár az orosz cárnővel 1787-ben Chersonban másodízben találkozott. E pillanattól kezdve az európai hatalmak politikai állása határozottabb alakulást nyert. Már II. Frigyes porosz király utolsó éveiben, de kivált annak 1786-ban bekövetkezett halála után, az eddigi szövetségek erős rázkodást szenvedtek. Az egyes államok határozatlanul keresnek összeköttetést; közelednek egymáshoz, hogy egymástól ismét gyorsan szétváljanak. Csak midőn az európai egyensúly, a XVIII. század eme nevezetes axiomájának komolyan fenyegető veszélye mutatkozott, változtak a politikai viszonyok gyorsan egymásután előtűnt jelenetei, szilárdabb és tartós szövetezéssé.

Az Ausztria és Oroszország közt Törökország ellenében véglegesen létrejött egyetértésnek híre, szorosabbra fűzi a kapcsolatot Anglia és Poroszország között; e két hatalom a portát, Hollandiát és Svédországot is törekszik eme szövetségbe belevonni. De a bécsi és szent-pétervári udvarok is szövetségesek után látnak a magok számára, mi végből az osztrák államkancellár, Kaunitz herceg, hasonlólag mint 1756-ban, ezúttal is a két császári udvar és Franciaország között az egyesülés mellett felszólal, az így létesítendő négyes szövetségben a spanyol udvar utolsó tagul fogván sorakozni.

Megkísértem a század vége felé, a francia forradalom kitérését megelőzőleg beállott eme legnagyobb mozgalomról,

a bécsi titkos házi, udvari és állami levéltárnak eddig kiadatlan forrásai alapján szólani.

Ausztria segítségével Oroszországnak sikerült Törökországtól 1784-ben a Krimet elvenni.¹⁾ A fényes porta csak nehéz szívvel adta ehhez beleegyezését, nem mondván le mindazonáltal ama szándékáról, a Feketetenger e kulcsát egykor ismét visszaszerezni. Ugyanezért igaza volt II. Frigyesnek, midőn az 1784. évi január 4-én Oroszország és Törökország részéről, Ainili-Kawak egyik faluházában aláírt békekötést »hiányosan összetakolt, felületesen átmeszelt békének«²⁾ nevezé. Az ellentétek e két hatalom között sokkal mélyebben gyökereztek, semhogy azokat egy egyszerű békeszerződés által kiegyenlíteni lehetett volna. A kölcsönös elkeseredés és legnagyobb gyűlölet előjelei mindinkább növekedtek. Az események az újabb összeütközés kitörését elkerülhetlenné tévők. S a mint Európa a kelet felől már oly gyakran általános háborúval fenyegetve lett és még hosszú időn át fenyegettetni fog, hasonlóképen mutatkoztak ezúttal is annak jelei, miszerint a Szent-Pétervár és Konstantinápoly között felmerült viszály nem fog visszahatás nélkül maradhatni egész Európára nézve. Ausztria és Oroszország között 1781. óta kölcsönös szövetség állott fenn.³⁾ Oroszország és a porta közötti háború kitörése esetére, Ausztria kötelezve volt, mint az előbbi hatalom szövetségese föllépni. Szerencsés kimenetelű eredmény esetében, az 1781-iki szerződés ama titkos pontozatai, melyek Törökországot a két szövetkezett császári udvarnak prédául feláldozták, könnyen keresztülvihetőkké válhattak. De vajjon nyugodtan nézheték volna-e Franciaország, Anglia, Porosz-

¹⁾ Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel herausgegeben von Arneht, 221. l. Katalin Józsefhez 1784. febr. 24-én. Les provinces et les îles qui par cette convention passent sous la domination de l'Empire de Russie forment ma dot. Je l'avoue volontiers, je la dois à l'amitié, à l'appui, au soutien de mon meilleur ami et allié, l'Empereur Joseph II.

²⁾ Zinkeisen, Osmanische Geschichte. VI. köt. 494. lap.

³⁾ Das russisch-oesterreichische Bündniss vom Jahre 1781. von A. Tratschewsky, 361-dik lap. Sybel, Historische Zeitschrift XXXIV. köt. 1875.

ország és Svédország az ozman birodalomnak a két császári hatalom által szétépetését?

A legnagyobb nyugtalanságra kelle tehát, hogy szolgáltatson okot azon esemény, midőn az orosz czárnő, a közeledő viszályokra való tekintettel, szövetségesét, II. József császárt találkozássra Chersonba meghívta. Az orosz czárnőnek nagyra-törökív tervei kelletinél túl ismertek lévén, senki sem hihette, hogy e találkozásnak alapindoka két fejedelem közti barátságos szó- és eszmecserénél nem volna egyéb. Nem érdek nélküli az orosz császárnőnek jellemét tanulmányozni, ki Chersonba utazik, hogy a Krimet meglátogatva, császári szövetségesével találkozzék.

Ez időben II. Katalin uralkodott Oroszországban. Rége óta már túlhaladta volt a nagyon is hányatott ifju kort, azon ifju kort, mely a szentpétervári udvarnál a tettetés, család és ravaszágnak iskoláját elvégezte; régen letűntek már ama napok, midőn férje által figyelemre nem méltatva, a daliás Solitikow karjai közt a szerelem legelső gyönyöreit élvezte, és régen elmúlt azon idő is, midőn az oranienbaumi kert lugasaiban a tüzes Poniatowsky Stanislavval hevítő csókokat váltott volt, régen szétozlott amaz ábránd, midőn még Orlow, eszményképe, hálósobájának ura volt. Nem álmodozott többé az ábrándosan szeretett Lanskojról, kinek emlékét Potemkin megjelenése szívéből kitörölte.

Nem volt képes szenvedély nélkül élni, a mi egész lényében is nyilvánult. A mig homloka, fekete szemöldök által beárnyult, mélyen fekvő kék szemei, sas orra, nagyságát és fenségét jelezték, addig arcának alsó része inkább aljas bűnre hajló természetet árult el. Szellemében is mutatkozott a nemes fenség és durva érzékiségnek különös vegyüléke. A hol más nő a bűn csábító gyönyöreinek áldozatúl esett volna, hogy a vétékben végkép elmerülve eltűnjék, ott Katalin, hatalmas becsvágy által vezéreltetve, a gyalázatnak utolsó lépését kerülni tudván, képes volt visszatérni, és az ellenkező uton a legmerészebb és legterjedelmesebb czélokra törekedni. Ugyanazon hévvel, melylyel magát minden újabb szerelemnek átengedte, lelkesült mint fejedelemnő minden benne feltámadt új eszméért is. Potemkinnek azt jelenté ki Katalin, miszerint maga kíván uralkodni

s ezt tudja is meg Európa. ¹⁾ Egész ítélőtehetségét, kitünő értelmét, ²⁾ és mesteri tettelési művészetét ³⁾ arra használta fel, hogy az állami ügyek menetével alaposan megismerkedjék. Mindenkor saját nézete szerint cselekedett, önmaga osztott ki parancsokat, adott ki utasításokat; ⁴⁾ önmaga hallott, látott és tett mindent. A követek jól tudták, hogy Ostermann gróf, minisztere, csakis viszhangja volt Katalinnak. ⁵⁾

Oroszország nagysága képezte becsvágyának éltető eszméjét. Majdnem ördögi nyugtalansággal munkálkodott legnagyobb ellenségének, az ozman birodalomnak megsemmisítésén. Még a szerelmi hódolatok sem ingerelték érzékeit annyira, mint azon hizelgések, melyekkel az ellenségei ellen készített terveit elárasztották. Potemkin ismervén ezen titkot, ez úton hódította meg a császárnőt. Voltaire által el volt ragadtatva, midőn az utóbbi szokásos hódoló modorában a Konstantinápolyba vezető utat neki megmutatta, hogy ama városban a világ koronáját fejére illesztesse. ⁶⁾ Katalin azt válaszolta Voltairének, hogy pompás görög öltözetben, a legdrágább szi-bériai prémmel díszítve fogja őt a török birodalom fővárosában elvárni. ⁷⁾

¹⁾ Görtz, Denkwürdigkeiten aus dessen hinterlassenen Papieren I. 114. l.

²⁾ Ugyanott 112. l.

³⁾ Dohm, Denkwürdigkeiten meiner Zeit 1778—1806. II. köt. XXIII. l. Tous ceux qui connoissent S. M. J. assurent, et toute sa conduite publique et privée l'a prouvé qu'Elle possède l'art de dissimuler au suprême degré.

⁴⁾ Görtz, Denkwürdigkeiten I. köt. 113. l.

⁵⁾ Ugyanott, 113. l.

⁶⁾ Lettres de l'Impératrice de Russie et de Voltaire, Lettre XV. Voltaire Katalinhoz, Ferney 1768. nov. 15. S'ils (a törökök) vous font la guerre, Madame, il pourra bien leur arriver ce que Pierre le grand avait eu autrefois en vue, c'étoit de faire de Constantinople la capitale de l'empire russe. — Je demande à votre majesté impériale la permission de venir me mettre à ses pieds et de passer quelques jours à sa cour dès qu'elle sera établie à Constantinople.

⁷⁾ Ugyanott, Lettre XVI. Katalin Voltairéhez St.-Pétervár 1768. decz. 6., lors de votre entrée dans Constantinople j'aurai soin de faire porter à votre rencontre un bel habit à la grecque doublé des plus riches dépouilles de la Sibirie.

Ily eszményképekkel szerette képzeletét gyönyörködtetni. Ausztria által hatalmas szövetségesre sikerült szert tennie. Elérte azt is, hogy Krimia a Feketetengert előtte megnyitotta. Továbbá megbizottak izgattak a török birodalomban. A háború elkerülhetlennek bizonyulván be, Katalin vágyódva nézett annak elébe. Már is örökre megsemmisítettnek vélte az ozmán uralmat.

Katalinnak hiúsága azonban a hizelgésnek határtalanul hódolva, egész lényét az által befolyásoltatni engedvén, ennek az lett a következménye, hogy az 1787—90. években inkább foglalkozott a tervekkel, mint az azok kivitelére szükséges eszközökkel. Nem a szerencsétlenség, hanem az eredmény, mely oldala mellől eddig nem távozott, törte meg ítélőtehetségének önállóságát és homályosította el belátását. Inkább mint valaha, a dicséret által megközelíthető lévén, minden bókért hálásnak mutatkozott. ¹⁾ Mi sem háboríthatta fel most inkább, mint ha valaki közelében unatkozni merészkedett volna. Ezen években nem bírt kellemetlen hirt elviselni; a ki kedvében akart járni, mindig Oroszország fényét volt kénytelen említeni. ²⁾ Az ellenmondás egész lényét izgatottságba ejtette. A legnagyobb ügyeségre volt szükség, hogy észrevétlenül, saját véleményétől eltéríthetessék. ³⁾ Csak is két férfi létezett a birodalomban, ki vele nyíltan szembeszállani hátorkodhatott: Potemkin és az akkori kegyenc Mamonow. Veszekedés, czivakodás, dacz, olykor tetteges bántalmazás voltak az egyedüli eszközök, melyekkel ezen két kegyenc urnőjét engedékenységre bírta. ⁴⁾

¹⁾ Copie d'un P. St^{am} a Sa Majesté l'Empereur de Kiow le 25. Avril 1787. Cobenzlnek Kaunitzhoz intézett jelentéséhez mellékelve. 1787. ápril 25. Állami levéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, St.-Pétervár, 1788. nov. 21. Állami levéltár. »Sie ist gewohnt, alle ihre Wünsche erfüllt zu sehen, und hat seit langer Zeit alles, was wideriges Schicksal und Widerspruch ist, in Vergessenheit gesetzt. Sie glaubt im übrigen, das den Kräften Ihres Staats und Ihrer Macht alles möglich seye. — Denen Sie am meisten zugethan ist, sind eben diejenigen, die Ihrem Willen blindlings folgen. — Wie sie dann die Sie umgebende inländische Hof Leute mit einer Ihr ganz eigenen Art gewöhnt hat, Ihr blos von dem, was Sie will zu sprechen, und Ihr fast auch nichts anders zu sagen, als was Sie will, dass man Ihr sage.«

³⁾ Copie d'un P. St^{am} a sa majesté l'Empereur. Állami levéltár.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, St.-Pétervár 1788. nov. 21. Állami levéltár.

Ily módon zárta el Katalin maga elől az igazsághoz vezető utat, a miből azután könnyen magyarázható, mikép engedhette magát oly tehetséges fejedelemnő, mint Katalin, Potemkin által Chersonban a legmerészebb szemfényvesztésekkel elvakítani. Csakis így volt lehetséges, hogy míg Katalin a hadjáratra mindent elkészítettnek hitt, addig annak 1787-ben történt megindítása alkalmával, a hadsereg nem volt fegyverkezve, a lőszer rossznak s minden a legnyomorúbb állapotban találtatott. Katalin ez időben nem volt többé amaz előbbi Katalin és ha II. József jogosan nem is szólhatott enyészetnek induló szellemi erejéről,¹⁾ még sem szenvedett kétséget, hogy ruganyosságából sokat veszítvén, a hiúság rajta nagy pusztítást okozott.

Józsefre nézve végzeteljes volt, hogy birodalmának és messzire terjedő terveinek sorsát eme fejedelemnőhöz kapcsolván, magát a chersoni utazásra, valamint a porta ellen fegyverhez nyulni elhatározta.²⁾

Már 1774. óta értesítette egymást a két fejedelem az őket érdekelt események felől, folytonos levelezés által, melynek minden egyes lapján megérezett a hiúság tömjénének szaga, mit mindketten oly nagyon kedveltek.³⁾

Katalin ezúttal is értesíté II. Józsefet a Törökországgal közel álló viszályokról, valamint arról, hogy Franciaország azok kiegyenlítésére közreműködését felajánlotta, mely közreműködést azonban ő csak azon feltétel alatt tarthatná sikeresnek, ha azt Konstantinápolyban a császári követ is támogatná.⁴⁾ Egyszermind meghívta Józsefet Chersonba, de oly modorban, mely annak önérzetét mélyen sérté!⁵⁾ Eme meghívás különben is Ausztriára nézve felette kedvezőtlen alkalom-

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, St.-Pétervár 1787. jan. 7. U. i. 12. Állami levéltár.

²⁾ *Fontes rerum Austriacarum XXII. Die Relationem der Botschafter Venedigs über Österreich in 18. Jahrhundert*, herausgegeben v. Arneth 327. l. Felice la Monarchia Austriaca, se l'alleanza colla Russia non avesse immerso Giuseppe secondo nella guerra contro i Turchi.

³⁾ Arneth, Joseph II. und Katharina v. Russland, Ihr Briefwechsel

⁴⁾ Arneth, Joseph II. und Katharina 274—76. lap.

⁵⁾ Ugyanott, 278. l. jegyzet.

mal jött. A császár által kiváltságos jogaiban megsértett Németalföld a fellázadáshoz állott közel. Nagyon is szeretett volt ez utazás elől kitérni, ha nem kellett volna attól tartania, hogy megsérti a császárné hiúságát,¹⁾ ki a nők szokása szerint, mindent önmagára vonatkoztatott. E körülmény, valamint Kaunitz a miatti aggodalma által indítatva, hogy vonakodás esetében Ausztriának befolyása Szent-Péterváron a poroszok által könnyen háttérbe szoríthatatnék,²⁾ József a császárnéhoz levelet intézett, melyben szívélyes szavakban a feletti örömeinek adott kifejezést, mennyire vágyódik mindinkább azon pillanat után, midőn a császárnőt üdvözölhetni fogja. Azonban némi búskomorsággal azt sem akarja előtte titkolni, mennyire fogná a császárné rajta a változást észrevenni. Most már páróka fedi fejét; komoly, fárasztó és gyakran kelletlen szellemi munka őt megöregítvén, korábbi rugékonyságától és vidámságától megfosztották. Egyedül szive és Katalin iránti hajlamai maradtak és fognának maradni változatlanok.³⁾

Katalin megörült, hogy József külön futár által, közvetlenül elutazása előtt neki szerencsés utat kívánva, ismételten óhajtságát nyilvánítá, őt mielőbb viszontláthatni. A hír épen idejekorán érkezett, miután már is sokan Katalint azon hitegetéssel iparkodtak József ellenében felizgatni, hogy utóbbi nem is fogna Chersonba eljönni.⁴⁾

A teljes önmegelégedés érzetével indulhatott már most utnak az orosz császárnő, miután Kaunitztól előbb még azon üzenetet vette, hogy nem léteznék a világon oly lehetséges dolog, mit a császár barátságától megnyerni nem remélhetne.⁵⁾ A legpazarabb előkészületekkel utazott Katalin amaz országba,

¹⁾ Joseph II. und Leopold von Toscana, Ihr Briefwechsel, kiadta Arneth, II. köt. 34. l.

²⁾ Kaunitz gróf Mercyhez Párizsban; Bécs, 1787. okt. 5. Állami levéltár. Lásd Beer, Joseph II. Leopold II. u. Kaunitz, ihr Briefwechsel 1873. 246. l. az utasítást, melyet Kaunitz II. József számára adott, a császárné iránti magaviseletére nézve.

³⁾ Arneth, Joseph II. und Katharina, 283. l.

⁴⁾ Cobenzl gróf, Kaunitz herceghez; St.-Péterváron 1787. jan. 18. Állami levéltár.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, St.-Pétervár 1787. jan. 18. Állami levéltár.

hol őskorban azon templom állott, melyben mondászerűleg a görög költők által dicsőített papnő Iphigenia egykor uralkodott. A császári utazó társaság, mely 14 kocsin és 124 szánon 1787-ben indult el Szent-Pétervárról, nagy medve bőrökbe volt burkolva, a fejek nyest bőrökből készült sapkákkal fedve, mi az egésznek szokatlan külsőt kölcsönze. ¹⁾

Az újabbkori történet nem ismer eme, valóban mese-szerű utazáshoz hasonlót. Szürkület felé, az országút mentén, a kocsik mindkét oldalán világító tüzek lobbantak föl, melyek mágikus jelenetet nyújtottak az által, hogy a nagy jég- és hőtömegeket kristály- és gyémántból álló mindmegannyi alkotványokul tüntették fel. ²⁾ Az ezeregy éjszaka eme meséjének elővarázslója, ki genialitását, melylyel műveletlen vidékeken fényes palotákat, jól berendezett falvakat és eddig itt ismeretlen gazdagságot mintegy varázsütéssel előállított, teljes fényében ragyogtatá: Potemkin herczeg, ki eme műtéte után a »tauriai« elnevezést nyerte, előre sietett volt, hogy a császárnét a régi Kiewben fogadja. Egyedül Potemkinnek volt a hatalom megadva, milliókat pazarolni ama célra, hogy úrnőjével a legsodálatosabb, de egyszersmind legmerészebb szemfényvesztések által elhitesse, miszerint uralkodása Krimában rövid idő alatt annyira áldásossá lett, hogy ezentúl eme vad, kietlen tájakon mozgékony élet, kedvező anyagi állapot, sőt majdnem gazdagság uralkodnék; tényleg azonban mindez nem volt egyéb üres szemkápráztatásnál. Másrésztől csakis a saját csallhatatlanság hitétől annyira áthatott Katalin volt képes valóban elhinni vagy elhinni akarni, hogy a messze távolságban deszkákra festett házak és templomtornyok virágzó falvak, és hogy az, éjéről-éjre, egyik festett falutól a másikhoz nyájuikkal hajtott emberek, az egyes tájak boldog és megelégedett lakói volnának.

Kiewben nem telt el nap ünnepélyek és tánczvigalmak nélkül. A legfestőibb keleti öltözékek találkoztak itt látványos csoportozatokban a czárnő dicsőítésére. Nagyszerű tünemény volt a különféle európai hatalmak követei és számos kíváncsi

¹⁾ Ségur, Mémoires ou souvenirs et anecdotes III. köt. 9. l.

²⁾ Ségur, Mémoires III. köt. 10. és 11. l.

néző mellett nézhetni a pazarfényű ázsiai öltözetben megjelent doni kozákokat, tatárokat, Oroszország emez egykori rémeit, büszke, harczias nemeseket, vad kirgisiket és kalmukokat, mint hajlongnak egy nő előtt, boldogoknak érezvén magokat, ha a fejedelemné tekintetével találkozhatnak. Civilizáció és barbárság, kirívólag ellentétes erkölcsök és szokások békében voltak meg egymás mellett. ¹⁾

Az e városban tartózkodás ideje alatt márczius 19-re esett a császár névnapja. Katalin e napon a kiscretéhez tartozó Cobenzl gróf, császári követnél volt ebéden. Ebédközben Katalin a poharakat megtöltetvén, fölállott és magas szövetségességét élteté. ²⁾ Mialatt azonban a császárné fény és pompa közt idejét tölté, és Potemkin folytonos újabb csodák által úrnőjét új hódításokra lelkesíteni iparkodék, ³⁾ II. József császár Chersonba megérkezett, hol alkalmat nyitott az orosz állfényt saját szemével megítélhetni; élénk színekkel, mintegy maradandó emlékül festi le Lasey tábornagyhoz intézett leveleiben, Potemkin szemfényvesztő hősiességével ellenkezőleg, a Krimiában tapasztalt nyomorult állapotokat. ⁴⁾

József nem találván helyét Chersonban, elhatározta a császárné elé utazni, ki hajórajával a sebes folyású és zuhatagjai miatt habzó Dnieper folyón csak fölötté lassan halolhatott előre. Katalin értesülvén, hogy József Kaidakba már megérkezők, elhagyta hajóját, és minden további kíséret nélkül, egyedül a nassau-siegeni herczeg társaságában kocsi-szállva, a hajórajtól alig egy negyed órányi távolságban, ⁵⁾ egy magános kozák házikó mellett találkozott a császárral. ⁶⁾ József, szokása szerint, ezúttal is Falkenstein gróf név alatt

¹⁾ Ségur, Mémoires III, 54. l.

²⁾ Cobenzl gróf Kaunitzhoz. Kiew, 1787. márcz. 22. Állam-levéltár.

³⁾ Ségur, Mémoires III, 113. l. II (Potemkin) espérant, en entourant sa souveraine de tout de prestige, au moment où elle parcourait les contrées récemment conquises par ses armes, enflammer son ambition et lui inspirer le désir de tenter audacieusement de nouvelles conquêtes.

⁴⁾ Arneht, Joseph II. und Katharina. Anhang. Briefe Josephs II. an den Feldmarschall Grafen Lasey.

⁵⁾ Arneht, Joseph II. u. Katharina, 353. l.

⁶⁾ Ségur, III, 137. l.

utazva, a császárnőnek kezet csókolt, mire egymást megölelték. ¹⁾ Rövid szünet múlva együtt Kaidakba utaztak kocsin, hol egyéb kíséret hiányában, Potemkin, a nassauai herceg és Branitzki lengyel tábornok, eddigi rangjokat szakácsokéval fölcserélve, vidám ugyan, de fölötte élvezhetlen ebédet készítenek. ²⁾

Kaidakból a társaság ama helyre indúlt, hol Katalin Jekaterinoslaw nevű új városnak alapkövét lerakni szándékozott. Május 21-én volt; a császári sátorban ez alkalomból ünnepélyes istentisztelet tartatott. Ép ekkor biztosítá Katalin a császárt arról, hogy kész leend a neki tett minden szolgálatot hálásan viszonzni. József ez ép oly ünnepélyes, mint kedvező alkalmat fölhasználva, a sátorra utalás mellett, figyelemzetet a császárnőt, hogy ígérete az oltár színe előtt történt. Így fogtam föl én is az ígéretet, válaszolá a császárnő. ³⁾ Látszólag a két fejedelem találkozásának célját Kelet sorsának megbeszélése képezte. Tényleg azonban úgy a császárnő, valamint Potemkin is, Krimiaán át közösen folytatott utazás alatt, a császár előtt nagyon is harcziás nyilatkozatokat ejtének. Katalin a császárt Nándorfehérvár és Bosznia meghódítására bátorítá fel, miért cserébe csakis annyit kívánt Józseftől, hogy Oroszország vállalkozásait ne akadályozza, végső esetben pedig orosz érdekekben, legfeljebb némi tüntetésekkel lépjen föl a porta ellen. ⁴⁾

Azonban József császár, aggodalmakba ejtve a németalföldi események által, hol a lázadás mindinkább terjedni kezdett, lehetőség szerint kitérni iparkodott politikai ügyek tárgyalása elől; egyedüli célja lévén a viszonos barátság kötelékét szorosabbra fűzni; ⁵⁾ sőt az európai hatalmakra való utalással, Ségur gróf, francia követ előtt bizalmas beszélgetés közben úgy nyilatkozott, hogy Konstantinápoly birtoka

¹⁾ Cobenzl gróf Kaunitzhoz, Cherson 1787, márczius 25. Állam-levéltár.

²⁾ Arneth, Joseph II. u. Katharina, 353. l. — Ségur, III, 138. l.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Cherson, 1787, máj. 25. Állam-levéltár.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787, aug. 9. I. Utóirat. Állam-levéltár.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787, aug. 9. Állam-levéltár.

örökös surlódásoknak leend oka a hatalmak közt, mi az egyetértést a török birodalom felosztására nézve is lehetetlenné teendi. ¹⁾

Habár Katalin a császárnál nem tapasztalt is annyi harcziást, mint a mennyit remélt, egészben véve kielégítő őt a találkozás eredménye. Tudta, hogy bár József ezúttal a békét óhajtja, a Törökországgal kitörendő háború esetére, mégis számíthat rája. Katalin e körülményre különös súlyt fektetve, és ama nézetből indulva ki, hogy a dicsőretnek csábító és meggyőző nyelvét illetőleg vele egy államférfiú sem mérkőzhetik, nem mulasztá el mindnyájok, de kivált Cobenzl gróf előtt, a császárt túláradozó dicsőítésekkel elhalmozni, Sokkal szeretetreméltóbbnak és ismeretekben gazdagabbnak mondá őt, mint a minőnek első találkozásuk alkalmával tapasztalta; nem bírta eléggé kiemelni, mennyire boldognak érezné magát, egész életét ily társaságban tölthetni. »Falkenstein gróf — mondá — ama férfiú, kit a világon leginkább szeretek és becsülök. ²⁾

Különben a bécsi udvarnál meg voltak elégedve az utazás sikerével. Kaunitz az utazásnak főeredményefül ama mély benyomást tünteté föl, melyet a császár a czárnőben előidézett, miért is politikai zavargások esetében, barátságára és hálájára bizton számítani lehetne. ³⁾ Bécsben ép úgy számítottak Oroszország segélyére, mint az orosz udvarnál Ausztria támogatásában biztak. Hogy azonban Kaunitz hasonlólag, mint Franciaország Oroszországot a török birodalom ellen szándékolta minden erőszakos föllépéstől ezúttal még visszattartani iparkodván, Cobenzl grófot ily irányban leendő működésre utasítá, annak oka egyedül az európai hatalmak magatartásában rejlett. Az államkancellár jelentékenyebb cselekvésre nem tartá kedvezőnek az alkalmat. Mindenekelőtt a

¹⁾ Ségur, III, 149. Constantinopel disait-il (József) serait un objet de jalousie et un sujet de discorde, qui rendra toujours impossible l'accord des grandes puissances pour un partage de la Turquie.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787, aug. 9. Állam-levéltár. Monsieur le Comte de Falkenstein est l'homme que j'aime et que je respecte le plus au monde.

³⁾ Kaunitz Reuss herceghez Berlinben; Bécs, 1787, júl. 10. Állam-levéltár.

Poroszországtól való félelem volt Kaunitz herczeg politikájára és elhatározásaira mérvadó. Ismételve hangsúlyozta a II. Frigyes által az európai tanácsban oly nagy tekintélyre emelt porosz hatalom megaláztatásának elkerülhetlen szükségességét. Szigorú következetességgel tartá az elvet az államtanácsba 1753-ban történt belépése óta, szem előtt. »A jelenlegi porosz hatalom az« — írja 1787. febr. 13-kán, a szentpétervári osztrák követnek — »a mi a császári udvarok vállalatainak leginkább útjokban áll. A két császári udvar törekvésének tehát főleg a porosz hatalom gyöngítésére kell irányozva lennie, hogy ez által a nagy terv megvalósítását előkészíteni lehessen.¹⁾

Nagy Frigyes már nem élt, szellemétől nem kelle tartani, Poroszország kormányzása pedig oly fejedelem kezeiben volt, kiről Bécsben megvetőleg ítéltek, és így elérkezettnek hitte Kaunitz az időpontot arra, hogy a versenyző hatalom ellen készített terveit sikeresebben keresztülvihesse. A machiavellismus színezetét hordozza magán ama politikai szer, melyet Kaunitz Poroszország megsemmisítésére megállapított. A királyt nem kell gondokkal elfoglaltatni, sem lelki nyugalmát háborgatni, hanem ellenkezőleg, a tétlenségre, pazarlásra, elpubító élvezetekre való természetes hajlamát érlelni szükséges. Ily módon azután — okoskodék Kaunitz — fogná az amugy is csak mesterségesen összetákoltt, alapjaiban már is túlfeszített és csak a lehető legkimértebb takarékoság, szigorú rend és éber figyelem mellett fenttartható porosz államgépezet, mozgó kerekeit egymás után elveszíteni és okvetlenül meggyengülni.²⁾

Kaunitz mindazáltal sokkal alaposabban ismeri a különféle államok érdekeit, hogysen ne tudná, miszerint sem Anglia, sem Franciaország Poroszországnak netaláni megtámadtatásánál csendes szemlélők nem maradnának. Ugyanazért azon alkalmat tartá legkedvezőbb időpontnak Poroszország megsemmisítésére, a midőn Anglia és Franciaország

¹⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1787, febr. 13. b. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1787, febr. 13. b. Állam-levéltár. Lásd Beer, Joseph II., Leopold II. u. Kaunitz. Előszó XVII.

érdekeik megvédése végett egymással harczba keverednek,¹⁾ mely várt esemény e két hatalomnak ellenséges magatartásánál fogva máris közel várható volt.

Kaunitz kétségkívül a korabeli államférfiak legkitünőbbjeinek egyike volt. Mintha a természet ez ember megalkotásánál különös szeszélynek hódolva, ugyanazon személyben a legnagyobb szellemmel a legkülönösebb divathóstit óhajtotta volna egyesíteni.

Mint Pitt Vilmos, kinek elfogadási termébe nem lehet jutni, mielőtt a ruhák, butorok, sőt még a támogatására szolgáló mankók tökéletes színházi hatás előidézésére elrendezve nem voltak — hasonlóképen iparkodott Kaunitz is negélyes és keresett modora által fényleni; képzelődő tehetősége a legbizarrabb divatok föltalálásában tett kísérleteket; ő maga félig spanyol, félig francia öltözékben, lefüggő hajtáskával és hatalmas karmantyúval az udvarnál megjelenve,²⁾ a nők iránti megszokott szenvedélyből, még 80 éves korában is oly módon öltözködék, hogy akármely ifjú ember is nevetésgessé tette volna magát.³⁾

Minden különös volt rajta. Az üde levegőt kerülte; a szoba légmérsékletének legcsekélyebb változása izgatottságba ejtette. Sétakocsizást csakis zárt kocsiiban tőn.

A különczködés undorítóvá és unalmassá válik, ha nem származik nagy szellemtől, oly szellemtől, mely erőlye által hatni is képes. Ily szellem volt Kaunitz. Sokoldalú tehetőségei, átható ész, mély belátás, teljes odaadás az államhoz, lelkesedése Ausztria hatalmi kiterjedése iránt, ama tulajdonságai voltak, melyek őt divathóbortjai, és szélsőségei daczára, oly fénynyel özönlötték körül, mely előtt egymás után Mária Theresia, II. József és II. Lipót meghajolni kényszerültek.⁴⁾

¹⁾ Kaunitz, Cobenzlhez, Bécs, 1787, febr. 13. b. Állam-levéltár.

²⁾ Ranke, Maria Theresia, ihr Staat u. ihr Hof 1755. Aus den Papieren des Grosskanzlers Fürst. 18. l.

³⁾ Ségur, Mémoires III, 558. l.

⁴⁾ Jól ismerem a Kaunitz és II. Lipót között fennállott nézetkülönbségeket. Ama körülmény mégis, hogy Lipót Kaunitzknak lemondását el

Mindhárman át voltak batva államkancellárjok politikai bölcsesége által; tudták, hogy egész szellemével munkálkodik Ausztria felvirágzásán. És valóban élvezetes olvasmányt nyújtanak ez államférfiúnak iratai, melyekben politikájának indokait és céljait a legszigorúbb következetességgel, s a mellett különösen erőteljes modorban kifejti.

Kaunitznak sikerült legelőször az Ausztria és Franciaország között évszázadon át fennállott ellenségeskedést, e két állam közti barátságos viszonynyá alakítani; Kaunitz volt, a ki Poroszországgal ellentétben, az orosz hatalmat az osztrák politika céljaihoz kapcsolni iparkodott. Valamint 1756-ban, úgy ezúttal is oda irányult törekvése, hogy Oroszország és Franciaország saját céljait előmozdítsák. És míg Oroszország saját nagyraívgyó tervei által Ausztriához volt csatolva, az alatt Kaunitz a czárnővel megkötött szövetség útján törekedett németországi ellenfelének megsemmisítésére. Mindenekelőtt a könnyebb föladaton, t. i. Törökország meghódításán kell kezdeni, mondá Potemkin. Nem, felelé Cobenzl gróf, a nehezebb föladaton, t. i. Poroszország megaláztatásán.¹⁾

Ily körülmények közt a két hatalmasság szövetsége már eleve is, a különböző irányú érdekek miatt, fölötte gyenge lábon látszott állani. Kaunitz ezt tudta. Azonban Poroszország elleni gyűlölete, valamint eme hatalom kiterjedése miatti félelme, mely két érzés egész politikájának kiindulási pontját képezé, még inkább növeszté reményét az iránt, hogy Oroszország által erős támaszt nyerend. Az Oroszországtól való rettegés, akkor már Európában nem lévén valami ismeretlen érzelem,²⁾ némileg mégis politikai rövidlátásnak mutatkozik, hogy a Poroszországtól való félelem miatt az orosz birodalom hatalmi kiterjedésére újabban eszközöket nyújtson. Eljárásának aggályos voltát ugyan gyanítva, Kaunitz ki is jelenté, hogy nem lehetne megengedni, hogy Oroszország egyedül terjesz-

nem fogadta, kétségkívül legbiztosabb jelét képezi a nagy államkancellár iránti tiszteletének.

¹⁾ Cobenzl, Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. aug. 9. U. i. Államlevéltár.

²⁾ Arneth, Joseph II. u. Leopold, I. köt. 167. l. Leopold, Józsefhez 1783.

kedjék, s azért hasonlóképen hódításokra szükséges törekedni. Mind ennek daczára Poroszország legyőzetése általános jelszó volt a bécsi körökben.¹⁾ Kaunitz kincs gyanánt őrizte eme szövetséget. Sokkal inkább beleélte magát e politikai gondolatmenetbe, semhogy élemedett korában amaz eszmére térhetett volna át, hogy a porosz hatalmat oly módon kibékítse Ausztriával, mint előbb Franciaország ellenséges indúlatát Ausztria irányában leküzdötte volt. Inkább mint valaha, hitte célját Oroszországgal, sőt szükség esetében Franciaországgal vagy Angliával való szövetkezés útján megvalósíthatni. Első és főgondja volt, Ausztriát és Oroszországot szorosabban egymáshoz fűzni. Mialatt azonban a világesemények fejlődését saját szempontjából vélte intézhetni, addig ez események, mitsem törődve vele, célzataival egészen ellenkező irányt vőnek, mely Ausztriát, akarata ellenére, a török birodalom ellen ténykedés terére kényszeríté.

Már a krimiai utazás alatt Szentpétervár és Konstantinápoly között annyira kedvezőtlené vált a viszony, hogy a francia követ e miatt fölötte aggódni kezdett.²⁾ Oroszország ugyanis az akalziki basa megbüntetését követelte, mivel a Lesghieknek berontását Georgia tartományába előmozdítá. A törökök e követelést visszautasíták, sőt Oroszországnak Georgia fölötti souveranitását elismerni vonakodván, ép midőn Katalin a Krimiát beutazandó volt, eme, Oroszországra nézve annyira fontos, szigetet visszakövetelték.

Nem szándékozunk az iránt vitatkozásba bocsátkozni, vajjon őszinte volt-e az orosz minisztereknek ama biztató nyilatkozata, hogy ezúttal nem óhajtván a porta ellen háborút,³⁾ Kaunitztzal egyetértve, a jelen időszakot nem találják alkalmasnak a nagy tervek megvalósítására.⁴⁾ Oroszország részéről a békeszeretetre való hivatkozás mellett, Konstantinápoly

¹⁾ Cobenzl, Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. Államlevéltár. L'alliance de la Russie ne peut même nous être vraiment utile que contre la Cour de Berlin.

²⁾ Ségur, Mémoires III, 92. és kk. l.

³⁾ Cobenzl, Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. aug. 21. Államlevéltár.

⁴⁾ Cobenzl, Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. jan. 18. U. i. 20. Államlevéltár.

fenyegető magatartására történt miundantalan utalás. »Meglátják önök«, — mondá Katalin Cobenzlhez — »hogy a törökök mindaddig nem fognak hallgatni, míg a mostani nagyvezir és Reiss-Effendi állásukon megmaradnak.«¹⁾ Az osztrák követ mindazonáltal azzal gyanúsítá Oroszországot, hogy az első támadás vádját a portára szeretné háritani.²⁾ A porta Oroszországnak eme kívánságát csakugyan készségesen elősegíté. Ott ugyanis hallani sem akartak engedékenységről. A hangulat Oroszország ellen felette izgatott volt.³⁾ Jussuf basa nagyvezir, kire Katalin célzott, durva nevelésű és megvesztegethető, de a mellett tehetséges és erélyes férfi volt, ki Oroszország irányában kiolthatlan gyűlöletet táplált lelkében.⁴⁾ Minden áron a háborút akarta, mi mellett a diván is szavazott, miután az volt az általános nézet, hogy most az oroszoktól, kiket szájhősöknek neveztek, mitssem kellene tartani.⁵⁾

Az oroszoknak sikerült Cobenzl ama vallomásra bírni, hogy nem Török- hanem Oroszország tanúsít követeléseiben mértékletességet.⁶⁾ Még Segur francia követ is, ki még csak elébb oda nyilatkozott, hogy kormánya nem nézhetné közönyösen a török birodalom felosztását,⁷⁾ kénytelen volt beismerni, hogy ha a porta továbbra is egyedül csak porosz és angol tanácsra hallgatna, Franciaország többé mitssem fogna tehetni érdekében.⁸⁾

Konstantinápoly most központjává lett a legfontosabb elhatározásoknak; itt döntöttek Európa békéje felett.

A legnagyobb fontossággal bírt a portának amaz elhatározása, vajjon hajlandó-e a francia követ és a császári internumtius tanácsára, Bulgakow orosz követnek kívánságait tel-

¹⁾ Ugyanez. Sz.-Pétervár, 1787. aug. 24. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanez. Szt. Pétervár, 1787. aug. 28. Állam-levéltár.

³⁾ Zinkeisen, Osmanische Geschichte VI. köt. 572. l.

⁴⁾ Zinkeisen VI. köt. 574. l. — Ranke, die deutschen Mächte 297. l.

⁵⁾ Zinkeisen VI. köt. 583. l.

⁶⁾ Cobenzl, Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár 1787. aug. 31. Állam-levéltár.

⁷⁾ Ugyanez, Sz.-Pétervár 1787. aug. 28. Állam-levéltár.

⁸⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár 1787. aug. 31. Állam-levéltár.

jesíteni.¹⁾ Ennek ellenkezője következett be. A porta ugyanis azzal válaszolt, hogy Bulgakowot 1788. aug. 16-án különös szertartások mellett tartandó diván-ülésre meghivatá. Itt azután a nagyvezir azon kérdést intézte hozzá, vajjon az orosz udvar kész-e valamennyi követelésétől visszalépni. Bulgakow kijelenté, miszerint ez iránt a császárné véleményét kell megtudnia. A felbőszült Jussuf ezt pusztá kifogásnak nevezve, a nemzetközi szokások valódi keleties megvetésével, mint az legfeljebb az ozmán hatalom fénykorában történhetett, felkiáltott: »Vigyétek a követet késedelem nélkül a hét toronyba.«²⁾

Mitssem tudva e súlyos következményű eseményről az orosz miniszterek Szentpéterváron kevéssel elébb a császár, és francia követek előtt, a béke fentartását lehetségesnek állíták, feltéve, hogy a porta a fenyegetés hangját abbahagyva, diplomatai alkudozásokba bocsátkozik.³⁾ A porta azonban a fenyegetés mellett meg sem állapodva, az orosz követnek elfogatása által mélyen meg sértette volt az orosz császárné souverainitási jogait.

Katalin ezen tett után is be akarván bizonyítani mértékletességét, Bulgakow szabadon bocsátásának feltétele alatt, további méltányos indítványokra késznek jelentkezett.⁴⁾ Mint-hogy azonban az elkövetett sértésért teljes elégtételt⁵⁾ kívánt, a szultán és minisztereinek harcias hangulatától az ügynek békés kiegyenlítése többé nem volt várható.

A hadüzenet megtörtént, még pedig a porta részéről; ámbár tagadhatatlan, hogy Katalin krimiai utazása, valamint az ez alkalomból szervezett katonai tüntetések által a portát

¹⁾ Ugyanez Sz.-Pétervár 1787. sept. 7. Állam-levéltár. Da es vielmehr das Ansehen hat, dass die Türken zu Thätigkeiten schreiten werden, so hängt es mehr von dem Ausschlage der Unterhandlungen des Baron Herbert in Konstantinopel, als von mir hier ab, den Friedensbruch abzuwenden.

²⁾ Zinkeisen, VI. köt. 629. l.

³⁾ Cobenzl, Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. szept. 7. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanez, 1787. szept. 12. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanott.

egyenesen kihívta. A császárné elfogadta az izlam feje által küldött hadüzenetet és hódítási terveit a keleti keresztyének védelmével azonosítva, így kiáltott fel: »Másodizben hí már fel bennünket, szándékunk ellenére, a keresztyén név ellensége: harcra. 1)

II. FEJEZET.

A keleti háború és a szövetség a bourbon-hatalmakkal.

Kaunitz már 1787. évi febr. 7-én meg volt győződve a török birodalom tarthatlanságáról, hogy romba dőlésének elébb-utóbb bizonyára be kell következnie.²⁾

Mindazonáltal, a kedvezőtlen helyzetre való tekintettel a Törökország elleni támadás időpontját elodázni kívánta. Azonban hirül vevén Bulgakow orosz követnek elfogatását, kijelenté, hogy mintán a szikra elébb-utóbb amugy is lángra lobbanna, az időpont, melyben ez megtörtént, inkább nevezhető »kedvezőnek, mint kedvezőtlennek.«³⁾

Egyikében azon utasításoknak, melyeket Cobenzl gróf szentpétervári követhoz intézett, kit is Mercy gróf párizsi császári követ mellett leginkább részesített bizalmában, kifejté az államkancellár azon indokokat, melyek őt arra bírták, hogy a helyzetet inkább kedvezőnek tekintse, mint kedvezőtlennek.

Perczig sem kételkedett Kaunitz az iránt, hogy a békének Törökország részéről történt megszegése folytán Ausztria az Oroszországgal kötött szövetség által kötelezve van a portának hadat üzenni. E hadüzenetre jelenleg annál inkább

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. szept. 24. U. i. 12. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Mercy grófhhoz Párisban; Bécs, 1787. febr. 7. Állam-levéltár. Dem ungeachtet ist und bleibt ihre (t. i. a portáé) ganze innerliche Lage so beschaffen, dass der Umsturz dieser von allen Seiten delabrirten Maschine in etwas kürzerer oder längerer Zeit mit voller Gewissheit vorzusehen ist.

³⁾ Kaunitz Cobenzlhez. U. i. Bécs, 1787. aug. 30. Állam-levéltár.

vélte magát elhatározhatni, minthogy II. Frigyes már nem élt, az új királyt pedig féltékeny, gyenge és ingadozó jelleműnek ismeré.

Nem épen csekély befolyást gyakorolt elhatározására Franciaországnak belállapota, mely ország a forradalom küszöbén állott; továbbá még ama körülmény, hogy Franciaország, Anglia és Poroszország által Hollandiában érzékenyen megaláztatván, e miatt természetesen a bécsi és szentpétervári császári udvaroknak barátságára lón utasítva.

Kaunitz úgy vélekedék, hogy az orosz udvar általánosságban véve meg lehetne elégedve, ha törekvései nem akadályoztatva, legfeljebb némi tüntetés által részesülnének támogatásban; a cselekvés terére lépést azonban csak akkor tartá szükségesnek, ha valamely harmadik hatalom beavatkozni merészkednék.

Ily tétlenség mindazonáltal Kaunitznak még sem látszott tetszeni oly alkalommal, midőn a szultán saját birodalmától megfosztandó volt. Az Oroszország iránti barátság dacára nem volt képes a bizalmatlanság érzetét magában leküzdeni. Attól tartott, nehogy Oroszország végezteljainak megvalósítása után mégis álbarátnak fogna bizonyulni. Oroszország győzelme esetére, mondá Kaunitz, Ausztria félelem és remény közt lesz kénytelen bevárni, vajjon melyik párthoz csatlakozik majd az orosz udvar; lehetséges az is, hogy Oroszország ekkor hálájáról megfélemedkezvén, egyenesen Ausztria ellen fogna fellépni.⁴⁾ »Egyedül tényleges részvétel« — kiálta fel — »óvhat meg ily lehetőségektől és biztosíthatja az ellensúlyt.«

Nézete szerint mindenekelőtt szükségesnek mutatkozott, Oroszország célzataira nézve tisztában lenni, mikről különben az előkészületek tökéletlen volta miatt maga sem hitte, hogy most már a török birodalom megsemmisítésére lehetnének irányozva; a mellett a háborút erőlyesen folytatatni és lehetőleg gyorsan befejeztetni kívánta, valamint szükségesnek tartá azt is, hogy azon esetre, ha valamelyik hatalom Törökország érdekében közbenjárna, a bécsi és szentpétervári ud-

⁴⁾ Kaunitz Cobenzlhez. U. i. 1787. aug. 30. Állam-levéltár.

varok egymást kölcsönösen a legbensőbb szövetségről biztossáknak.¹⁾

Ily szempontokból kiindulva, II. József, habár kelletlenül,²⁾ a háborúra határozta el magát, miről Katalin császárnőt levélben értesíté.³⁾

Éjjeli 10 óra volt már, midőn Cobenzl egy futártól a császári levelet átvette. A késő idő daczára azonnal Besborodko grófot keresé föl, hogy 'neki' a császárnő számára érkezett levelet kézbesítse. A császárnő fölötté kellemesen meg volt lepelve, midőn reggel fölébredve, a levelet asztalán találta. »Ez elhatározás« — mondá Cobenzlhez — »jellemzi a nagy fejedelmet és szellemes férfiút«, és De Ligne herceg, császári tábornokhoz fordúlva, folytatá: »Vajjon mi által érdemteltem ki magamnak ily benső, nagylelkű barátot? Csak is jó szándékomat voltam képes neki följajláni és ime ez már a második alkalom, hogy kénytelen vagyok mindent neki köszönni.«⁴⁾ Mindenki el volt telve a hálától. Woronzoff biztosítá a császári követet, hogy elérkezik még oly idő, midőn a császárnő Ausztriának segítségére fogna sietni; s ha netalán Poroszország szándékoznék beavatkozni, Katalin egész hatalmát egyesíteni fogja a császár hatalmával, hogy Ausztria azt ismét visszanyerhesse, mit a porosz király tőle elvett.⁵⁾ A harczi vágy mindinkább növekedett; Törökországra — menyiben elégtételre késznek mutatkoznék — fölötté szigorú feltételeket szándékoztak róni, és Katalin, Józsefnek ígéretei által a legvidámabb hangulatba ejtve, ismét a korábbi nagy fölosztási tervre⁶⁾ tért vissza, a melyre a császárt is föllelkési-

¹⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1787. aug. 30. U. i. Állam-levéltár.

²⁾ Arneth, Briefwechsel zwischen Joseph II. u. Leopold von Toscana II. köt. 115. l.

³⁾ Arneth, Joseph II. u. Catharina von Russland 298. l.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, St.-Pétervár, 1787. szept. 24. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. szept. 28. Állam-levéltár. Das, was wir nun für Russland thun, hat bey der Kaiserin den auf der Reise gehegten Sinn neuerdings entzündet und in Ihr die innigste Freude erweckt, dass Sie von bester Laune ist. « A külső oldalon e szavak állanak: »Die Kaiserin verfüllt wiederum auf den grossen Theilungsplan.«

teni iparkodék. Azt üzenté ugyanis a császárnak, hogy hódítsa meg mielőbb Nándorfehérvárt, Boszniát és Szerbiát, nyomúljon előre Albániában egészen a tengerpartig és egyesítse mindama országokat jogara alatt, melyeket a terv elkészítése alkalmával a maga számára megnyerni óhajtott volt.¹⁾

A császárnő harczi vágyát azonban nem sokára lecsendesíté ama kellemetlen tapasztalás, hogy a háborúra mi előkészületek sincsenek megtéve.²⁾ Meggyőződött immár arról, hogy minden, a mit Krimióban nekie nyújtottak, nem volt egyéb üres szemfényvesztésnél. Potemkinnek sikerült volt a krimiai utazás alatt, fényes hadgyakorlatok által, a császárnő képzelő tehetségét föltüzelni, azt állítván, hogy a háborúra minden el van készítve.³⁾

Most azonban a szertárok üreseknek találtatván, Potemkin magát alattasai által reászédettnek és megcsalatottnak állítá. Potemkin, ki a hadsereget pusztán úrnője kegyének elérhetésére szolgáló lépcsőül tekinté, ő, ki fényes álcátakkal a háborút fölidézte volt, most készületlenül állva, az ellenségeskedések kitörésekor annyira megijedt, hogy két napig szobájába bezárkózott, hová azután erőszakkal kelle behatolni.⁴⁾

E férfúnak engedte át Katalin a keleti ügyek intézését s ő reá bizta ezáltal az orosz hadi működések összes vezetését is.

Megérdemli, hogy e férfúnak személyiségével is közelébb megismerkedjünk, ki a keleti politikában nevezetes szerepet játszva, eme hadjárat sorsára oly nagy befolyással volt, kinek tehetetlensége és gondatlansága fölül II. József elkeseredetten nyilatkozott,¹⁾ és kit minden bajnak daczára, fejedelműjének kegyétől még sem lehetett megfosztani.

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott. U. i. 7.

³⁾ Ugyanott. U. i. 7. Lásd egyuttal: Hermann, Geschichte des russischen Staates VI. köt., Russisches Kriegswesen 155—159. l.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. U. i. 7. Állam-levéltár.

⁵⁾ Arneth, Joseph II. u. Leopold v. Toscana II. kötet 146. lapon József következőleg nyilatkozik Potemkinről: Sans talens que pour l'in-

Szellemi nagyságot és fenkölsóget nem ismert Potemkin. Előtte csak egyetlen czél volt ismeretes: emelkedése, becsúvágyának kielégítése, s minthogy ehhez az út egyedül a császárnő szívében keresztül vezetett, az e fölötti korlátlan uralom.

Egykoron sikerült neki, részint fitogtatott odaadás, részint pedig tettettét életuntság által, Katalinnak figyelmét herkulesi személyére vonni; és valóban bírt annyi akarat-erővel és ama titkos művészettel, hogy egy női szívet a maga számára mindenkorra meghódítsa.

Mélyen belepillantván Katalinnak lelkébe, éles látásával a császárnőnek legtitkosabb terveit kitalálta. Ez úton ellenállhatatlanul kapcsolta őt magához, még akkor is, ha magát irányában illetlenül viselte. Czivakodásba eredvén Katalinnal, a felindulásig szigorúan bánt vele és jelenlétében bántalmazta a kegyenczeket, kiket ő maga hozott volt hozzá; ¹⁾ a császárnő könyekre fakadt ugyan, Potemkin azonban mégis mestere maradt, kinek bűbája elől, úgy saját, valamint az ország veszedelmére, képtelen volt menekülni. Ha mindjárt való is volna, a mit a császári követ csodálkozásunkra állít, hogy Katalin Potemkinnel titokban megesküdve lévén, tőle e miatt mindent eltűrt, ²⁾ mégis fölötte érdekes lélektani jelenség, mikép alázhatta meg magát ily tehetséges, korlátlan fejedelemlő annyira, hogy oly férfúnak uralmát eltűrje, kit a nép az ő ádáz befolyásának helyes öntudatában a »sötétség fejedelmének« nevezett.

Nem kiváló érdemek és dicsteljes tettek, hanem csakis egy nőnek aljas szenvedélyei fölött való uralkodás képezte alapját Potemkin ama hatalmának, minővel hasonló kiterjedésben egy

trigue et sans courage personnel, on ne fait pas des grandes choses à la guerre. — Beer, Joseph Leopold II., u. Kaunitz 327. l.

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz Sz.-Pétervár, 1789. ápr. 15. U. i. 31. Állam-levéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. ápr. 15. U. i. 31. Állam-levéltár. Dieser französische Minister (Ségur) verbürget mir seine Ehre, das Er ganz verlässlich wisse, dass die Kayserinn mit dem Fürsten Potemkin heimlich verhehliget seye. Er versichert mich, dass dieses Geheimnis nur drey bis vier Personen hier bekannt wäre. Cobenzl azt sejtí hogy Ségur e titkot Potemkin hugaitól tudta meg.

főúr sem rendelkezett valaha az orosz birodalomban. A gyors emelkedés, a különcz életmód, és a Katalin szíve fölött gyakorolt démoni hatalom, a legkülönfélébb érzelmekre és legváltozatosabb itéletekre szolgáltatott okot eme jellemre nézve. Potemkin kétségkívül nevezetes tehetségekkel bírt. ¹⁾ Szelleme mindazonáltal olyan volt, mint minden, a mihez nyúit: töredékmunka; nevezetes férfúnak benyomását gyakorolta, a nélkül azonban, hogy tökéletesen kiművelt lett volna. ²⁾

Csakis valami új gyönyörködtette őt. Állandóság, kitarítás, teljes odaadás ismeretlen volt előtte. Kellemetlen és kedvezőtlen események erélyét nem hívták fel, hanem csakis megbénították. ³⁾

Oly színész volt, ki az élet színpadján a legkülönfélébb változásokat iparkodott bemutatni. Alig bájolta volt el a császárnőt Krimiában azon csodaszerű látványosságok által, melyek minden erejét igénybe vették, már is termének egyik zugába dobta gyémántok-, himzések- és csipkéktől ragyogó tábornagyi egyenruháját, azt a legpongyolább házi öltözékekkel feleserélve. Ily állapotban, hanyagul fészülködve és öltözködve, kerevetén nyújtózkodva szeretett azután magának udvaroltatni, mi közben gyönyörködve fogadta a birodalom legelőkelőbb egyéneinek alázatos meghunnyászkodásait. ⁴⁾

Az ily életmódban képzelem és rendszer is rejlik egyszersemind. Nem lehetséges a hatás sikerét jobban kitalálni, mint a hogyan azt Potemkin tette. Úgyesen számított az eszközök megválasztásában. Konstantinápolynak meghódítása volt ama varázsszó, mellyel Katalint lebilincselve tartotta. Fény és pompa által iparkodván a népet elámitani, soha sem mutatta

¹⁾ Görz, Denkwürdigkeiten I. köt. 124. l.

²⁾ Ségur, Mémoires III. 149. lapon következőleg nyilatkozott II. József Potemkinről: Le prince Potemkin est actif, mais plus propre à commencer de grands travaux qu'à les finir; hasonlóképen ítélte maga Ségur a 212. lapon.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. Állam-levéltár. Er (Potemkin) hat den Fehler bei jeder widrigen Gelegenheit den Mut sinken zu lassen.

⁴⁾ Ségur, Mémoires III. 76. l.

magát nyilvánosan máskép, mint gyémántokkal tele rakva. ¹⁾ Azon angol diplomata nézetéből indulva ki, mely szerint jó szakács többet használ, mint a legjobb titkár, oly lakomákat rendezett, melyek pazar fényökkel, kicsapongásuk és mértékletlenségökkel a római császárok korabeli vendégségekhez hasonlítottak. ²⁾ Az erre nézve szükségelt pénz mi gondot sem okozott neki; könnyű szerrel csinált adósságokat, mivel azokat soha sem fizette meg; ³⁾ folytonosan gyűjtögetve pedig, közel 90 millió rubelnyi vagyont hagyhatott hátra. ⁴⁾

Teljesen bírva a császárnő kegyét, 1791-ben halt meg szalma-ágyon, melyre őt, utközben megbetegedve, elhelyezni kellett. ⁵⁾

Mint életében, úgy halála után is különfélekép ítelték meg. Halálának híre által megrémítve, a császárnő eret lévén kénytelen magán vágatni, sirt és felette rosszul érezte magát. Unokája, Sándor nagyherceg ellenben azt mondá: »Óh! most egy gazemberrel kevesebb van.« ⁶⁾

E férfiú tehát, ki azzal dicsekedett, hogy sohasem cselekszi, a mit neki parancsolnak, ⁷⁾ ki udvaronczi tisztességre bő tehetséggel bírt, a női sziv vezetésére megkivánt minden művészet felett rendelkezett, a hadviseléshez azonban majd semmit sem értett, ki még a táborban, az ellenséggel szemben, több figyelemre méltatta az udvari eseményeket, mint az ellenfélnek műveleteit — e férfiú vette most át az orosz hadsereg fővezényletét.

Minthogy az orosz udvarnak a háborúra el kelle magát határozni, főfontosságú volt rá nézve, hogy József császár a portánál kinyilatkoztassa, hogy mint a császárnő

¹⁾ Hermann, Diplom. Correspondenzen aus der Revolutionszeit 1791—1797. 104. l.

²⁾ Hermann, Diplom. Correspondenzen 103. l.

³⁾ Ugyanott 103. és 106. l.

⁴⁾ Sybel, kleine historische Schriften; Katharina II. von Russland 170. l.

⁵⁾ Hermann, Diplom. Correspondenzen 106. l.

⁶⁾ Hermann, Diplom. Correspondenzen 108. és 109. l.

⁷⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. ápr. 5. U. i. 2. Államlevéltár.

szövetségese, elvállalt kötelezettségeit teljesíteni fogja. Orosz körökben ugyanis meg voltak győződve, hogy Anglia és Poroszország azon hitegetéssel biztatják Törökországot ellentállásra, hogy háború esetében a császár semleges fog maradni. ¹⁾ Sőt a bécsi udvarnak eddigi tartózkodó magaviselete kétszínűségnek magyaráztatván ²⁾, attól tartottak, nehogy Franciaország a császárt Oroszországnak támogatásától visszatartsa ³⁾, mely esetben azután Törökország egész hatalmával egyedül kellene megküzdeni. ⁴⁾ Ez okból unszolták folyton a császári követet, hogy udvara a nyilatkozatot Konstantinápolyban végre-valahára átadja. Woronzoff kijelentette a követ előtt, még pedig valószínűleg a császárnő nevében, hogy urnője sokat tart e nyilatkozatra és hogy annak átadása reá felette jó hatással lesz. ⁵⁾ A bécsi udvar azonban a nyilatkozatot nem akarta átadni, mielőtt a császári had ellenséges területre át nem léphet. A valóságos hadüzenet azon esetre lön fentartva, ha a törökök a császári követet úgy, miként Bulgakowot elfogni merészkednének. ⁶⁾ Ny értelemben utasítva lett Cobenzl az orosz minisztériumnál kijelenteni, hogy a császár méltóságával meg nem egyeznék hadat üzenni, ha csak ez üzenetet fegyveres hatalommal nem lehetne támogatni. ⁷⁾ Tényleg az volt a bécsi udvar szándéka, Nándorfehérvárt egy kézcsapással meghódítani és a portát csakis ezután értesíteni a háborúban való részvételről. Eme terv meghiusulván, egy másik készítettetett ismét elő, melynek kivitelét azonban egy nagy vihar megakadályozta. ⁸⁾ Időközben a meghiusult első támadás ötletéből, melyet osztrák részről félreértés következményeül állítottak, Törökország a bécsi udvartól, ez utóbbinak szándékaira

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. decz. 10. Államlevéltár.

²⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. febr. 7. Államlevéltár.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, 1787. decz. 10. Államlevéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. decz. 21. Államlevéltár.

⁶⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1787. okt. 12. Államlevéltár.

⁷⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. decz. 10. Államlevéltár.

⁸⁾ Arneth, Joseph II. u. Leopold von Toscana, II. köt. 159. l.

nézve, felvilágosítást követelt.¹⁾ A bécsi udvar a fenforgó körülmények közt oly nyilatkozatot, minőt a porta követelt, nem akarván adni, Kaunitz 1787. jan. 19-én utasítá Herbert követet, hogy az Oroszország által annyira sürgetett declarációt Konstantinápolyban adja át.²⁾ Egyidejűleg megbízott Cobenzl e lépést Szentpéterváron, mint őszinte barátságból kifolyó tényt feltüntetni.³⁾ Az esemény sokkal fontosabb volt, semhogy József arról Katalinnak sajátkezűleg ne írjon. Azon szavakkal értesíté tehát a császárnőt, hogy ellensége az övé is, és hogy márczius hóban a hadsereghez el fog utazni.⁴⁾

Az Oroszország és Ausztria részéről Törökország ellen most megkezdődő harc, kétségkívül nagy érdekű. Emeli azonban érdekét ez eseménynek ama visszahatás, melyet egész Európára gyakorolván, ez által a többi hatalmakat is a küzdelemre esalogatja.

Az egyensúly veszélyeztetésének kiáltása felhangzik s hozzanak fel bármint ez axioma ellen, mégis legelőnkébben és a legfeltűnőbbben nyilatkozik általa az európai állameszaládok összetartozósága.

Ha már II. József császár, mint az orosz hatalom szövetségese, bizalmas beszélgetés közben kijelentette, hogy nem fogja tűrni, hogy Konstantinápoly orosz kézre jusson⁵⁾, mennyivel inkább állott a többi hatalmaknak érdekükben a bécsi és szentpétervári udvarok hatalmának terjedését a török birodalom rovására gyanus szemmel nézni. Törökország felosztásának okvetlenül az eddigi hatalmi viszonyok teljes átalakulását kellett maga után vonnia. Könnyen volt tehát előre látható, hogy a most kitörő harc egész Európát föl fogja riasztani.

¹⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1788. febr. 7. és ugyanakkor Mercyhe Párisba. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1788. febr. 7. és ugyanakkor Mercyhez. Állam-levéltár.

³⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1788. febr. 7. Állam-levéltár.

⁴⁾ Arneth, Joseph II. u. Catharina von Russland 310. l.

⁵⁾ Ségur, Mémoires III. 209 l. Je ne souffrirai point que les Russes s'établissent à Constantinople. Le voisinage des turbans sera toujours moins dangereux pour Vienne que celui des chapeaux.

Bécsben és Szentpéterváron tudták, hogy a chersoni találkozás, a különböző udvarokat a legnagyobb nyugtalanságba ejtette, s hogy III. György Anglia királya a két császári hatalomról felette illetlen kifejezésekben nyilatkozva — az orosz miniszter szemtelenségeknél nevezi — nyilvánosan mondá: hogy e találkozás Európa nyugalmát fogja fenyegetni.¹⁾

Kaunitz ez okból ismételtelen is óva tett intést Szentpéterváron, sőt még kevéssel a háború kitörése előtt, midőn a helyzet mindinkább kedvezőtlenebbé alakult, hangsúlyozta, miszerint fődolog, hogy a két császári udvar Törökország elleni vállalatukban más hatalom által ne háborgattassék.²⁾

Kaunitz főleg Porosz- és Franciaországtól félt, miért is saját álláspontjáról, öt épen e két hatalom esetleges szövetezése foglalkoztatta leginkább.³⁾ Perczig sem kételkedvén, miszerint Poroszország mindent el fog követni, hogy Franciaországot magához vonzza⁴⁾, azon meggyőződésben volt, hogy Franciaország fő törekvése oda irányul, Berlinben Bécs ellen, és Bécsben Berlin ellen bizalmatlanságot kelteni.⁵⁾

Kaunitz a berlini udvar megnyugtatósa céljából ugyanott Reuss herceg császári követ által kinyilatkoztatá, hogy a jelenlegi viszonyok mintegy próbakő gyanánt fognak szolgálni arra nézve, vajjon Poroszországnak eddigi barátságos biztatásai nem pusztá üres szavak-e.⁶⁾

Kaunitz nem ok nélkül félt Poroszországtól. Ugyanis nagyfontossággal birt Poroszország és az osztrák birodalom sorsára az a körülmény, hogy a két állam élén oly miniszterek

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Kiew, 1787. apr. 9. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1787. decz. 7. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Kaunitz Mercyhez, 1787. jan. 1. Állam-levéltár.

⁵⁾ Kaunitz Reusshez Berlinben. 1787. okt. 17. Állam-levéltár. Hiebey sind die französischen Absichten hauptsächlich dahin gerichtet, uns gegen Preussen, zu gleicher Zeit aber dem Berliner Hofe gegen uns Argwohn und Beisorge einzufössen.

⁶⁾ Kaunitz Reusshez, 1787. okt. 17. Állam-levéltár. Die gegenwärtigen Umstände in Bezug auf die Pforte werden nun zum Probierstein dienen, ob der Berliner Hof ähnliche Gesinnungen hege, und ob seine bisherige Freund — und gute Nachbarschaftsversicherungen nicht in blossen leeren Worten bestehen.

állottak, kik közül mindegyik, a másik által képviselt állam megaláztatásánál magasabb czélt nem ismert.

Kaunitzsal szemben állott Hertzberg gróf¹⁾, akkori porosz miniszter, ki nagy Frigyes nyomdokait követve, a jövőre nézve nagyra törekvő terveket készített elő. Céljai Poroszországnak Németországban első hatalommá leendő emelésére lévén irányozva, tőle, ki egész szellemi tehetségét ügykódésekre fordítá, biznysággal el is volt várható, hogy a jelenlegi helyzetet arra fogja felhasználni, hogy Oroszország és Ausztria ellen európai szövetséget létesítsen. Bécsben a porosz udvarnak a külföldi követekhez intézett titkos chiffrizott levelezéseiket megszerezni s azokat kibetűzni sikerült; Hertzberg grófnak terveiről tökéletesen jól voltak értesítve.

Kaunitz e porosz szövetségi tervek által aggasztva, mindenekelőtt Franciaországot iparkodott Poroszország csalogatásaitól elvonni. A hollandiai zavarok alkalmas okul szolgáltak erre nézve, Németalföldön akkor egy francia és egy angol párt küzdött egymással. A nagy kereskedelmi városok gazdag osztályaiból, a »hazafiak«-ból álló francia pártnak terve volt, az örökös helytartónak hatalmát, ki ősi hagyományai szerint, szilárdul Angliához ragaszkodott, korlátolni s őt az ország rendjeinek alárendelt hivatalnokká alátörpíteni. Az ellentét, mely Anglia és Franciaország közt az ellenségeskedést Keletindiában felidézte, itt is előtérbe nyomult. Anglia attól tartva, hogy Franciaország a hazafias párt útján az egyesült tartományok tengeri hatalmát fel használja, s hogy Keletindiára befolyást gyakorolva, az ott épen elébb befejezett háborút megújítja, a helytartóval a köztársasági vagyis francia párt ellenében szövetekezett.²⁾ Poroszország ellenben, mely közbenjáráni óhajtott, egy esemény által, mely a királyt személyesen is megsértette, arra lett kényszerítve, hogy a közbenjárás szerepét a tényleges részvétellel felcserélje.

¹⁾ Zeitschrift für Geschichtswissenschaft von Schmidt I. füzet 16. I. Précis de la carrière diplomatique du comte de Hertzberg. — Sybel, Historische Zeitschrift N. F. I. köt. I. füzet: Friedrich Wilhelm II. u. Graf Hertzberg von Max Duncker.

²⁾ Ranke, die deutschen Mächte und der Fürstenbund: Einschaltung über die Irrungen in Holland.

Friderika Vilhelmina hercegnő, a helytartó neje, II. Frigyes Vilmos porosz király nővére volt. A hercegnő bátyját levélben értesíté, hogy el van határozva Hágába utazni, s ott a helyszínén, személyes közbenjárása által a viszályokat az óhajtott végbefejeződésökhöz vezetni.³⁾ Utközben mindazonáltal az orániai család határozott ellenségei, (a hazafiak által föltartóztatván, Hágába tovább utazásában megakadályoztatott. A porosz király, a nővérén ejtett eme sértést saját személyes megsértéséül tekintvén, a legnagyobb mértékben felindulva kijelenté, miszerint nem fogja tűrni, hogy a nővére iránti tisztelet figyelmen kívül hagyassék, és azért a tetteseknek szigorú megbüntetését követelte.⁴⁾ Így fogták fel a helyzetet Angliában is.

»Há bátyja, a porosz király« — kiálta fel Caermarthen angol miniszter — nem nyomorult ember, ugy kénytelen őt megboszulni, kerüljön ez neki bármibe.«⁵⁾ A porosz király ily módon nővérének ügyét sajátjává téve, ez utóbbi azonban a rajta ejtett sértésért adandó elégtétel alatt férje hatalmának teljes helyreállítását értve, ennek közvetlen következményéül Poroszország ellentétbe kényszerült helyezkedni Franciaországgal, mely ép a helytartó jogainak korlátozását czélzó pártot támogatta.⁶⁾

Bécsben örvendő figyelték a Porosz- és Franciaország közt keletkező eme viszályra; sőt Ausztria a francia udvart Poroszország irányában való minden netaláni engedékenységtől visszatartani iparkodott.⁷⁾ Ügyesen alkalmazott megjegyzések által sikerült Mercynek a francia minisztert Poroszország ellen felizgatni.⁸⁾ Franciaország mitől sem tartva inkább, mint pártjának vereségétől a németalföldi tartományokban, közvetlenül az orániai hercegnő megsértése után kinyilatkoztatá Berlinben, hogy ez eseményt nem lehet szándékos

³⁾ Reuss herceg Kaunitzhoz, Berlin, 1787. jul. 4. Állam-levéltár.

⁴⁾ Reuss herceg Kaunitzhoz, Berlin, 1787. jul. 4. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ranke, die deutschen Mächte 230. l.

⁶⁾ Ranke, die deutschen Mächte 233. l.

⁷⁾ Kaunitz Mercyhez, 1787. jan. 1. Állam-levéltár; Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. aug. 14. Állam-levéltár.

⁸⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. aug. 14. Állam-levéltár.

megsértésnek magyarázni.¹⁾ Oly értelmű elégtételről, minőt Poroszország követelt, Párisban mitsem akartak tudni. Senki sem — kiálta fel izgatottan Montmorin gróf — alázhatja meg Franciaországot annyira, hogy szövetségesének az ilyesmit tanácsolja; sőt ellenkezőleg, a visszautasításban támogatni fogja.²⁾

Azonban a francia kormányban már is hiányzott az erőteljes elhatározáshoz szükséges erély. A pénzügyi zavar és a kitorófélben lévő nagy átalakulás, minden nagyobb tevékenységet megbénítottak. »Bizonyos« — jelenti már ekkor a párisi császári követ a bécsi udvarnak — »hogy a királyi tekintély legmélyebb alapjaiban meg lévén ingatva, sok erőfeszítés nélkül és rövid időn régi fényét nem fogja visszanyerhetni.«³⁾ Minél nagyobbá vált a gyengeség, annál bátrabb volt a hang, melyet használtak. Poroszország ellen, mely az orániai herceget hadseregével támogatta, Givetben egy francia tábornok tervezte felállítani; de ebből misem lett.⁴⁾ Sőt a hatalom hiánya Franciaországot annak kijelentésére kényszerítette, hogy az Angliához előbb intézett azon nyilatkozatát, mely szerint a helytartó, mint a hazafias párt szövetségese, érdekében megkísérelt minden fegyveres közbenjárást visszautasít, érvénytelennek tekinteni.⁵⁾

Az angol-porosz szövetség által a francia korona, mely tehetetlenségét belső állami ügyekben már úgy is igazolta volt, a külpolitika terén felette megalázó vereséget szenvedett, annyira állanak egymással a nemzetek kül- és beléletében virágzás és hanyatlás szoros kapcsolatban.

Montmorin gróf, francia miniszter, mindenkor elpirult, valahányszor azon tárgyat előtte megpendítették.⁶⁾ Poroszor-

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, 1787. aug. 14. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. aug. 14. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ségur, Mémoires III. 284. l. mais cependant Givet ne voyait arriver aucun drapeau près de ses murs.

⁵⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. okt. 31. U. i. Állam-levéltár.

⁶⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1784. nov. 24. Állam-levéltár.

szág segítségével Hollandia, Anglia javára, a Franciaországgal való szövetségtől el lett szakítva.¹⁾

E viszonyok képezvén Hollandiában Franciaországnak a keleti eseményekkel szemben elfoglalt állásában a fordulópontot, azt eredményezték, hogy Franciaország, mely a bécsi és szentpétervári udvaroknak keleti politikája ellenében gyanakvó és tartózkodó magaviseletet tanúsított, azóta engedékenyebb lett.

Franciaország már a 15. században I. Ferencz alatt, barátságos viszonyban állott Törökországgal; azon nagy érdekeltség, melylyel keleti kereskedelme irányában viselkedett, Törökország fentartását továbbra is politikájának alapjává tette. Ugyanazért ugy Bécsben, valamint Szentpéterváron arra fektettek fősúlyt, hogy Franciaországot a porta védelmezéséről elvonják. Már a chersoni utazáskor említette Potemkin a francia követ előtt, vajjon igaz-e, hogy a francia nemzet, a legfelvilágosodottabb nép a földön, a vakbuzgóságot és tudatlanságot akarja oltalmazni; ez esetben Európa jogositva volna Franciaországot azzal vádolni, hogy a pestist és barbárságot szándékozik körében megtartani.²⁾ Potemkin, Ségur grófot, ki udvara részéről meg volt bízva, hogy a béke mellett szólaljon fel, a két császári udvar terveinek iparkodott megnyerni. Felette barátságosan bánt vele és egy alkalommal megjegyzé, hogy a mosleminek védelmezése csakugyan ellenkezik a legkeresztyénebb király méltóságával.³⁾ A császárnő is szeretetreméltóságával Ségurt lekötelezni törekedett; ő maga nem bírja eléggé a császárnő jóságát dicsérni. Mialatt Ségur egyedül a béke érdekében működött, Vergennes, francia miniszter a török birodalom hanyatlása feletti minden értekezés elől kitért; ámbar Mercy a párisi követ nyomatékosan utasítva volt, hogy minden lehető alkalommal e tárgyat megérintse.⁴⁾

¹⁾ Historische Zeitschrift, N. f. I. köt. 1. füz. 4. l. mondja Duncker: »Hertzberg hatte Holland für England, nicht für Preussen, Frankreich entriszen.«

²⁾ Ségur, Mémoires III. 97. l.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Kiew, 1787. ápr. 25. U. i. I. Állam-levéltár.

⁴⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. jan. 1. Állam-levéltár.

Mercy figyelmezteté a minisztert, mennyire szükségesnek mutatkozik már gondoskodni most azon rendszabályokról, melyek a porta jövő sorsa végett alkalmazandók lesznek. Vergennes állhatatosan hallgatván, pusztán vállvonás által igyekezett zavarát palástolni.¹⁾

Időközben Vergennes, ki Ausztria irányában soha sem viseltetett barátságos hajlammal, meghalván, Montmorin gróf, mint külügyminiszter lett utódja.

Montmorin komoly, tartózkodó és magába zárkózott férfiú volt.²⁾ A legveszélyesebb korszakban odaállítva, midőn ugyanis Franciaország belsejében a forradalom már kitéréséhez közeledett, kívül pedig — mint maga mondja — a száznak kétségkívül legfontosabb ügye volt eldöntendő,³⁾ Montmorin gróf nélkülözötte a nagy államférfiut jellemző erélyt.⁴⁾ Szerencsétlenségére nem is birt tehetséggel, a gyengéség és erélytelenség eltakarására.⁵⁾

Nem érezte magában amaz óriási erőt, mely a saját érdekekkel ellenkező körülményeknek átalakítása vagy azoknak más irányba tereltetéséhez megkívántatik. Összes állambölcsésége a habozás gyenge mesterségéből állott. A helyett, hogy magát elhatározta volna, Ausztria és Oroszországhoz csatlakozásra, vagy pedig Angliával a kibékülés komolyan megkísértésére, mit sem tett ez irányban, hanem egyedül azon elhatározások által engedte magát vezéreltetni, melyeket a félelem, avagy az említett két hatalom valamelyikének magaviselete benne előidézett volt.

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. jan. 20. Állam-levéltár.

²⁾ Mercy Kaunitzhoz, 1787. ápr. 7. Állam-levéltár. — — obschon nun der Herr Graf von Montmorin von Natur aus eines sehr verschlossenen Karakters ist — —

³⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris 1787. szept. 15. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ségur, III. 275. l. notre ministère persistait dans ses irrésolutions, et continuait à me prescrire une réserve qui lui paraissait prudence, et qui au fond n'était que faiblesse. — Flassan, Histoire générale de la diplomatie Française. VII. köt. 444. l.

⁵⁾ M. de Montmorin sans manquer d'esprit n'annonce pas des talents superieurs. Dossier B. Correspondance chiffrée du comte Mercy d'Argenteau envoyée de Bruxelles à Paris en 1790, 91, 92. Állam-levéltár.

Az új francia mozgalmak szokatlan volta öt tökéletesen elnyomta. Megtört szívvel ismeri be a francia minisztérium tehetetlenségét, a tett terére lépésben.¹⁾ Valóban szánalmat gerjesztő látvány, mint viaskodik hasztalanul oly derék, becsületes férfiú, mint a minő kétségkívül Montmorin gróf, a leghatalmasabb eseményekkel.

Montmorin gróffal, Mercy d'Argenteau grófnak, mint császári követnek kelle közlekednie, ki Cobenzl Lajos gróf mellett, Kaunitzknak legkitünőbb tanítványa volt. Fürst, a porosz székelő miniszter, rideg embernek mondja őt ugyan, kinék homlokáról a fellegek akkor sem távoznak, ha szerelmet sutog.²⁾ Azonban egészen máskép itél róla Stahremberg gróf, ki őt Franciaországba utódjául ajánlotta,³⁾ mindenekelőtt pedig maga Kaunitz; mindketten dicsérik kitünő tehetségeit és az európai állami ügyekben teljes ismeretét.⁴⁾ Iratain mi sem látszik ama ridegségből; megkapó kimeritőséggel vannak szerkesztve és nézetei felette tiszta és mélyen beható ítélőtehetségről tanuskodnak.

Mercy gróf, mint mestere Kaunitz, lelkes képviselője volt a Franciaország és Ausztria közötti szövetség rendszerének; s valóban alkalmasabb férfit nem is kívánhatott volna az államkancellár, terveinek keresztülvitelére; de minden emberi iparkodás hajótörést szenvedett az 1789-iki nagy forradalom kitérésén.

Tulajdonképen sem Kaunitzot, sem Mercy grófot ki nem elégítette Montmorinnak külügyminiszterré történt megválasztása. Inkább szerették volna, ha az Ausztria irányában barátságos érzelmű St. Priest gróf foglalja el Vergennes állását.⁵⁾

Minden oldalról érkeztek nyugtalanító hírek Montmorin

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1789. nov. 18. Állam-levéltár.

²⁾ Ranke, Maria Theresia, ihr Staat u. ihr Hof, 1755, 20. l.

³⁾ Arneth, Maria Theresia, VII. köt. 290. l.

⁴⁾ Kaunitz Mercyhez 1789. nov. 3. Állam-levéltár. — — der sich wie Euer Excellenz in allen wichtigen und haicklichen Gelegenheiten mit einen geprüvten ganz vorzüglichen Einsicht und Klugheit immer ausgezeichnet hat.

⁵⁾ Kaunitz Mercyhez, 1787. jan. 1. Állam-levéltár. Lásd: Arneth, Marie Antoinette, Joseph II. und Leopold II. Ihr Briefwechsel. 100. l.

felől.¹⁾ Korábban kiváló előszeretettel tanúsított Poroszország iránt,²⁾ s maga Mercy sem volt még képes az új miniszter irányára felől határozott ítéletet mondhatni.³⁾ Mercy különben utasítva volt, Montmorin grófot a Franciaország és Ausztria között habár csak szinleg fennálló szövetségért fellelkesíteni. Különösen pedig feladatául tüzetett ki a követnek, hogy Mária Antoinette királynét buzdítsa, és ily értelemben működjen. Az osztrák politika a királynében főtámaszt vélte találni a Bécs és Versailles közötti szövetség fentartására és tényleges nyilvánulására nézve.⁴⁾

Ez okból Mercy gróf is megbízott, hogy a királynének ez ügyet különösen szívére kösse, és előtte feltüntesse, miszerint dicsőségét, boldogságát, az általános szeretetet és tiszteletet el fogja veszíteni, ha megengedi, hogy a francia miniszterek a szövetség rendszerét aláásva, Franciaország és Ausztria közt a régi ellenségeskedést felidézzék.⁵⁾

Nem lehet csodálkozni, hogy osztrák miniszterek osztrák főhercegnőtől politikájok támogatását kívánják, valamint nem tetszhetik különösnek, ha a főhercegnő, ki bár mint Franciaország királynője saját hazájától még sem idegenedhetett el egészen, a követnek szavaira szívesen hallgatott. Együttal mégis ki kell emelnünk, hogy Mária Antoinette, bár e perczben magát osztrák főhercegnőnek érezte, nem feledkezhetett meg arról, hogy első sorban Franciaországnak királynője. — Valahányszor tőle azt kívánták, hogy az osztrák politikát férjére gyakorolt nagy befolyásával támogassa, azt válaszolta ugyan, hogy át van hatva a követelés teljesítésének óhajtasától; mégis, midőn utóbb tőle azt követelték, hogy a szövetséget Oroszországgal előmozdítsa, nem mutatkozott hajlandónak,

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, 1787. márczius 18. Állam-levéltár.

²⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. ápr. 7. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Arneth, Marie Antoinette, Joseph II. u. Leopold II. p. 97. — Marie Antoinette Józsefhez 1785. oct. 17. *J'espère qu'actuellement on ne pourra plus répandre des nuages sur l'alliance. Je n'ai pas besoin d'exhortations pour y veiller; elle m'est plus précieuse qu'à personne. Si on était venu à bout de la rompre, je n'aurais plus connu ni bonheur ni tranquillité.*

⁵⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. márcz. 18. Állam-levéltár.

eme kívánáságnak feltétlenül eleget tenni. A belső viszályokra tekintettel, mindenekelőtt a francia álláspontot hangsúlyozta. A politikai helyzet, mondá Mercy grófnak, sokkal aggasztóbb, semhogy ily szövetségbe belépni lehetne, mielőtt azon következmények meg nem fontoltatnak, melyekbe Franciaország ily szövetség által belesodortathatók.¹⁾

Kaunitz, a keleti bonyodalmakra való figyelemmel, a francia szövetség megújítását már csak azon okból is sürgette, mivel Angliától, melynek udvarát a szédelgés szellemétől elteltnak állítá,²⁾ mit sem várhatott. Azon államférfiak módjára, kik a jövő veszélyekkel szemben előkészületeket tesznek, közölte Kaunitz még márczius hóban, tehát II. Józsefnek Chersonba elutazása előtt, Mercy gróffal a szilárdabb francia szövetségre vonatkozó nézeteit.³⁾ Kaunitz azon szempont által engedte magát vezéreltetni, hogy Franciaország Ausztriának keleti birtokát védelmezni, hogy ily módon azután összes erejét osztatlanul netaláni ellenségei ellenében felhasználhassa,⁴⁾ míg viszont Ausztria magát kötelezni, Franciaországnak európai birtokait biztosítani, miből utóbbi azon hasznot vonhatná, hogy eszközeit a hajórajra fordítván, az angol tengeri hatalommal versenyre szállhatna.⁵⁾ Ezek oly előnyök — mondá Kaunitz — melyek a szövetséget feloldhatlanná alakítják.⁶⁾

Ily szellemben volt Mercy hivatta működni, és mint korábban, ugy most is, Montmorin nézeteit a keleti eseményekről kipuhatolni.

Felette érdekes a Montmorin és Mercy grófok közötti ér-

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1789. febr. 22. Állam-levéltár. — Ugyanez. Páris, 1788. jul. 19. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Mercyhez, 1787. febr. 7. Állam-levéltár. — — *dieses von einem wahren Schwindelgeiste eingenommenes Hofes (t. i. angol), welcher noch immer fort um unsre Allianz buhlet, und dennoch zur nämlichen Zeit die Rolle nicht nur eines blinden Anhängers, sondern selbst des ersten eifrigsten Beförderers der Preussischen und übrigen deutschen Reichsligue spielt.*

³⁾ *Considérations sur l'alliance de la Maison d'Autriche avec la France.* Közölve Mercyvel 1787, márcz. 18. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ Ugyanott.

tekezletek lefolyásával megismerkedni. A míg Franciaország a külpolitika terén megaláztatást nem szenvedett volt, Montmorin a tárgyalások alatt határozott hangon szólt; mitsem akarván hallani Törökország felosztásáról, bizonyos diplomatai ügyességgel iparkodott élénk színekkel ecsetelni ama kiváló érdeket, mely Ausztriát az ozmán birodalom fenntartására kényszeríti. Azon csekély növekedés — mondá a miniszter — melyet Ausztria nyerne, nem áll arányban ama nagy hátránnyal, mely abból származnék, ha Oroszország nagyobbodása folytán az osztrák tartományok állami testére egész súlyával nehezede kolossus kapuit fenyegetné.¹⁾ Montmorin, Törökország miatti aggályokkal eltelve, az Austria és Franciaország közti benső szövetséget Törökország megmentésének nevezvén,²⁾ Mercy nem tartózkodhatott a francia követnek szeméretve, hogy ha Franciaország a szövetséget hűségesen megtartja, a jelen zavarok nem támadnak. De minthogy ez nem történt, csatlakozott a császár Oroszországhoz, hogy ezt Poroszországtól elvonja. Jelenleg Ausztria mit sem tehetvén Törökország érdekében, be sem volna látható, mi módon véli ezt Franciaország elérhetni.³⁾

Ez alkalmat Mercy arra használta fel, hogy Montmorintól megtudja, miképen szándékozik Törökországot sikeresen megmenteni. Montmorin nem jól fogta fel Oroszország célzatait, ha a biztos eszközt a katasztrófának Katalin halála utánig való elodázásában vélte találhatni, kinek utódjától azt várta, hogy egészen más, méltányosabb elvek szerint fog Törökország irányában eljárni.⁴⁾ Midőn pedig Montmorin ezen mentő gondolatra ismételve is visszatért, Mercy csakugyan jogosítva volt azt válaszolni, hogy a katasztrófa elodázása által misem volna nyerve; Katalin utódja nem fogná másképp cse-

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. ápr. 7. Állam-levéltár. — — der (t. i. kár) denselben (Ausztriát) andererseits andurch betroffen würde, wenn sich vor seiner Thüre ein mächtiger Colossus erhöhe, welcher mit seinem ganzen Lasten auf den sämtlichen Körper der Oesterreichischen Staaten unmittelbar wirkete.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. ápr. 7. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

lekedni, miután köztudomásu, hogy Oroszország, Nagy-Péter ideje óta, Törökország ellenében támadó terveit mindig folytatni fogja.¹⁾

A porta részéről a hadüzenet még nem történt meg. Franciaország megnyugtatólása végett tehát Kaunitz megbizta Mercy grófot, hogy jelentse ki a francia minisztériumnál, hogy a császár a béke érdekében akarván működni, Katalinnak nincs szándékában Törökország megsemmisítése.²⁾

Kaunitz azonban a fenyegető veszélyt közeledni látván, arról gondoskodott, hogy Mercy Montmorin grófot a török birodalom összeomlásának eszméjéhez szoktatva, őt a császárnak a porta elleni háboruban leendő részvételére előkészítse.³⁾ Sőt midőn Bulgakownak elfogatása folytán, a háború már bizonyossá vált, Mercy utasítva lett, az államkancellár megbizásából Montmorin grófot értesíteni, hogy Ausztria egy harmadik hatalom t. i. Poroszország által való megtámadtatása esetére, Franciaországtól szövetségi kötelezettségeinek hű teljesítését elvárja.⁴⁾

Nem képzelhető kényesebb és kínosabb helyzet annál, melyben Franciaország a keleti bonyodalmak folytán létezett. Franciaország attól tartva, nehogy Törökország felbomlásával egyidejűleg keleti kereskedelme eltemetessék, félve, nehogy az Oroszország elleni minden ellenségeskedés eme hatalmat vételytársának, Angliának karjai közé kényszerítse, megfosztva a képességtől, szavainak Konstantinápolyban és Hollandiában érvényt szerezni, eselszövényekben keresett menedéket, melyek mitsem használván, a bizalmatlanságot még növelték⁵⁾: a féle-

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. aug. 14. Állam-levéltár. — Es wäre ja eine bekannte Sache, dass seit der Regierung Peter des ersten der Russische Hof immerhin, es sey nun etwa mehr oder weniger, mit Ausführung dieses Gedanken schwanger gegangen sey.

²⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. máj. 1. Állam-levéltár.

³⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. júl. 28. Állam-levéltár. — — und unsrer Liebeß unumgänglich nothwendigen Theilnehmung immer mehr zu familiarisiren — —.

⁴⁾ Kaunitz Mercyhez, 1787. aug. 30. Állam-levéltár.

⁵⁾ Arneht, Joseph II. und Leopold von Toscana. Lipót Józsefhez, II. köt. 151. l. — Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. oet. 31. Állam-levéltár.

lem ugyanis a legmegbizhatlanabb álarcz megzavarodott arczra. Franciaország szívesen élt volna vissza egyik hatalommal a másik ellenében; hogy azonban e nehéz művészetet eredményel folytathassa, tekintélyének tetőpontján kellett volna állania, nem pedig meghunyászkodva Anglia és Poroszország részéről Hollandiában oly vereséget tűrni, melyről József császár erő- és kifejezésteljes szólásmódja szerint azt mondá: »Franciaországnak jó gyomorral kell birnia, ha e gyalázatot elfeledni képes.«¹⁾ Ily módon Franciaország lassankint oly helyzetbe jutott, melyben nem parancsolhatván, előnyének megmenthetése végett a viszonyokhoz kényszerült alkalmazkodni. E változásról Mercy Montmorinnal folytatott értekezés közben csakhamar értesült. Mercy nem szünt meg a francia miniszternek annak szükséges voltát folyton felemlíteni, hogy Franciaországnak és Ausztriának az európai egyensúly és a két korona érdekében Törökország összeomlására nézve egyetérteniök kell.²⁾ Egy napon a császári követ Montmorin grófot a hollandi tévedések miatt a szokottnál nagyobb zavarban és rémületben találván mint egyébkor, annyi okkal ostromolta őt, hogy azokkal — mint maga mondja — akár egy egész könyvet betölteni képes volna.³⁾ Montmorin csakis lassan hátrált. Megengedi ugyan, hogy a »török nemzet barbár ostobasága« — mint magát kifejezi — minden reményt elenyésztet, mindazonáltal még mindig vonakodik az elhatározó szót kiejteni. Végül máskép már nem cselekedhetvén, megadta magát. Beismervén, hogy Törökország fentartására eszköz nem létezik, kinyilatkoztatja határozatát, Ausztriával együttesen eljárni azon czélból, hogy élvezni lehessen amaz előnyöket, melyeket — mint eléggé világosan mondja — e gazdag prédából megszerezni lehetséges.⁴⁾ Montmorin azonban nem lett volna Montmorin, ha saját politikája szerint, ez ígéretet nem akarta volna pusztán kifogásnak tekinteni. Minden újabb értekezésnél

¹⁾ Arneth, Joseph II. u. Leopold II. köt. 141. l. — et si la France oublie l'avanie à la quelle il (a porosz király) l'a soumise, il faut qu'elle ait l'estomac bon.

²⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. szept. 15. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott.

Mercyvel, az elhatározást elodázni igyekezett; majd a közeledő télre számított, majd ismét az Ausztriát Oroszország részéről fenyegető roppant veszélyekre utalt, mely hatalom, állítása szerint, bizonyos tekintetben egész Európát két tenger által átövezve, a Keleti tengeren hasonlólag mint a Középtengeren, tengeri hatalommá emelkednék.¹⁾ Esdve kéri a császárt, kit erre nézve egyedüli hatalomnak ismer el, hogy az orosz terveknek szegüljön ellene. Franciaország minden segítségét felajánlja az esetre, ha a császár önmagának és Európának e fontos szolgálatot teljesíteni hajlandó; ha csak némi remény is létezik azon általános bonyodalom megelőzésére, mely egy nagy birodalom rombadőléséből okvetlenül kell hogy bekövetkezzék, ő kész egy Toulonban állomásozó hajórajt tengerre bocsátani.²⁾

Kétséggkívül becsületére válik Montmorin politikai finom tapintatának, hogy oly határozottan jelölte meg a veszélyt, mely Ausztriát Oroszországnak akadálytalan növekvése miatt fenyegeti. Azonban nem Ausztria jövője, nem is az Európa nyugalma miatti félelem, hanem első sorban a francia kereskedelem iránti aggodalom ösztönzé Montmorin grófot arra, hogy az orosz tervek ellen annyi ékesszólással kikeljen. Jobban vélte ugyanis a keleti kereskedelmet Törökország fentartása, mint az orosz hatalom kiterjedése által biztosítottnak. Hogy pedig a keleti kereskedelem biztosítása főleg Franciaországot érdeklí, bebizonyult már akkor, midőn Montmorin a saját állama számára óhajtott előnyök közelebbi kijelölésébe beleegyezett. Mercynek bevallotta, hogy Franciaországot keleti kereskedelmének biztosítása különösen érdeklí; — egyuttal pedig Egyiptomnak megszerzését felette kitünő szerzeményül említé föl. Mindazonáltal fel nem hagyott a katasztrófa elodázására czélzó utógondolatával, mert hozzá tevő, miszerint ennek meg kell történnie, mivel Anglia oly szép és gazdag darab országnak, minő Egyiptom, Franciaország részére leendő átengedésébe semmi szin alatt sem fog beleegyezni; ugyanazért

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. szept. 15. Állam-levéltár. — — die (Oroszország) gewisser Massen ganz Europa mittelst zweyer Meeren einzufassen, und sich in dem Mittelländischen Meere, so wie sie bereits in der Ost-See zu thun angefangen, zu einer Seemacht erheben würde.

²⁾ Ugyanott.

Choiseul-Gouffier grófot, a konstantinápolyi francia követet, újból oda utasítandja, hogy ez a portát engedékenységre bírja.¹⁾

Mercy — mint Kaunitzhoz jelenti — mind eme szép, aranyos szavakban nem bizott,²⁾ és ehhez joga is volt. Ugyanis míg Montmorin az említett módon Mercyvel értekezve, Ausztriát Oroszország ellenében ellenséges lépésre bírni igyekezett, azalatt, a nélkül, hogy erről a császári követet, avagy a bécsi udvart értesítené, Ségur gróf, szentpétervári követ utján, az orosz udvarnak szövetséget ajánlott fel.³⁾

Katalin, Franciaországnak Törökország iránti előszeretete miatt, nem viseltetvén barátságos hajlamokkal a francia minisztérium irányában — mint a hogy nyilvánosan ki is jelenté⁴⁾ — senki sem volt alkalmasabb, a francia ajánlat számára kedvező fogadtatást előkészíteni mint épen Ségur gróf.

Mondják, hogy Katalin a szokottnál válogatottabb módon igyekezett az ifju szellemes és szeretetreméltó diplomata tetszését megnyerni.⁵⁾ Annyi bizonyos, hogy Ségur tökéletes francia gavallér volt, ki szellemi tehetségeit, mint azokat saját hazájának kiművelt társadalmi élete anynyira utánozhatlanul képezi, teljes fényben ragyogtatá. Szép külseje és ifjusága⁶⁾ őt, kit azon óhajlás lelkesite, az életet önmagának és másoknak kellemessé alakítani, nem sokára kedvenczévé tevék ama udvarnak, melynek fejedelmnöje az ilyenmü életnézethez különös vonzódást érzett. Ségur már azért is megtetszett neki, mivel alapos műveltség mellett, az alkalmi költemények minden nemére szép tehetséggel bírt és felette kész volt. Közéleiben mindenki egy nemét azon gyönyörnek érezte, melyet vidám, szeretetreméltó és művelt férfiú maga körül felébreszteni képes. Valódi humánus, nemes és szeretetreméltó szelleme még maiglan is él legfinomabb francia nyelv-

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. szept. 15. Állam-levéltár.

²⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. szept. 15. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. máj. 24. Állam-levéltár. Ségur, III. 108. és 146. l.

⁵⁾ Görtz, Denkwürdigkeiten I. 348. l.

⁶⁾ Ugyanott 348. l.

ven irt emlékirataiban, melyek mindazok számára, kik szellemet bájjal egyesítve szeretnek, felette kellemes és üdítő olvasmányt képeznek.¹⁾

Már a chersoni utazás alatt, melyhez Katalin Ségurt meghívta, pendítette meg Potemkin egy alkalommal az Orosz- és Franciaország közötti szövetséget,²⁾ sőt unszolta őt, hogy udvarát az eddigi rendszer megváltoztatására reá bírja.³⁾

A míg Vergennes állott a francia ügyek élén, Ségur minden közbenjárást visszautasított.⁴⁾

Azonban Montmorinnak a francia minisztériumba történt belépésével már inkább tanusított orosz-barát érzelmeket. Nem csekély befolyással volt erre nézve Katalinnak szeretetreméltósága,⁵⁾ valamint egy orosz-francia kereskedelmi szerződés megkötése.⁶⁾ Lassankint a két császári udvarral létesítendő szövetségért lelkesülni kezdvén, a háború kitérőse után Cobenzl gróf előtt egész nyíltan bevallá, hogy nem tudja ugyan, melyik párthoz fogna udvara csatlakozni, ha azonban szavára hallgatnak, azon esetre Franciaországnak, tekintve, hogy a porta a békét megszegte, a hármass szövetségbe lépnie és jutalékát a török prédából biztosítania kellene.⁷⁾

Ily értelemben szerkesztette a francia udvarhoz intézett jelentéseit is.⁸⁾ Az említett általános politikai helyzetnek, Mercy gróf unszolásainak és Ségur jelentéseinek következménye volt, hogy Montmorin utóbbi megbizta, hogy adja értésül Szentpétervárou, hogy Franciaország hajlandó volna a

¹⁾ Mémoires ou souvenirs et anecdotes per M. le comte de Ségur.

²⁾ Ugyanott 105. l.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. május 24. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. szept. 12. Állam-levéltár.

⁶⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. márcz. 22. Állam-levéltár.

⁷⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. szept. 28. Állam-levéltár.

⁸⁾ Ugyanez, St.-Pétervár, 1787. aug. 31. Állam-levéltár. Ségur III. 201. l.

két császári udvarral és Spanyolországgal négyes szövetségre lépni.¹⁾

Montmorin ez ajánlatot a bécsi udvar hire nélkül azon időben téteté Szentpéterváron, midőn — mint említve lett — Mercy grófot oroszellenes tüntetésre rábírni igyekezett. Ségurnak a legmélyebb titoktartás állván érdekében, az ügyet Ostermann alkanczellár mellőzésével, közvetlenül Besborodko gróffal, a császárnő titkárával közölte, ki a császárnő teljes bizalmát bírta.²⁾ Besborodko értesíté Katalint az ajánlatról. Másnap a császárnő villogó szemekkel, melyekből Franciaországnak e lépése miatt a teljes elégtétel kisugárzott, szólítá meg Ségur grófot.³⁾ »Teljesen hajlandó vagyok« — mondá neki — »Franciaország királyával hasznos szövetségre lépni.«⁴⁾

Katalinnal folytatott e beszélgetés után Ségur ismételve értekezett Besborodkóval, mely alkalommal kijelenté, hogy Katalinnak barátságos nyilatkozata folytán magát felhatalmazottnak tartja, Franciaország és a két császári udvar közt megköthető formásterü szövetséget miniszteriális uton ajánlani.⁵⁾

Ségur az ajánlatot megtévén és a vett utasításhoz képest az orosz szándékot kipuhathatni igyekeztén, Szentpéterváron természetesen feltételezték, hogy Montmorin Franciaország e lépéséről egyidejűleg a bécsi udvart is értesítette.⁶⁾ Besborodkonak erre vonatkozó tudakozódására azt válaszoló Sé-

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. okt. 23. Állam-levéltár. Ségur, Mémoires III. 292. és kv. l.

²⁾ Ségur, Mémoires III. 294. l. — Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. okt. 23. Állam-levéltár.

³⁾ Ségur III. 295. l.

⁴⁾ Ugyanott, 295. l. — Cobenzl Kaunitzhoz, Sz. Pétervár, 1787. okt. 26. Állam-levéltár.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. okt. 26. Állam-levéltár. — — er (Ségur) sich begewaltigt finde, einen förmliche Allianz zwischen Frankreich und den zwei Kais. Höfen ministerialiter anzutragen. — Ségur III., 395. l. tagadja, hogy formásterü ajánlatot tett, és visszautasítja Montmorinnak ama szemrehányását, mintha nagyon is messzire ment és elhamarkodva járt volna el.

⁶⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. okt. 31. Állam-levéltár. Ségur III. 296. l.

gur, hogy erre nézve nem adhat felvilágosítást. Okos és ügyes ember létére azonban sietett az osztrák követet eljárásáról értesíteni, hogy ilyképen minden bizalmatlanságnak elejét vegye.¹⁾ Furfangos módon azzal mentegeté udvarának hallgatását az osztrák udvarral szemben, hogy Versaillesben minden végleges elhatározás előtt arról akartak bizonyosságot szerezni, vajjon a francia szövetségi ajánlatok Szentpéterváron jó fogadtatásban fognának-e részesülni.²⁾ Montmorin mindazonáltal mit sem nyert kétszínűsége által. Az orosz udvar vonakodott Ausztriával egyetértés nélkül Ségurnak határozott választ adni. Várva várták tehát Szentpéterváron a bécsi futár megérkezését, hogy megtudhassák, vajjon Montmorin Kaunitzhoz is hasonló közleményeket juttatott-e? Végre megérkezvén a futár, Cobenzl mindnyájok kiábrándulására kénytelen volt kijelenteni, hogy Bécsben mitsem tudnak ez ajánlatról.³⁾ A francia indítvány következtében Cobenzl és az orosz miniszterek közt több rendbeli értekezlet tartatott, miről időközben Ostermann is értesítettet.

Néhány orosz miniszter eleinte azt kívánta, hogy Franciaország visszautasítatván, a két császári udvar maga viseljen a porta ellen háborút. Csakis Cobenzl tanácsára mondtak le e szándékról.⁴⁾ Cobenzl ugyanis Kaunitz által határozottan utasítva volt, minden időelőtti feltűnést Európában kerülni, Franciaországot tartózkodó és elővigyázó nyilatkozatok által lefegyverezni, Oroszországot pedig reá bírni, hogy a végleges szövetséget Franciaországgal egyelőre visszautasítva, a lehetőséget esetleges jövő szövetségre e hatalommal magának tartsa fenn.⁵⁾ Ez értelemben jelenté ki Cobenzl az orosz mi-

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. okt. 23. Állam-levéltár. Ségur III. 296. l.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. U. i. I. Állam-levéltár.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. okt. 31. Állam-levéltár.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. U. i. I. Állam-levéltár.

⁵⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1787. okt. 31. Állam-levéltár. — — folglich ein schon gegenwärtiges Concert mit Frankreich zwar abzulehnen, zu einem dereinstigen eventuellen aber die Thüre offen zu halten.

nisztereknek, hogy Franciaország azon esetre, ha visszautasították, Hollandiában szenvedett megaláztatását könnyen elfelejtve és Poroszország által támogatva, egész figyelmét Kelet felé fordíthatná.¹⁾ A császárnő most mindenik miniszterétől vélelmet kívánt be a Franciaországgal kötendő szövetségre nézve. Katalin ez alkalommal legelőször terjeszté miniszteri tanácsa elé a két császári udvar közt létrejött titkos egyezkedéseket, mi Cobenzl grófot, ki az orosz államférfiak megbízhatlanságát ismerte, nem csekély aggodalmakba ejtette.²⁾

Ostermann gróf alkanczellár, Angliának határozott párt-híve és Franciaországnak ellenese, egyedül szólalván fel a tanácsban a tervezett szövetség ellen, Franciaországot visszautasítottatni kívánta. Hallgattak ugyan szavára, de ez nem volt döntő, kivált miután Besborodko és Woronzoff gróf, Cobenzl által befolyásoltatva, inkább Franciaország felé hajlott.³⁾ Woronzoff emlékiratot szerkesztett, melyben kifejté, hogy Francia- és Oroszország egymástól távol esnek ugyan arra, hogy egymásnak kárt okozhatnának, hogy azonban a távolság daczára egymásnak kölcsönösen mégis segíthetnek. Tagadja, hogy az eddigi viszály Franciaországgal a szövetség ellen okul szolgálhatna, mert különben egyetlen európai állam sem szövethetnének egy másikkal. Politikai tapintattal nagyon helyesen hangsúlyozza, hogy nagy hatalmasságok neheztelésök okát elfelejteni kötelesek, mihelyt ezt érdekek megkívánja. Woronzoff is Kaunitzzal hasonló értelemben azt kívánta, hogy Franciaországgal mindaddig nem kell közölni a két császári udvar határozott szándékát, míg Franciaország hajlamai felől bizonyosság nem szerzettetnék, hogy azonban e hatalmat nem is kell visszautasítani, hanem minden ajánlatát barátságosan fogadni. Általánosságban pártolja a szövetséget, sőt a mellett van, hogy Franciaország ne csak Poroszország, hanem Anglia ellenében is támogatassék, ha netalán ez utóbbiak által az

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. U. i. I. Államlevéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. decz. 27. U. i. I. Államlevéltár.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. U. i. I. Államlevéltár.

Oroszország és Ausztria részére juttatott segélye miatti gyűlöletből megtámadtának. Woronzoff Anglia ellen nyilatkozott, mivel — mint ez országnak parlamentáris kormányára való tekintettel találóan megjegyzi — a minisztérium ott nem képes elvállalt kötelezettségeinek eleget tetheti, ha a nemzet élene volna. E nyilatkozat, mely Cobenzl nézete szerint, Katalinra mély benyomást gyakorolt, az orosz miniszterek részéről aláíratott.¹⁾

Cobenzl befolyásának köszönhető Franciaország, hogy nem részesült elutasító válaszban. Az orosz miniszterek meg egyeztek vele, hogy Ségurnak csakis általános választ adnak.²⁾ E felelet nov. 7-én közöltetett is vele.³⁾ Oroszország — mondák neki — köszönettel fogadta ugyan ajánlatát, a jelenlegi politikai helyzetnél fogva mindazonáltal nem lehet végleg határozni, mielőtt Bécsből a császárnak válasza, Franciaország részéről már tett vagy még teendő ajánlatra Szentpétervárra meg nem érkeznek. Világos szavakkal utasítva lett tehát a francia udvar, hogy Bécsben is nyilatkozzék.

Franciaországnak ekkép sem ez a lépés, sem pedig az óhajtott titoktartás nem szerzett hasznot. Ugyanis Ostermann hivatalában alkalmazott egyik tisztviselőnek megvesztegettetése folytán Poroszország és Angliának követői csakhamar értesültek a francia ajánlatról.⁴⁾ Ez természetesen ugy Poroszországot valamint Angliát is nagy mértékben nyugtalanította. Anglia azonnal kinyilatkoztatá az udvarnál, hogy ily politikai rendszer rá nézve nem lehet közönyös; a porosz kormány ellenben Franciaországnak ez eljárását maga ellen irányzott bosszú tényének magyarázta.⁵⁾

Folytonos bizalmatlanságot jelez amaz állapot, melyben az udvarok egymással szemben léteznek. Kaunitz nem kevesebbé

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. decz. 27. U. i. I. Államlevéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. nov. 14. U. i. I. Államlevéltár.

³⁾ Ugyanott. Ide mellékelve: *Precis der hiesigen mündlichen Ministeriellen Antwort an Grafen Segur.*

⁴⁾ Segur, *Mémoires* III. 299. l.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. decz. 27. Államlevéltár.

viseltetett bizalmatlansággal Franciaország irányában, mint Montmorin Ausztria irányában: a bizalmatlanság ugyanis oly gyümölcs, mely a diplomatia mezején érik meg legkorábban és leggyorsabban. A felvilágosodott államférfiu azonban megszünteti a varázst, melyben a gyanakodás a viszonyokat lebilincselve tartja; nemcsak a bizalmatlanságot, hanem az ellenségeskedést is barátsággá törekszik változtatni, ha magasabb érdekek ezt megkívánják. Ily módon elkerülte Kaunitznak figyelmét Franciaország kétszínűsége; még pedig azért, mivel az általános európai helyzet, nézete szerint, tőle visszautasíthatlanul megkívánja, hogy Franciaország a bécsi és szentpétervári udvarok politikájának körébe belevonassék. Anglia és Poroszország ez időben, a keleti bonyodalmakra való tekintettel, mindinkább közelednek egymáshoz. Mi sem lenne veszélyesebb, mintha e két hatalomnak Hollandián kívül, még Franciaországot is megnyerni sikerülne. Kaunitz a Franciaországgal létesítendő szövetségre határozván el magát, Oroszországot is annak elfogadására ösztönzi. Művésziileg fejtí ki nézeteit, melyek őt arra indítják; nézetei szigoruan következetesek. Megfigyelésük-nél mindazonáltal nem lehetséges azon kellemetlen érzéstől megszabadulni, hogy ha eme következtetéseknek csak egyetlen láncszeme is téves volna, a rajta nyugvó épületnek össze kellene dőlnie. Egyedül Kaunitz nem szédült ezen eszmemenet közben. Megszokva a magasra szárnyalást, bár a mindennapi életben tartózkodó és félénk volt, politikai rendszerében nagy bátorságot és rettenthetlenséget tanusita.

Mint korábban, ez alkalommal is ama feltételből indult ki, hogy Porosz- és Franciaország legveszélyesebb ellenségei a porta ellen irányzott minden vállalatnak. Ugyanazért is minden áron e két hatalmat szükséges egymástól elválasztani.¹⁾ Katalin Franciaországot kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt, veszélytelennek vélte tarthatni.²⁾ mely nézetét az osztrák államkancellár nem osztja. Tévesnek tartja azt, mivel Franciaország Poroszország által csalogatva, könnyen szövethetnének azon célból az utóbbi

¹⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs 1787. decz. 7. Állam-levéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1787. aug. 9. U. i. E. Állam-levéltár.

hatalommal, hogy Ausztriának írtaanak. Csakis hadsereget kell Németalföldre küldeni s azt annak rovására ott eltartani, miáltal a császári pénztárak évenként 10 milliót veszítenének. Ennek következtében Franciaország részint saját erejével, részint Spanyolország és Szardínia segítségével a hadseregtől végrekép megfosztott Lombardiába betörhetne. Ha ellenben Franciaország a két császári udvarhoz csatlakozik, Poroszország nem fog erőszakos fordulatot merni.

Ugyanezért át van hatva Kaunitz ama meggyőződés-től, hogy a politika szabályai Franciaországot mellőzni tiltják. Legalább is biztosítandónak véli eme hatalom szenvedőleges tétlenségét, ami csak oly módon érhető el, ha Oroszország saját terveire nézve Franciaországot megnyugtatja, hogy t. i. nincs szándékában Törökországot megsemmisíteni. — Ez úton akarta Kaunitz azt elérni, a mi a jelen pillanatban legalább részére fölötte kellemetlen volt. Törökország elpusztítását ő maga is addig kívánta elhalasztani, a míg kedvezőbb politikai viszonyok Ausztriát azon helyzetbe nem juttatják, hogy másfelé, nevezetesen a velencei területen keresztülvitt hódítások által Oroszország előnyeit ellensúlyozhassa.¹⁾

E megnyugtatás azonban oly más valaminek megvalósítására is volt irányozva, mi nem tanusít épen különösen nagy szeretetet Franciaország irányában. Ugyanis Montmorinnak felosztási terve, ama szándéka t. i. hogy Egyiptom megszerzése által a préda egy részét biztosítsa, lett volna lehetlenné teendő. Ha ennek daczára a részéről kijelölt prédáról nem volna hajlandó lemondani, azon esetre saját belátására kellene bízni, mi módon vélne Anglia ellenkezésével szemben, ama prédának birtokába juthatni. Ha Franciaország nem képes Angliával háborút viselni, rablási vágya őt el fogja hagyni; ha ellenben

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. decz. 8. Állam-levéltár. Das diese Destruction (t. i. a portáé) unserm selbst eigenen Interesse keineswegs und besonders in so lange nicht gemäss seyn würde, als wir nicht entweder durch eine günstige Lage der Umstände oder durch sonstige politische Plane im Stand gesetzt werden die Russischen Vortheile durch die Conquête des Venezianischen aufzuwiegen, unterliegt keinem Zweifel.

a harcra készen áll, akkor a két császári udvar sem akadályozhatja a foglalást.¹⁾

Kaunitz nagyon helyesen belátja, hogy Franciaország-nak a két császári udvar pártjára leendő megnyerhetése czéljából azt mindenekelőtt Poroszországtól szükséges elválasztani. Franciaországot Poroszország minden csalogatásaitól távol kell tartani. E czélből nem szabad Oroszországnak szorosabb szövetségre lépni Angliával, mely ez által Poroszországhoz közeledésre kényszerítették. Kaunitz nemcsak ezt kívánja, hanem ezen két állam közt benső szövetséget is óhajt létesíttetni, mivel Franciaország, mint Angliának versenytársa, e két állam szövetségétől még inkább vissza fog vonulni. Azon esetre pedig, ha még Oroszország is szövetséget kötne Franciaországgal, Poroszországnak Franciaországba helyezett minden reménye okvetlenül meghiúsulna.²⁾ Kaunitz ilyképen az 1787-iki helyzetet hasonlónak találja az 1756-ikival. Akkor is — mondja — II. Frigyes, Poroszország királya, a francia szövetségtől titokban az angolhoz áttérvén, ennek következménye az 1756-iki rendszer lett, t. i. Ausztriának szövetkezése Orosz- és Franciaországgal.³⁾

Kaunitz most már perezig sem kételkedett az iránt, hogy Ausztria kénytelenítve van az orosz udvarnak a szövetséget Franciaországgal ajánlani.⁴⁾

Erre még más felette fontos indok is ösztönzi. Ugyanis megfontolja azon eshetőséget, hogy Poroszország, mely a Lengyelországi Danzig és Thorn megszerzésére vágyódik, azon időpontot, midőn a két császári udvar Keleten elfoglalva leend, majd arra használandja fel, hogy Lengyelországban kardcsapás nélkül terület-nagyobbdásra telessenszert. Semmi előny Törökország felett sem volna képes — kiált föl Kaunitz — ily növekvést ellensúlyozni.⁵⁾ Poroszország eme tervének meg-

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. decz. 8. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. decz. 8. Állam-levéltár.

³⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1787. decz. 7. Állam-levéltár. Cobenzlhez és Mercyhez Bécs 1787. decz. 8. intézett eme két utasítás alapján fejtem ki e helyütt Kaunitzunk politikai rendszerét.

⁴⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1787. decz. 7. Állam-levéltár.

⁵⁾ Kaunitz, Cobenzlhez, Bécs, 1787. decz. 7. Állam-levéltár.

akadályozása czéljával Oroszországtól ünnepélyes szerződés értékét képviselő miniszteri nyilatkozatot kíván.

E nyilatkozatban meg lett volna állapítandó, hogy az ily terület-nagyobbitás megkísérlése esetére, Törökországgal azonnal béke köttessék, vagy ellene a háború legalább csak gyengén folytattassék, ellenben a főerő Poroszország ellenében használtassék. Hogy azonban ezt eredménynyel tenni lehessen, Franciaországgal kell szövetségre lépni, mihez még más udvarok is megnyerhetők.¹⁾

Eme szövetség pedig, melynek nélkülözhetlen voltát Kaunitz eléggé beigazoltának vélte, kettős alappal bírhat. — Ugyanis vagy semleges fog maradni Franciaország a török háború alatt, mely esetben Oroszország is egy angol-francia viszály esetére tétlen maradna; vagy pedig mindkettő kölcsönösen segílyt fogna egymásnak nyújtani.

Érett megfontolás után, a semlegességre határozza el magát Kaunitz; ez már azon oknál fogva is hasznosabbnak és kívánatosabbnak látszik előtte, mivel mindkét császári udvarnak érdekében áll, Franciaország és Anglia közt az egyensúlyt fenntartani, mely megzavartatnék, ha Oroszország Anglia gyengítését elősegitené.²⁾ Mialatt azonban Kaunitz, ama fontolgatás által indíttatva, Cobenzl grófot a Franciaországgal létesítendő szövetség támogatására utasítaná, a párisi császári követ, Mercy gróf Montmorinnal még mi eredményre sem jutott volt.

A hatalmak még mindig azon álláspontot foglalták el, melyen egyik a másikat legtökösabb czélzatainak közlésére reábirni és azokat diplomatai eselfogások útján tőle kicsalni iparkodik.³⁾ Mercy azzal gyanúsítja folyvást Montmorin grófot, hogy utóbbi a két császári udvar titkos terveit ama czélből iparkodik megtudni, hogy azt Poroszország ellenében gyalázatos módon felhasználhassa.⁴⁾ Míg a császári követ orosz-angol szövetséggel fenyegetődik,⁵⁾ addig Franciaország, An-

¹⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1787. decz. 7. U. i. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1787. decz. 7. Állam-levéltár.

³⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1787. decz. 8. Állam-levéltár. — és Mercynek több rendbeli jelentései Kaunitzhoz az 1787. év vége felé.

⁴⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1787. nov. 24. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanott.

glia, Poroszország, Hollandia és a német ligúval létesítendő szövetséggel törekszik a két császári udvart megfélemlíteni.¹⁾

Montmorin ismételve is a létesítendő szövetség alapelveinek közlését sürgeti. Tudni akarja, hogy Törökország tervezett megsemmisítésénél, kinek jutna osztályrészül Konstantinápoly, melyet József császár semmi szín alatt sem türelme az orosz birodalom székvárosául.²⁾ Ily módon nem jutottak túl azon biztatásokon, hogy Oroszországgal és Ausztriával a szövetség kívánatos.³⁾ — A francia kormány egyelőre mire sem határozta el magát, mivel Poroszországnak fülbesugásai a versaillesi udvart elhatározásában ingataggyá tevék,⁴⁾ és mivel másrésről azt remélte, hogy a császári udvarok terveik megvalósításánál nehézségekbe fognak ütközni, sőt talán egymással viszályba keveredni.⁵⁾

E huzakodás Franciaország részére azt eredményezte, hogy Ausztria a mindinkább fenyegetőbb alakuló európai helyzet befolyása alatt kényszerítve volt arra, hogy jövő tervei felől az első közléseket Versaillesban megtegye. Annak, a mit a két császári udvar tervezett, épen ellenkezője következett be; eleinte ugyanis ők akarták Franciaországot nyilatkozatra kényszeríteni, most azonban nekik kellett ezt tenniük, és ez alkalommal is bebizonyult, hogy a legfinomabbul szőtt politikai tervek is ki nem számítható befolyásoknak veték alá.

Nem állítható, hogy Montmorin vonakodása az eredmény biztosítására nézve mélyebb politikai számításon alapult volna. Határozatlanságának forrását Franciaország belső gyengesége képezte. Huzakodott, vonakodott és mialatt magát mire sem tudta elhatározni, azalatt a porosz-angol frigy mindinkább nagyobb fontosságúvá vált, annyira, hogy Kaunitz e miatt aggódva, Franciaországgal és ezzel együtt a spanyol udvarral való szövetséget mind jobban sürgetni kezdte. —

¹⁾ Ugyanez, Páris, 1787. decz. 28. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanez, Páris, 1787. nov. 24. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanez, Páris, 1787. decz. 28. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanez, Páris, 1787. decz. 28. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanez, Páris, 1787. decz. 6. Állam-levéltár.

Kaunitz felismerte, hogy e cél elérése soha sem fogja elérhető, ha csak magát el nem határozza nyílt fellépés által Franciaországban mindazon aggodalmakat eloszlatni, melyeket a császári udvarok, a porta ellen, eljárásuk által előidéztek volt.

E kellemetlen helyzetbe a rossz hadviselés által jutott Kaunitz. A legszebb reményekkel eltelve szállott volt a császár 200,000 ember élén táborba. Azt remélte, hogy az orosz hadsereggel és az orosz hajórajjal egyesülve, győzelemről győzelemre fog sietni. Azonban maga nem lévén hadvezér, ki szellemének geniusza által minden akadályt legyőz, csak hamar nemcsak saját tábornokaival,¹⁾ hanem az oroszokkal is a legkeserűbb tapasztalásokat kellett tennie.²⁾ Nincs meghatóbb valami Józsefnek azon időtájtban a táborból, Lipót öcsééhez intézett leveleinél. A reményeiben megcsalatott imperatornak egész tragikumát tartalmazzák eme levelek. A hang, melyen szenvedéseit leírja, mikép érzi, a táborban megbetegedve, hogy egészsége napról-napra sorvad, hogy kínos fájdalmak nélkül nem képes lóra ülni, hogy álmát súlyos mellszorulás (asthma) elüzi: e hang, még meghatóbbá téve a sikertelenség öntudata által, egészen alkalmas arra, hogy Józsefnek legelkeseredettebb ellenségeit is mély részvétre indítsa. József tetterőtől lelkesült ugyan, de az orosz tétlensége által gátolva érezte magát. »Valóban kiállhatatlan« — írja 1788. május 7-én Kaunitzknak — »hogy az oroszok oly sokáig tetlenül maradván, az egész török hatalmat nyakamra zúdítják.«³⁾ Az orosz működési tervre nézve pedig néhány nappal később így nyilatkozik ismét az államkancellár előtt: »Bizonyára belátja ön, mily kevésbé felel meg a közlött működési terv mindannak, mit az Oroszország javára teljesített fontos szolgálatomért várhatni jogosítva voltam.«⁴⁾

¹⁾ Arneth, Joseph u. Leopold II. köt. 178. lap. Avec cela, je dois vous dire avec peine que je ne trouve ni volonté, ni zèle, ni énergie dans nos généraux.

²⁾ Ugyanott 178. l.; 184. l. Les Russes ne peuvent ou ne veulent rien faire, c'est ce que j'ignore.

³⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. máj. 7. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanez, Bécs, 1788. máj. 17. Állam-levéltár. — Mindkét kéziratú levélke, melyet Kaunitz ez üzenetekben közöl, hiányzik Beer-nél: Briefwechsel Joseph II. Leopold II. u. Kaunitz.

Azonkívül a császári hadsereg oly messzire terjedő állást foglalt el, hogy az intézkedés és vezérletnek egysége lehetetlenné vált. ¹⁾ Ily körülmények közt nem volt várható e haditerv keresztülvitele. A hadjárat első idejében, mitől épen minden függött, sem Nándorfehérvárt, sem Boszniát, a melynek erős állása és lakóinak hareziás szelleme miatt a legtöbb akadályoktól tartottak, nem volt lehetséges meghódítani. ²⁾

Azon körülmény, hogy az 1788. évi hadjárat alatt nevezetesebb siker nem volt elérhető, Kaunitz hercegnek minden tervet meghiusította. ³⁾ Könnyen beláthatni, hogy a háborúnak szégyenteljes folytatása, a saját érdekeik miatt a két császári udvarral éles ellentétbe jutott Poroszországot és Angliát még inkább arra ösztönözte, hogy tekintélyök és egyesített hatalmuk egész súlyával az európai egyensúly fentartására törekedjenek. Poroszország nem tűrhette, hogy Ausztria hódítások által erősödjék; Anglia ellenben a két császári udvarnak Franciaországgal való szövetezését iparkodott minden áron megakadályozni. Mindenekelőtt azonban Hertzberg gróf porosz miniszter óhajtott a helyzetet, saját terveinek megvalósítására, felhasználni. Bécsben tudták, hogy Poroszország közvetítőül szándékozván fellépni, e célból Angliával és Hollandiával szövetezve, fegyveres közbenjárást tervezett. ⁴⁾ Hertzberg, mint

¹⁾ A. v. Witzleben, Prinz Friedrich Josias v. Coburg-Saalfeld. Herzog zu Sachsen, k. k. u. des heil. röm. Reiches Feldmarschall. I. köt. 110. lap.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. jún. 21. Állam-levéltár. Dagegen aber ist der glückliche Ausschlag unsrer Operationen in Bosnien, nebst der Eroberung Belgrads der Haupt Endzweck des ganzen Krieges für die Waffen des Kaisers, und muss dazu die diversion der Montenegriner und des Pascha von Sentari unmittelbar, und um so nothwendiger beywirken, als Bosnien durch seine feste Lage, noch mehr aber durch die kriegerische Neigung der Einwohner die ausserordentlichsten Schwierigkeiten darbietet.

³⁾ Már az 1787-iki szept. 8-án következőleg nyilatkozott Finken-stein, a porosz miniszter: »Wenn die Pforte hart geschlagen wird und in Folge dessen die oesterreichische Macht stark anwächst, so könnte uns dieses in der That durch die Folgen schädlich werden.« G. Wolf: Oesterreich u. Preussen 1780—90. Wien, 1880. 157. l.

⁴⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. apr. 6. Állam-levéltár.

közvetítő, a portát Oláhországnak és Moldvának Ausztria számára leendő átengedésére akarta rábírní. Csere fejében a császár Galicziát Lengyelországnak lett volna visszaadandó, mely utóbbi viszont Poroszországot Danzig, Thorn és az Obra kerületnek átengedése által jutalmazta volna meg. Oroszország számára az otsakowi kerület volt kiszemelve. ¹⁾ E tervnek Poroszország Francia- és Spanyolországot is meg akarta nyerni. Mily nagy veszély származott volna azonban annak megvalósításából Ausztria- és Oroszországra!

A legnagyobb megaláztatás volt várható. Közel állott ama veszély is, hogy ha a két császári udvar Keletre vonatkozó terveit még továbbra eltitkolja, Franciaország annál is inkább fog Poroszország csalogatásaira hallgatni, mint-hogy e két állam érzéatai ugyanazonosak voltak: mindkettő ugyanis a portának fenntartását óhajtotta. ²⁾ Ismeretes volt, hogy Franciaország Poroszországnak minden kiterjedését Lengyelországban közönyösen nézve, ³⁾ Ausztriával ellenkezőleg, a porosz király hatalmának esorbitlan fennállásáért különösen érdeklődik.

Azonban misem aggasztotta Kaunitzot nagyobb mértékben, mint épen azon körülmény, hogy Poroszország Franciaországgal egyesülve a közvetítő szerepet átvenni készült. E veszélynek mellőzhetőse végett mindenekelőtt azt kívánta, hogy a háború a legnagyobb nyomatókkal folytatattván, ⁴⁾ Franciaország mielőbb a szövetségnek megnyeressék. Rosszalta Oroszországnak azon eljárását, mely szerint az utóbbi a Franciaországgal való egyesülést elodázni törekedett. Egyoldalú politikának nevezte ezen eljárást, mely a szövetséges társal mitsem törődve, nem gondol azzal, hogyan lesz ez majd képes gyenge oldalait Németalföldön és Olaszországban megvédeni. ⁵⁾ — Oroszországban a legkülönbözőbb nézetek érvényesültek. Mar-
kowsz miniszter nem volt barátja Franciaországnak, mivel ugy

¹⁾ Sybel, Historische Zeitschrift N. F. I. köt. Duncker: Friedrich Wilhelm II. und Graf Hertzberg 8. l.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. apr. 6. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanez Cobenzlhez, 1788. febr. 7. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanez Cobenzlhez, 1788. apr. 6. Állam-levéltár.

vélekedett, hogy Párisban tartózkodása alatt nem részesült jó bánásmódban; ¹⁾ Ostermann Angliának lévén lelkes pártbíve, arezáról lehetett leolvasni, mennyire boszankodott, valahányszor azt hitte, hogy a miniszteri tanácsban a szövetséget akarják elhatározni.²⁾ Potenkin ama feltétel alatt pártolta a francia szövetséget, hogy az ne irányuljon Anglia ellen.³⁾ Katalin hajlott ugyan a szövetségre, de még sem volt képes ellen-szenvét ez ellen legyőzni. Ahhoz képest, a mint a veszély nagyobb vagy csekélyebb lett, mutatott több vagy kevesebb hajlandóságot a szövetség megkötésére. Besborodko és Woronzoff grófok ellenben határozottan a francia szövetség mellett voltak; leg-alább így mutatkoztak.⁴⁾

Ezúttal az orosz miniszteri tanácsban tulnyomó volt még a Franciaországnak kevesebb kedvező hangulat. Katalin ugyanis ez időben hadműködésének támogatására egy orosz hajórajt szándékozott az Archipelagusba küldeni. A Fin tenger öbölből a gibraltári tengerszoroson át a török vizekbe kellett volna behajóznia.⁵⁾

Erre nézve az volt a fődolog, Anglia védelmét mindaddig biztosítani, míg célját szerencsésen elérte volna. Anglia az orosz hajók számára saját kikötőiben jó fogadtatást ígért. Mint-hogy azonban Pitt kijelentette volt, hogy Oroszországnak hódításait Keleten nem fogja ugyan ellenezni, de Franciaországnak terjeszkedését azon oldal felé nem türendi: ⁶⁾ Szent-Péterváron óvakodtak francia-orosz szövetség által Angliát kihívni. Ez volt oka az elhalasztásnak.⁷⁾ Oroszországnak ez önző politikája, szemben a mindinkább fenyegetőbbé vált veszélyvel, miután Poroszország Lengyelországgal, Angliával és Hollan-

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. febr. 3; U. I. I. Állam-levéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz Sz.-Pétervár, 1788. márcz. 1. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanez. Sz.-Pétervár, 1788. apr. 1. Állam-levéltár.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, jelentések, 1788., febr. 3. U. I. I. és 1788. márcz. 1-ről. Állam-levéltár.

⁵⁾ Sybel, Historische Zeitschrift, 27. köt. A. Brückner, Russlands Politik im Mittelmeer 1788 u. 1789, 89. l.

⁶⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. márcz. 25. Állam-levéltár.

⁷⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1788. apr. 6. Állam-levéltár.

diával szövetségre készülve, a többi európai hatalmakat harczra felhívta, nagy mértékben boszantotta Kaunitz herceget. Azt kívánta tehát az orosz minisztériumtól, hogy Franciaországot, mely még mindig Törökországnak a két császári udvar által szándékolta megsemmisítésében hitt, ez iránt megnyugtassa; hogy Franciaország irányában engedékenységet tanúsítson, ha a dolog előbb-utóbb Törökországnak felbontására kerülne; hogy ígérje meg továbbá, miszerint a békekötésnél a francia közbenjárást elfogadandja, és ígérje meg végre, hogy Franciaországnak keleti kereskedelmét és hajóinak közlekedését a Fekete tengeren biztosítani fogja.¹⁾

Ily értelmű utasításokkal látja el Kaunitz a Párisi követet is.²⁾ Kaunitz most már lázas tevékenységet fejt ki a bourboni udvarokkal létesítendő szövetség érdekében. Oroszországot buzdítani, Franciaország tartózkodását pedig legyőzni törekszik. Ez okból Franciaországnak a török birodalom megsemmisítése miatti félelmét közvetlenül Oroszország által akarja szétosztattatni. E közben mégis oda nyilatkozik, hogy a háboru befejezése előtt nem volna lehetséges a követelendő kárpótlások fölött határozni. »A mi erre nézve magunkat és szándékunkat illeti« — írja Mercynek Párisba — »nem óhajtjuk ugyan a portának teljes megsemmisítését, de azt ép oly kevésbé vagyunk képesek megakadályozni, mint a hogy be nem látjuk, mi módon akadályoztathatnék az meg mások által.«³⁾

Kaunitz azon nézetben volt, hogy felvilágosításaival már is eléggé messzire ment arra nézve, hogy vizontszolgálat fejében Franciaországtól hasonló nyíltságot követelhessen.

Montmorin ki is jelenté, hogy Franciaország most kénytelen a 1756. évi tractátus értelmében megkötendő szövetséghez hozzájárulni, kivált miután reméli, hogy e hozzájárulása Oroszországot is bizalmas közlésekre bírlandja. Azon feltétel alatt, hogy a törökök Európából ki nem űzetnek — mondá Montmorin Mercynek — készen áll Franciaország a két császári udvart vállalataiban támogatni. Első sorban Törökországot akarja engedékenységre bírni; a mennyiben pedig

¹⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. apr. 6. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz, Mercyhez, Párisban; Bécs, 1788. jan. 7. Állam-levéltár.

³⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. jan. 7. Állam-levéltár.

ez nem használna, induljon egy spanyol-francia hajóraj Konstantinápolyba, hogy a porta elé törvényt szabjon. Montmorin továbbá az Oroszország és Ausztriának engedélyezendő hódítások felett fejtegeti nézeteit; szerinte Oroszország Oczakowot, Ausztria ellenben Nándorfehérvárt kapná meg.¹⁾ Mercy által több nyíltságra kényszerítettén, a legszigorubb titoktartás pecsétje alatt akart Montmorin a császári udvarokkal külön szerződésre lépni, mely a porta jövő sorsát elhatározná.²⁾

A tárgyalások ily módon az általánosság köréből kilépve, határozottabb jelleget látszottak magokra ölteni. Montmorin ugyanis 1788. febr. 5-én de Noailles marquist, a bécsi francia követet Franciaországnak hozzájárulása felől értesítvén, fel-tételül azt tűzte ki, hogy a mint angol-francia háboru esetére Oroszország nem fogna segítségül jönni, hasonlóképen Franciaország se köteleztessék a Törökország elleni háboruban bármű támogatásra. Nagy súlyt fektetett Montmorin a francia közvetítés elismerésére, ha a hatalmak a béke szükségét érezni fognák.³⁾

Mind e nyilatkozatok sokat veszítettek értékökben a Franciaország részéről folytonosan ismételt azon követelés miatt, hogy Oroszország a portára vonatkozó célzatait minde-nek előtt kinyilvánítsa.⁴⁾ De még szigorubban ragaszkodott Montmorin eme követeléshez, midőn Oroszországnak már fennebb említett azon határozatát megtudta, hogy t. i. a szövetség megkötése egyelőre halasztassék el.⁵⁾

Kaunitz most a legnagyobb zavarban volt. Kénytelen lévén Oroszországnak általa is rosszalt és méltánytalannak nevezett eljárását Franciaországgal mentegetni, ezt nem tehette határozottabb módon, mint egyedül az által, hogy Franciaországnak követeléseit szigorú bírálat alá vonta. Szerinte a tulzott francia követelések szolgálnak Oroszország eljárásának mentségül.

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1788. febr. 23. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1788. febr. 23. és márcz. 12. Állam-levéltár.

⁵⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1788. ápr. 25. Állam-levéltár.

Oroszország a maga elhalasztó határozatát Párisban közölte volt, még mielőtt Montmorinnak febr. 5-éről kelt hozzájárulási nyilatkozatát Szent-Péterváron megtudták. Kaunitz most kijelenté, hogy nem tudja, minő benyomást fog Szent-Péterváron Franciaországnak nyilatkozata előidézni. Mindazonáltal kételkedett azon, hogy Oroszország hangulatát megváltoztatja. — Mert mit is nyujthat Franciaország? — Semmi egyebet, mint semlegességet, melyre mindenekelőtt jelenlegi belső állapota amugy is kényszeríti, de a melyre miut a császár szövetségese és Oroszország iránti tekintetből különben is kötelezve van, miután az utóbbi hatalom a lefolyt angol háboru alkalmával hasonlóképen semleges maradt. Mit kíván ellenben a francia udvar ey engedmények fejében? Azt, hogy az ellenség már előre francia oltalom alá helyeztessék; hogy a két császári udvar a háborujogról lemondva, szerzeményeik határvonalat előre megállapítsák; hogy továbbá a francia közvetítés elfogadtassék, mely eme hatalom számára előnyt és Törökországnak egyoldalu megkímélését tartalmazza; sőt hogy a közvetítés sikertelensége esetére oly tervek elfogadása ígértessék, melyeket Versaillesban még titokban tartanak.¹⁾

Ne törődjék Franciaország ily dolgokkal — üzente Kaunitz a francia miniszternek — hanem gondoskodjék arról, hogy Törökországnak megsemmisítése és felosztása ezúttal be ne következék, mivel ez Angliával háborut idézne elő; hogy azonban a préda felosztása esetére Franciaországnak közreműködése biztosítva legyen.²⁾ Eltekintve a keleti kereskedelemnek és a Feketetengeren való hajózásnak oltalmától, a mi nagy előny, jelenleg mindenekelőtt a Szent-Péterváron már felajánlott angol-porosz közvetítést szükséges megakadályozni.³⁾

Kaunitz kész Franciaországnak mind e valódi elő-

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. ápr. 6. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott. Dass wenn es über kurz oder lang darauf wirklich ankommen sollte (t. i. Törökország megsemmisítését illetőleg), wie es etwas früher oder später mit moralischer Gewissheit vorausszusehen ist, dass alsdann die versicherte Mitwirkung und vortheilhafte Mittheilnehmung dem französischen Hofe vorbehalten bleibe.

³⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. ápr. 6. Állam-levéltár.

nyeit Szent-Péterváron a legbuzgóbban támogatni, a mint ezt tényleg tette is. Még azon esetre is, ha Oroszország ezúttal a szövetség megkötésére nem volna hajlandó, szükségesnek tartja, az egyes lényeges pontozatok felett, még pedig Szent-Péterváron előzetesen értekezni. A bécsi udvar mintegy közvetítő pontot óhajtott képezni Versailles és Szent-Pétervár között. Minden futárnak Bécsen át kellett volna mennie. ¹⁾

A francia érdekek eme támogatásáért Kaunitz a versaillesi udvartól oly viszonzószolgálatot követelt, mely a tárgyalások folyama alatt újabb momentum gyanánt jelentkeznén, a szövetség létesítését még inkább elődázza.

Poroszország fenyegető magatartása és mindaz, a mit Hertzberg gróf tervei felől hallatszott, Kaunitz előtt nagyon is valószínűvé tette ama veszélyt, hogy a porosz király Ausztriát, mialatt ez Keleten elfoglalva lesz, közvetve avagy közvetlenül megtámadhatná, sőt kardesapás nélkül a régóta megkívánt lengyel területeket elfoglalhatná.

E tervek meghiusítása végett Kaunitz a Szentpéterváron tanúsított támogatásért, viszontjutalom fejében Franciaországnak közreműködését kívánta; legyen bár eme közreműködés akár diplomáciai, akár pedig fegyveres erőre támaszkodó. ²⁾

Keleten a viszály mindinkább európaivá fenyegetődzik válni. A keleti bonyodalmak érdekfeszítő jellege, azon inger, mely a bölcselkedő szemléletet újból és újból megragadja, azon körülményben nyilvánul, hogy eme tévedések helyi származásuktól eltérve, az összes európai emberiség érdekét átkaroló alakulást öltenek magokra. Nemesak egyedül Törökország megaláztatása foglalkoztatja többé Kaunitz szellemét; lassankint a színtérre lépnek fel az egyes nemzetek, legelől a hatalmasabbak, utánok pedig a jelentéktelenebbek; mindnyájan érvényesíteni óhajtják szavukat; mindnyájan jogosítottaknak vélik magokat az összes emberiséget érdeklő kérdések megoldásához hozzájárulni és mindnyájan annyira önzők, hogy egyedül önérdekeik kielégítésére vágyódnak.

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. ápr. 6. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

Poroszország Danzigot és Thornt törekszik magához ragadni; Anglia Franciaországnak terjeszkedését iparkodék megakadályozni; III. Gusztáv, Svédország kalandor királya, ki rövid idő múlva hasonlólag fegyverhez nyúl, Finnlandra számítván, ez elvesztett gyöngyét szeretné koronájába visszailleszteni. Franciaország ellenben, mely szomorú, zilált belső állapotánál fogva, hatalmának kifejtésében megakasztva, ennek daczára Törökországot minden áron fenntartani óhajtja, — Franciaország, mely a háborúnak hosszabb tartama esetére, Angliával bekövetkezendő viszálytól tart, a háború befejezését sürgeti, mivel ily módon legjobban reméli érdekeit megvédehetni. Ugyanazért nem csekély zavarba ejtette Montmorint Kaunitzknak azon újabb követelése, hogy Ausztriával egyesülve, Poroszország ellenében fellépjen. ¹⁾

Montmorin azzal mentegetődzik, hogy Franciaország kész Ausztria oldala mellett harcolni, ha utóbbi Poroszország által megtámadtatnék; hogy azonban ez ígéret nem vonatkozhatik Lengyelország integritásának megvédésére Poroszország ellenében, mivel amaz országnak felosztása Franciaország beleegyezése nélkül s hajlamai ellenére eszközöltetett. ²⁾ Daczára annak, hogy a francia segély ígéretére nézve oly fiuom megkülönböztetéseket tett a császári követ, Mercy gróf mégis azt hitte, hogy a háború befejezése utáni vágyódás Franciaországot arra fogja indítani, hogy Poroszország ellen fellépjen, hogy ez úton azt sakkban tartva, a helyzetet nem engedi még veszélyesebbé válni. ³⁾

Időközben a Cobenzl gróf, császári követ részéről Szentpéterváron tett előterjesztések azt eredményezték, hogy az orosz miniszterek készeknek nyilatkoztak a Franciaországgal

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1788. ápr. 25. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1788. ápr. 25. Állam-levéltár. Mellékelve van Mercynek Kaunitzhoz intézett egy francia levele ugyanazon keletre. — —, ce qui me paraît de plus certain c'est l'unité de leur désir (a francia minisztereké) avec celui de Votre altesse pour la moindre, durée possible de la guerre présente, et je présume que ce motif les portera à agir de bonne foie dans les moyens de contenir le Roi de Prusse, dont on est sincèrement plus dégoûté qu'on ne veut même le laisser appercevoir.

szándékot védszövetség létesítését megkezdeni. A leglényegesebb pontokra nézve azonban, melyeket mindenekelőtt szabályoztatni kívántak, a korábbi követelések mellett maradtak meg. A szövetséget, mint ez most már egészen világosan kiemeltetett, nemcsak Franciaországgal, hanem Spanyolországgal és Nápolylyal is meg akarták kötni. E védszövetségből azonban a háború Angliával mindenestre kihagyassék. Felette méltánytalan volt tehát Oroszországnak ama követelése, hogy Franciaország segítséget legyen köteles nyújtani azon esetre, ha az orosz hajók a középtengeren Anglia által megtámadtatnának, vagy ha egy harmadik hatalom ellenségeskedéseket kezdene. Ezzel kapcsolatban maga a császárné hangsúlyozta, hogy a francia közvetítésről mit sem akar tudni; a versaillesi udvarnak jó szolgálatait azonban szívesen fogadja. Egyúttal határozottan visszautasította a méltóságával ellenkező azon követelést, hogy a szerződés egy külön pontjában megígérje, hogy Törökország megsemmisítését nem ezéložza. Franciaország elégedjék meg az erre nézve általa tett nyilatkozatával. ¹⁾

Ez elhatározás Bécsben közöltetvén, Kaunitz herczegre bízott azt Franciaországgal tudatni. Ségur gróf, az orosz udvarnál megbízott francia követ, mindezt nem is gyanította; csakis Cobenzl által lett értesítve. ²⁾

Közvetítő szerepéhez híven, Kaunitz magára vállalta, Franciaországot a nézete szerint méltányos és a francia érdekeknek megfelelő orosz ajánlatoknak megnyerni. Azt véli, hogy Franciaország a jó szolgálatoknak (bons offices) megtörtént elfogadásával megelégedhetik, miután ezáltal az angol közvetítés lehetlenné van téve; Franciaország továbbá ép oly kevésbé van a porta ellen, mint Oroszország Anglia ellen háborúra kötelezve. Nem is látszik valószínűnek, hogy Anglia Oroszországot meg fog támadni, miután a szövetség élet Anglia ellenében már is elveszíté.

Ennek folytán csakis egyetlen pont maradna még hátra, melyet azonban Franciaország ellenez, azon pont ugyanis,

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. május 24. Államlevéltár.

²⁾ Ugyanott.

hogy segítséget köteles nyújtani, ha Poroszország Lengyelország rovására terjeszkedni szándékoznék. E kötelezettség alól azonban semmi áron sem akarja Kaunitz Franciaországot feloldani.

Igaz ugyan, mondja, hogy már Montmorin is kijelentette volt, miszerint Franciaország a lengyel viszonyokkal nem törődik; ¹⁾ e nézetet azonban nem helyesellheti. Vagy talán, kérdi, nyugodtan maradna-e Franciaország, ha Anglia merészkednék egy harmadik hatalom rovására terjeszkedni? Nem volna-e ily esetben Ausztria kötelezve, egész hatalmával szövetségeseinek segítségül sietni? Nem ezen aggályokra fekteti az államkancellár a fősúlyt. Maga mondja, hogy nem ez a fődolog, hanem hogy a kérdés más valami körül forog. Sajátlagos velős és erőteljes módon iparkodik a francia udvart e kérdés felől felvilágosítani. Valóban megérdemli, hogy a Poroszország elleni mély gyűlölettel áthatott saját szavait halljuk.

»A tulajdonképi kérdés« — nyilatkozik a párisi császári követ előtt — »mely ezúttal fennforog, abból áll, vajjon az ottani udvar saját leglényegesebb államérdekeivel valamikép megegyeztethetőnek tartja-e, hogy oly hatalom, mely a legdurvább módon megsértetvén, Európa előtt megaláztatott, mely a Hollandiával csakis nagy áron megszerzett szövetségét úgy szólván már elveszítette, mely Angliával hosszabb idő óta legbensőbb egyetértésben állva, jelenleg Franciaországnak eme halálos ellenségével formasierüleg szövetkezni készül, melynek a korábbi versaillesi minisztériumnak passiv engedékenysége, sőt annak hallgatólagos pártfogása mellett, a német birodalomban kiterjedt ligát sikerült létrehozni; mely Angliával társaságban mindig több és több udvart magához vonni törekszik, melynek főhajtása és célja arra van irányozva, bennünket Szentpéterváron háttérbe szorítva, ez udvart Dániával és Svédországgal együtt Angolországnak megnyerni, — hogy mondom, ily hatalom gyenge szomszédjának rovására terjeszkedve, e terjeszkedés által annál hatályosabban segédkezet nyujthas-

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. jun. 28. Államlevéltár. — Arpeth: Marie Antoinette, Joseph II. u. Leopold II., 117. l.

son Nagy-Britanniának és a hű francia szövetségeket annál inkább sakkban tarthassa?«¹⁾

Kaunitznak minden ékesszólása azonban hajótörést kellett hogy szenvedjen Franciaországnak mindinkább komolyabbá vált viszonyain. Maga Mária Antoinette a császári követnek bevallotta, hogy jelenleg minden bonyodalmat kerülni szükséges.²⁾ Ámbár Montmorin kijelentette volt, hogy csakis az orosz nyilatkozatot várja, hogy a Lengyelországra vonatkozólag nyújtandó segély iránti követelés, titkos bizottságban tárgyalás alá fogna vétetni, minden kifogása daczára, még is meglátszott nyilatkozatán a nagy zavar, valamint az is, hogy a francia udvarnál minden bátorságot elveszítettek és hogy nem éreznek magokban elegendő erőt az európai ügyekhez döntőleg hozzászólni. Sőt a császári követ oly mélyre látta Franciaországot süllyedni, hogy már is azon kérdést veté fel: vajjon Franciaország, ha a szövetségbe be akarna is lépni, egyáltalán képes lesz-e elvállalt kötelezettségének megfelelni.³⁾

E század vége felé valóban nagyszerű események tárulnak fel szemünk előtt. Keleten a császár és az orosz czárné fejtik ki haderejüket ama czélből, hogy oly birodalmat, mely sok századon át minden művelt nemzetet rémülésben tartott volt, Európából erőhatalommal kiszorítsanak; a távol nyugaton ellenben hatalmas forradalom fejlődik, melynek feladata tulajdonképen az emberi nem újjászületése volna, mely azonban borzalmai által első sorban ama nemzetet békítja meg, gyengíti és fosztja meg erejétől, melynek körében keletkezett volt. Ez események közepett Poroszország, Anglia és Hollandia harcra készülvén, a megkezdendő világháború előjátékául a svéd királyt Oroszország ellen táborba szállani engedik.⁴⁾

Kaunitz átható szellemével III. Gusztávnak e lépését oly tényül ismeri fel, mely egész Európának nyugalmát aláásni

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. jún. 28. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1788. júl. 19. Állam-levéltár.

⁴⁾ Historische Zeitschrift, 22. köt. 314. l. Russland u. Schweden 1788. von A. Brückner.

képes.¹⁾ A nyugtalanító hírek mindinkább szaporodnak, Loo kastélyban köttetik meg Anglia és Poroszország közt a védszövetség, melyhez Hollandiát is meghívják.²⁾ Londonból a császári követ, Reviczky gróf, tudatja, hogy az ottani francia követ orosz collegája előtt Montmorinnak egy levelét mutatta fel, mely szerint Poroszország Franciaországot a fegyveres közbelépésben való részvételre felhívja.³⁾ Kaunitz a Poroszország részéről nemcsak Franciaországban, hanem Spanyolországban is szőtt eme eselszövényektől tartott ugyan, nem sokára azonban azt is kelle tapasztalnia, mily keveset lehet a madridi udvarra számítani, miután ez utóbbi rövid idő mulva Anglia és Poroszország példáját követve, hasonló közvetítési ajánlatokkal alkalmatlankodott a császári udvaroknál.⁴⁾

Oroszországot magát is a svéd háború eseménye a legnagyobb zavarba ejtette. Az orosz birodalom nyugati határán hadsereg nem állván,⁵⁾ III. Gusztáv vakmerősége által elkapva, az Oroszország elleni hadjáratáról, mint közönséges sétáról Szentpétervárra álmadozott, hová a stockholmi hölgyeket már előre is táncvigalomra meghívta, és hol már eleve meghatározott napon győzelme megünnepléseül hálaistentisztelést akart tartani.⁶⁾

A helyzet valóban fölötte veszélyes volt. III. Gusztáv egyetlen kézcsapással hódíthatta volna meg Szentpétervárt, ha terveinek megvalósításában ép oly gyorsan járt volna el, mint elhatározásaiban.⁷⁾ Az orosz miniszterek a legnagyobb zavarban voltak. Ostermann Anglia iránti előszeretetének most már szabad folyást engedvén, az egész bajt a francia szövetségre akarta háritani, mi által nézete szerint az angol udvar sodrából kihozatván, Oroszország ellen felingereltette.⁸⁾ A császárné valóban nagy és igazi fejedelemnének bi-

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. júl. 28. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. jún. 28. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Kaunitz Rousshoz Berlinben; 1788. nov. 6. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ségur, Mémoires III. 360. l.

⁶⁾ Ségur, Mémoires III. 373. l.

⁷⁾ Ségur, Mémoires III. 372. l.

⁸⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, 1788. júl. 2. Állam-levéltár.

zonyult ez alkalommal. Gusztáv esztelen hadüzenetére azt jegyezte meg a császárné, hogy emlékszik egy jövendőlésre, mely szerint III. Gusztávnak feje olyképen van alkotva, hogy 40 éves korában esztét okvetlenül el kellene veszítenie.¹⁾ A császárné mindazonáltal nem szorítkozott pusztán gúnyos megjegyzésekre. A keleti tengerre szánt hajórajnak a hazai vizeken kellett állomásoznia. Ő maga Czarskoeselo melletti kéjlakát elhagyva, Szentpétervárra sietett, hogy a lakosságot, mely magát már is svéd kezekben látta lenni, felbátorítsa.²⁾ Érezve, hogy a Gusztáv elleni eme harcban, saját birodalmának létezése kérdésben forog, minden erejét megfeszítette, még az esetre sem akarta magát legyőzöttnek tartani, ha a svéd hadsereg már Moszkvában is volna. — »Nagy állam« — mondá a rendelkezésére állott nagy segédeszközök tudatában — »nagy állam, ha balsors éri is, védelmére mindig bir erővel és soha jobban, mint épen baj közben érzi az ember, mire képes.«³⁾

Katalin e kényszerhelyzetben sokkal hajlandóbb lévén Franciaországgal a szövetséget megkötni, késznek nyilatkozott ama követeléseket teljesíteni, melyeket Franciaország az Angliával kitörendő háború esetére, hozzájárulásának feltételül kitűzött volt.⁴⁾ »Állapítsuk meg e rendszert« — mondák az orosz miniszterek — »iparkodjunk mindketten a törökök felett előnyöket biztosítani, liúsítsuk meg a svéd támadást és törekedjünk békét nyerni.«⁵⁾

A császárné felindulása legfőbb fokát érte el, midőn Poroszország mindinkább tolakodóbbá vált, és közvetítését nem csak a portával, hanem most már a Svédországgal kötendő béke esetére is fölerőszkolni akarván, kijelentette, hogy részére a status quo fenntartása éjszakon ép oly fontos, mint annak

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, 1788. júl. 21. Állam-levéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. július 11. Állam-levéltár.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. július 21. Állam-levéltár.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. október 24. Állam-levéltár.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. júl. 21. U. i. I. Állam-levéltár.

fenntartása kelten.¹⁾ Katalin dühe Poroszország ellen hártalan volt. Ő, ki szokva volt történetének lapjait eddigelé csakis győzelmek feljegyzésével betölteni, szellemét hatalmának tulzott képzeleteivel ápolni, most Poroszország parancsainak hódoljon? »Vagy talán« — kiálta fel — »ugy akar-e Poroszország velem bűnni, mint a hollandiakkal; meg akarom mutatni, hogy csalódik.«²⁾

Ha a császár, valamint Kaunitz is előbb már Poroszország ellen elővigyázati rendszabályok foganatosítását sürgették, úgy ezúttal Katalinnak óhajtása szövetségesével találkozni látszék. A császárné mélyen megsértve érezte magát és Poroszországra azonnal reátörni kész lévén, erre nézve a jelen alkalmat a legkedvezőbbnek nyilvánította, minthogy nézete szerint a bourbon udvarok részéről, ha nem ugyan segélyre, de mindenesetre azok semlegességére lehetne számítani.³⁾

Azonban sem József császár, sem Kaunitz nem voltak hajlandók, de képesek sem kétfelé háborút viselni, t. i. a porta és Poroszország ellen.

Igaz, hogy József császár, Poroszországnak ellenséges állásáról értesülve, államkancellárját utasította, hogy Oroszországnak segítségét Poroszországnak minden terjeszkedési terve ellenében biztosítsa;⁴⁾ igaz, hogy Kaunitz ezóta folytonosan orosz miniszteriális nyilatkozatot sürgett, mely Oroszországnak közreműködését e tekintetben kétségen kívül helyezze. E nyilatkozatot Cobenzl hosszas szorgalmazás után meg is nyerte,⁵⁾ de mennyire megváltozott a helyzet!

A porta ellen nevezetesebb eredményre nem bírván jutni, veszélyes volt Józsefre nézve Poroszország ellen háborút kez-

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. szept. 30. Állam-levéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. október 28. Állam-levéltár.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. november 28. Állam-levéltár.

⁴⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. ápr. 6. Állam-levéltár, arról értesít, hogy József írt neki: il est très essentiel de se faire donner de la cour Imperiale de Russie toutes les assurances possibles contre tout ce que le Roi de Prusse pourroit entreprendre.

⁵⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. jún. 28. Állam-levéltár.

deni. Augusztus 26-án azt írta tehát a táborból Kaunitznak, hogy Oroszországnak nyilvánuló gyengesége és semmisége mellett, és minthogy Franciaország részéről segítségre számítani nem lehet, képtelenség volna egy ízben két ellenséggel megmérkőzni.¹⁾ Ez okból Kaunitz Szentpéterváron minden oly lépést abba hagyatni tanácsolt, mely a porosz királyt most felingerelhetné,²⁾ sőt maga József arra figyelmeztette Katalint, hogy tőle államának megsemmisítése nélkül, nem kívánhatja, hogy egyszerre két ellenséggel háborút viseljen.³⁾

Sem József, sem pedig Kaunitz ez által Poroszország ellen terveikkel nem szándékoztak felhagyni, Törökországgal békét akartak kötni, hogy azután egyesített egész erővel Poroszország ellen indulhassanak. Ez eszme most tűnt fel először. »Adná az ég« — írja Kaunitz e napokban Cobenzlnek — »hogy sikerülne a két császári udvarnak még a jelen háború befejezése előtt, néhány döntő vállalat által a közelgő téli időben sürgős és tisztességes békéhez az utat megtalálhatni és ily módon közös főellenségeknek veszélyes eselszövényeit idejekorán megelőzni.«⁴⁾

E viszonyok közben újra előtérbe lép a szövetség Franciaországgal. József nemcsak arra kívánta Poroszországnak terjeszkedési terveit felhasználni, hogy ez államot Törökország előtt megalázza, hanem arra is, hogy a szövetség létesítését Orosz- és Franciaország között siettesse.⁵⁾ Kaunitz ugyanazért Szentpéterváron hangsúlyoztatta is annak szükséges voltát, hogy a szövetség Franciaországgal végre-valahára megköttesék.

Mesteri módon eseteli a jelenlegi politikai helyzetet, mely szerint Poroszország Konstantinápolyban izgat, Magyarországot és Erdélyt pedig nyílt lázadásra izgatja; kifejti, meny-

¹⁾ Adolf Beer, Joseph II., Leopold II. u. Kaunitz, 306. l.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. szept. 20. Állam-levéltár.

³⁾ Arnoth, Joseph II. u. Catharina II. 323. l.

⁴⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. szept. 20. Állam-levéltár.

⁵⁾ Adolf Beer, Joseph II., Leopold II. und Kaunitz. — József Kaunitzhoz, Semlin, 1788. okt. 28.; 326. l. Voyés doné je vous prie si ceci (t. i. Poroszország nagyobbítása által) ne pourroit accélérer l'alliance entre la France et la Russie.

nyire ziláltak a politikai ügyek, mikép lett Dánia megfélemlítve; hogy Svédország egészen Poroszország kezében van, mely utóbbi Anglia, Szászország és a német birodalmi liga által támogatva, eselszövényeivel Spanyolországot is elpártolásra bírván, egyidejűleg Franciaországot is ingataggyá teszi. Ugyanazért mindenekelőtt a portával szükséges békét kötni, még pedig oly gyorsan, hogy ez által Poroszországnak terveit kijátszani lehessen. Ha pedig Poroszország a békekötés után támadólag merészkednék fellépni, Ausztria kész leendő a szövetség értelmében segílyt nyújtani. Jól megfontolva — mondja Kaunitz — teszi föl Poroszország részéről a közvetlen vagy közvetett támadás esetét, mivel csakis ez biztosítja Franciaországnak, mint a császár szövetségesének segílyét és vonja meg a berlini udvartól a német birodalmi liga támogatását. Ez pedig, folytatja Kaunitz, annál bizonyosabban meg fog történni, ha Oroszország a bourbon udvarokkal a szövetséget megkötni siet. Természetes, hogy Oroszországnak arra kellene magát lekötteleznie, a szövetségi szerződésben Franciaországnak az esetre segílyt ígérni, ha ez utóbbi Anglia által megtámadtatnék. Anglia, mondja Kaunitz, nem érdemel többé kiméletet Oroszország részéről; a négyes szövetség pedig Poroszország és Anglia ellenében nélkülözhetlenül szükséges.¹⁾

Soha sem kellett talán egy szövetség tervezetének nagyobb nehézségekkel megküzdnie, mint éppen e négyes szövetség tervezetének. Oroszország folyvást azon volt, hogy Franciaország magát Lengyelország integritásának épségben tartására leköttelezze,²⁾ mindamelllett mitsem akart arról tudni, hogy ennek fejében viszont köteles legyen Anglia ellenében segítségét megígérni. Franciaország ellenben minden képzelhető mesterséges diplomatiái magyarázgatás által, a Lengyelország integritására vonatkozó kötelezettsége elől nemcsak Oroszországgal, hanem eddigi szövetségesével, Ausztriával szemben is iparkodott menekülni.³⁾ Azt állítá ugyan Ségur,

¹⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1788. nov. 28. Állam-levéltár.

²⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. október 24. Állam-levéltár.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. okt. 24. Állam-levéltár. — Beer, Joseph II., Leopold II. u. Kaunitz, 319. l.

hogy udvara előtt emlékiratban kifejtette volt annak szükségességét, egészen a császári udvarokhoz csatlakozva, általános háború által a felizgatott kedélyek figyelmét Franciaországban, a belkérdésektől elvonni. ¹⁾ Azonban a francia minisztérium sem erővel, sem bátorsággal nem birt oly erélyes elhatározásokra, ²⁾ melyekre Katalin is felhívta. ³⁾ Ségur, ki lelkes szószólója volt a szövetségnek, maga is megerősíti emlékirataiban, hogy szomorúsággal töltötte el, midőn a francia minisztériumnak azon szándékát észrevette, a tárgyalásokat csak formasierüleg továbbfolytatni, tényleg azonban a szövetséget meg nem kötni. Kormányának e gyengesége felett panaszkodva, szemei előtt már is megnyilni látta azon örvényt, melybe erő nélküli tanácsosoknak és féktelen szenvedélyeknek a királyt és hazát erőszakosan bele kellett sodorniok. Szíve ezen aggodalmak és szenvedések által iszonyatosan kínoztatván, diplomatai művészettel — mikép maga említi — nyugodtságot iparkodott szünelni, mitől azonban távol volt. Nagy küzdelmébe került, szemeiből minden aggodalmat, homlokáról minden ránczot elűzni, melyek az ellenfél követéinek örömet szerezhettek volna. Egy ízben a császárné egyik estéje alkalomával mégis erőt vettek rajta álmodozásai. A császárné, ki ily lelki állapotok iránt valódi nőies érzelmekkel viseltetvén, őt külső, látszólagos vidámsága daczára átpillantotta, csendesen közeledve feléje hajlott és szelid szavakkal iparkodott felvidítani. »Miért szomorkodik ön? Mire valók e komor gondolatok? Mit mivel? Gondolja meg, hogy mind ennek daczára önmagának nem tehet szemrehányást.« ⁴⁾ Így szólott Katalin a francia követhez, ki erőtlenségének öntudatában hű képét ábrázolta a saját hazai állapotoknak. E gyengeség daczára, mely már Kaunitz előtt sem volt többé ismeretlen, az

¹⁾ Cobenzi Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1788. október 24. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ségur, Mémoires III. 302. l. Ah, croyez-moi, mondá Katalin Ségurhez, une guerre seule peut changer la direction des esprits, les réunir, donner un but plus utile aux passions et réveiller le vrai patriotisme.

⁴⁾ Ségur, Mémoires III. 306 - 308. l., hol a követ e jelenetét és érzelmét leírja.

államkancellár mégis folytatta törekvéseit a szövetség létesítése érdekében. Nem maradhatott titok előtte, hogy kifogásnál nem egyéb Montmorinnak Szentpétervárra küldött azon üzenete, hogy a szövetség megkötése céljából csakis a spanyol választ akarja bevárni, mely kedvező lesz. ¹⁾ Spanyolország ugyanis kevéssel ezelőtt, október hóban, a két császári udvarra nézve nem épen barátságos értelemben közvetítési ajánlatot tétetett Szentpéterváron, valamint Bécsben is. ²⁾ Jól tudja Kaunitz, hogy Florida spanyol miniszter a versaillesi udvar elleni gyűlöletből szánta magát e lépésre, mely udvarról azt hitte, hogy megbuktatása céljából fondorkodott. ³⁾ Florida ez által Franciaországnak a két császári udvarral létesítendő szövetségre irányult szándékát akarta meghiusítani, ⁴⁾ mire különösen porosz eselszövények által lett felbátorítva. ⁵⁾ Mindez azonban nem tartóztathatta vissza Kaunitzot attól, hogy a francia minisztériumot újból is a szövetségre lelkesítse, sőt fenyegetődzésekkel is élt szövetségese ellenében. Elegendő oka volt eme négyes szövetséget inkább mint előbb óhajtani, miután Poroszország és Anglia Oroszországot már azért is minden erővel Ausztriától elpártolásra birni igyekeztek, mivel a bourbon udvarokkal való egyesülésnek megliusulta esetére, insinúatiók Szentpéterváron könnyű módon hitelre találnak. ⁶⁾

Ez indokot érvényesítette Kaunitz mindenekelőtt. Ha a szövetség, mondja, most létre nem jő, általános háború keletkezik, melybe Francia- és Spanyolország is belesodortatnak, vagy pedig Oroszország újítja meg a szövetséget Poroszországgal. Ebből azután nagyon különös következtetéseket von le Kaunitz és fejtegetéseiben ez alkalommal először utal Lengyelországnak másod ízben való felosztására, ha a bourbon udvarok még továbbra is késedelmeskednének. Oroszország — folytatja Kaunitz érveléseit — a szövetséget Poroszországgal megüji-

¹⁾ Cobenzi Kaunitzhoz 1788. decz. 19. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. decz. 17. Állam-levéltár.

³⁾ Kaunitz Reuss herceghez Berlinben; Bécs 1788. nov. 6. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. decz. 17. Állam-levéltár.

⁶⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1788. decz. 17. Állam-levéltár.

taná, és ez utóbbit Danzig és Thornak meghódításában támogatva, épen ez által ismételt felosztási szerződést hozna létre, melyet végre is, nagyobb bajnak elkerülése végett, mint esélyebbet kénytelenek volnánk elfogadni.¹⁾

E közben végét érte az 1788-iki hadjárat, melynek a háború színhelyén kivívott hadászati előnyek ugy az osztrákok, valamint az oroszokra nézve ez év utolsó hónapjaira esnek. Szeptemberben az osztrákok Kotyn várát²⁾ foglalták el, decemberben pedig az oroszok Oczakowot.³⁾ Eme hódításokig azonban felette szerencsétlen esélyekkel kellett megküzdeni. »A legboldogtalanabb ember vagyok« — írja József a táborból, 1788. szept. 20-án Lipót öcséséhez — »minden testi és lelki fájdalmat eltűrök, és mégis inkább szeretnék egy fa alatt meghalni, mint a háború színhelyét oly állapotban hagyni el, mint a milyenben most léteznek az ügyek.«⁴⁾ »Vegyétek hozzá még betegséget« — írja néhány nappal utóbb Lipótnak — »nem tudom, hogyan leszek képes ellentállani, az álom végképen eltűnt; csakis fél órát nyugszom és a legszomorúbb gondolatokkal töltöm el az éjt.«⁵⁾ Ez aggasztó egészségi állapot arra indította ugy Kaunitzot,⁶⁾ valamint Lipótot⁷⁾ is, hogy a császárt a tábornak elhagyására és Bécsbe leendő visszatérésre felszólítsák; sőt Lipót, ki a háborút már elejétől fogva nem pártolta, azt írta bátyjának, kössön békét, miután szövetségese által oly gyalázatosan támogatott.⁸⁾ A Törökországgal való békekötés, avagy a háború folytatása képezte épen ama kérdést, mely felett a táborból József császár és államkancelárja közt élénk eszmecsere fejlődött ki.⁹⁾ Betegsége miatt, valamint Franciaország részéről segítség nélkül hagyatva, az

¹⁾ Kaunitz Mercyhez; Bécs, 1788. decz. 17. Állam-levéltár.

²⁾ Witzleben, I. 215. l. Arneht, Joseph II. u. Leopold, II. kötet 199. lap.

³⁾ Witzleben, I. 229. l. Arneht, Joseph II. u. Leopold, II. kötet 218. lap.

⁴⁾ Arneht, Joseph II. u. Leopold, II. kötet. 195. l.

⁵⁾ Ugyanott 200. l.

⁶⁾ Beer, Joseph II., Leopold, II. u. Kaunitz, 303. l.

⁷⁾ Arneht, Joseph II. u. Leopold, II. kötet. 202.

⁸⁾ Arneht, Joseph II. u. Leopold II. kötet. 201. l.

⁹⁾ Beer, Joseph II. Leopold II. u. Kaunitz. Ihr Briefwechsel.

oroszok által pedig majd nem is támogatva, Poroszországnak, Angliának és a velök szövethetzett hatalmaknak fenyegető magatartásával szemben, József az egyedüli és leggyorsabb segílyt a Törökországgal megkötendő békében látta, hogy ez által Poroszország ellenében szabad kezet nyerhessen. Oroszország egyidejüleg Porosz- és Törökország ellen akarván háborút viselni, József képtelenségnek jelenté ki, határait egy időben az adriai tengertől a Dniesterig, valamint többi ellenségei ellen Galicziának egy részét, Cseh- és Morvaországot, nem különben Németalföldet megvédhetni.¹⁾ Oroszországnak hűsége és erejében való bizalma mélyen meg lévén rendítve, a leghatározottabb biztosítás nélkül mire sem volt többé hajlandó vállalkozni.²⁾ Maga előtt látta a birodalomnak megsemmisülését, ha a legsúlyosabb viszonyok között kettős háboruba bocsátkoznák.³⁾ Ugyanazért megbizta Kaunitzot, hogy Oroszországtól felvilágosítást követeljen. Ha Oroszország — teszi hozzá — Poroszország ellenében elegendő támogatást nem képes nyújtani, miről különben meg van győződve, akkor kénytelen mindkét udvar a portának közös békét ajánlani; az esetre, ha Oroszország ehhez nem akarja hozzájárulni, adja legalább abba beleegyezését, hogy a császár a portával külön békére léphessen, a mikor azután Lengyel- és Poroszország ellen még mindig hasznos szövetségese lesz a császárnénak.⁴⁾ Semmi esetre sem akarván azonban kettős háborút viselni, megbizta Kaunitzot, hogy utasítsa ily értelemben a császári követet az orosz udvarnál,⁵⁾ a mi tényleg meg is történt.⁶⁾ Kaunitz herczegnek utasításai, valamint Cobenzl grófnak 1789-ben Szentpétervárról kelt jelentései telvék a béke-szándékra vonatkozó részletekkel. Egész éven át ama kérdést tárgyalták, vajjon Oroszország és Ausztria közösen kössék-e meg a békét Törökországgal, avagy pedig, ha lehetséges nem volna, Oroszország beleegyezzék, hogy József császár külön békére

¹⁾ Beer, Joseph II., Leopold II. u. Kaunitz, 306. l.

²⁾ Ugyanott 306. l.

³⁾ Ugyanott 308. l.

⁴⁾ Ugyanott 309. l.

⁵⁾ Ugyanott 327. l.

⁶⁾ Kaunitz Cobenzlhez. Bécs, 1788. nov. 28. U i. 6. Állam-levéltár.

léphessen a portával. Egész éven át folytatják az értekezést a felett, vajjon a béke a portával közvetlenül köttessék-e meg, avagy pedig a francia követ útján történjenek erre nézve lépések Konstantinápolyban. Csak is nehezen határozta el magát Katalin arra nézve beleegyezését adni, hogy a császár külön béke végett bocsátkozzék Törökországgal tárgyalásba; első legnagyobb felhevülésében nem bírta izgatottságát és haragját legyőzni.¹⁾ Utóbb azonban helyeselte a lépést, melyet a császár a békének megszerzése céljából, Choiseul-Gouffier francia követ által Konstantinápolyban tétetett.²⁾

Mínthogy mégis a portában bizni nem lehetett és tudva volt, hogy Poroszország az egész világot mozgásba hozni iparkodik, hogy továbbá e hatalom kész volna a portával is szövetségre lépni, úgy Szentpéterváron, valamint Bécsben is, a bourbon udvarokkal való szövetségnek létesítésén fáradoztak. — Katalin ohajtotta a szövetséget a bourbon udvarokkal,³⁾ és azért reá bírta a nassau herceget, ki már 1787- és 1788-ban buzgó közvetítő egyénnek bizonyult ez ügyben,⁴⁾ hogy induljon Madridba és működjék ott a két császári udvar érdekében.⁵⁾ Spanyolország eddigelé tartózkodó lévén, a nassau herceg által az új spanyol királyra gyakorolt befolyástól remélték az érzelmek megjavulását. A nassau herceg teljes mértékben bírta volt a spanyol trónutód bizalmát és mínthogy oly férfi volt, a ki kiváló szellemi tehetségeinek hiányát állhatatosság, lankadatlan szorgalom és tevékenység által kipótolta, számítottak arra, hogy sikerülni fog neki a spanyol udvart a szövetségnek megnyerni.⁶⁾

Séгур emlékiratot készített a herceg számára, melyben a porosz-angol politika célzatait kifejtve, azokból szükségképen a négyes szövetség elutasíthatlan voltára vont következte-

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. jan. 7. Állam-levéltár.

²⁾ Arneth, Joseph II. u. Catharina. 329. l.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. jan. 24. U. i. I. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott, U. i. 6. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. jan. 24. U. i. 6. Állam-levéltár.

tést.¹⁾ Kaunitz is, kivel a nassau herceg Bécsben egy óráig értekezett volt, madridi küldetésének támogatására, leírta eszméit.²⁾

Időközben a madridi orosz követ Zinowief által beküldött spanyol válasz megsemmisített minden reményt. A spanyol udvar a szövetségre vonatkozó ajánlatot visszautasította. Florida Blanca miniszter kijelenté, hogy belátja ugyan a két császári udvarral létesítendő szövetség hasznosságát, hogy azonban erre nézve nem volna kedvező a jelen alkalom, mivel az új kormány első napjaiban a legnagyobb óvatossággal kell eljárni. Azt sem tudta, mily joggal ígérhette meg Franciaország, hogy Spanyolország hozzá fog járulni a szövetséghez.³⁾ A nassau herceggel szemben azzal mentegetődztek, hogy az elhalt király, politikai rendeletében, minden szövetséget a két császári udvarral ellenezett; másrésről Franciaországnak szabadságában állana a szövetségbe lépni, sőt részére Spanyolország segítsége is felajánlatik az esetre, ha Anglia által megtámadtatnék.⁴⁾

Könnnyen képzelhetni, mily benyomást tett e spanyol válasz az oroszokra. Midőn a futár a spanyol nyilatkozattal megérkezett, Cobenzl épen Ostermann grófnál lévén, utóbbi ez alkalmat arra használta fel, hogy a szövetség ellen kikeljen. Láthatja most ön, mondá Cobenzlnek, igazolását annak, a mit mindig mondtam, hogy t. i. a bourbon udvaroktól mitsém lehet várni; nagyon helytelenül cselekedtünk, midőn Angliát ingereltük; ha vele megegyezkedünk, mindez nem történt volna.⁵⁾

Franciaország ellen eme felháborodás további táplálékot nyert még ama gyanu által, hogy e hatalom titokban Svédországot Oroszország ellen támogatja; valamint azon tapasztalás által is, hogy Franciaország belügyeinek szabályo-

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. jan. 31. U. i. 2. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1789. febr. 28. Állam-levéltár.

³⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, 1789. febr. 27. Állam-levéltár.

⁴⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. máj. 12. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanez, Sz.-Pétervár, 1789. febr. 20. Állam-levéltár.

zása felette hosszúra nyulik.¹⁾ Ostermann ékkép minden lehető alkalommal azt hangsúlyozta, hogy azon visszas helyzet, melyben a két császári udvar létezik, csakis a Franciaországgal való szövetségre vonatkozó ajánlatnak tulajdonítható.²⁾ mert Szentpéterváron szokva valának inkább másokat, mint önmagokat minden elkövetett hibáért tenni felelősökké. Hasztalan utasította Kaunitz Cobenzl grófot a spanyol elhatározás rossz benyomásának a lehetőségig eltörlésére,³⁾ valamint hasztalan volt a következő nyilatkozata is: »Egyáltalán felette óhajtnék, hogy az ottani udvar közös barátainkat olyanokul tekintené, a milyenek valóságban és nem a milyenek lehetnének vagy lenniök kellene.«⁴⁾ De éppen akkor, midőn Kaunitz szövetségesé mellett így felszólalván, azt belső gyengesége miatt védelme alá venni kényszerült, és a midőn Oroszországban is minden bizalom e hatalmasság iránt megrendült, terjesztette elő Montmorin, Ségur által, Szentpéterváron a szövetség tervezetét.⁵⁾ De vajjon mi haszna lehetett ez új tervezetnek, miután Franciaország a Szentpéterváron átnyújtott szerződésnek aláírását magának későbbre tartotta fenn, amidőn ugyanis belügyei rendezve leendenek?⁶⁾ Azonkívül Katalin mélyen sértettnek érezte magát az által, hogy Franciaország a szerződésben minden háborút Törökország ellen kizárt. Nemcsak ő maga, hanem a többi miniszterek is gyanakodtak Franciaországra, sőt Ostermann azt állítá, hogy Franciaország egyedül azon okból ajánlotta fel a szövetséget, hogy Oroszországot Angliától elidegenítse.⁷⁾ Nem sokára be is bizonyult, hogy Szentpéterváron elhatározva voltak, a tervezett szövetséget ezúttal tovább nem sürgetni, hanem bevárni, minő fordulatot fognak a

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. febr. 10. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanez, Sz.-Pétervár, 1789. ápr. 15. U. i. 9. Állam-levéltár.

³⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1789. febr. 6. U. i. I. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanez, Bécs, 1789. ápr. 24. Állam-levéltár.

⁵⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. apr. 15. U. i. 9. Állam-levéltár.

⁶⁾ Ugyanott. — Mercy Kaunitzhoz, 1789. márcz. 18. és ápr. 2. Állam-levéltár.

⁷⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. ápr. 15. U. i. 9. Állam-levéltár.

franciaországi ügyek az országrendek (états généraux) egybeülése után venni.¹⁾ Az országrendek egybehívása és azok tanácskozása ugyanis nagy eseményt képezett, mely nemesak Franciaországot, hanem egész Európát foglalkoztatta. A francia államnak ujjaalkotását várták attól; Kaunitz herezeg pedig a szövetség létesítésére vonatkozó reményével még mindig fel nem hagyván, további terveit a francia tekintélynek az états généraux által leendő helyreállítására építette. Az 1781-ben nyolcz évre megkötött szövetséget Oroszországgal megújította most a nélkül, hogy leghőbb óhajlásához képest Franciaországnak hozzájárulását bevárta volna.²⁾ Egyúttal azonban megüzente Szentpétervárra, hogy a versaillesi udvarra biztossággal lehet számítani, ha Franciaországban a közügyek rendezve lesznek.³⁾ Ily módon Oroszországban a reményt táplálni törekedvén, Franciaországban a szövetség létesítését szorgalmazta. Emitt újból azt hangsúlyozta, hogy e szövetség hiányában, Oroszország Angliához lesz kénytelen elpártolni, a mi előre nem látható következményü új ligát fogna maga után vonni.⁴⁾

A politikai helyzet közös eljárást kíván meg.⁵⁾ Egyedül Franciaországnak kényszerült tétlensége és Spanyolországnak félenk politikája teszi a többi hatalmak számára lehetségessé, hogy oly merészen fellépjenek.⁶⁾ Voltaképen sem Poroszországnak, sem pedig Angliának nincs kedve általános háborúra, de mivel tudják, hogy kényök-kedvök szerint szabadon cselekedhetnek, azért iparkodnak ily módon veszélyes terveiket megvalósítani.⁷⁾ Franciaországra nézve sokkal nagyobb a veszély, mint a két császári udvarra nézve. Utóbbiaknak csakis a helyzetet kellene felhasználniok, hogy a jelenlegi válságot még saját előnyökre is kiállhassák; Franciaországnak

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1789. május 1. Állam-levéltár.

²⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1789. máj. 12. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanez Cobenzlhez, Bécs, 1789. aug. 19. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanez Cobenzlhez, Bécs, 1789. febr. 6. Állam-levéltár.

⁵⁾ Ugyanez, Bécs, 1789. május 17. Állam-levéltár.

⁶⁾ Ugyanez, Bécs, 1789. ápr. 25. Állam-levéltár.

⁷⁾ Ugyanez, Bécs, 1789. aug. 3. Állam-levéltár.

azonban senkije sincs, ki pártját fogná. Ugyanazért iparkodnia kellene, minél előbb Oroszországgal a szövetséget megkötni.¹⁾ Könnyen képzelhető, mily vágygyal várt Kaunitz ily viszonyok közt minden hírre a francia forradalom tovább fejlődéséről.²⁾ Fődolog volt épen, megtudni, vajjon a francia minisztérium az új kormányforma alatt képes lesz-e az Ausztriával való szövetség rendszerének eddigi elveit fenntartani.³⁾ És csakugyan oly rossz hírek érkeztek azon országból, hogy még Kaunitz bízalmát is Franciaország irányában megrendíteni kezdték.⁴⁾ A forradalom mindinkább nagyobb és fenyegetőbb mérveket öltött. Az új év kezdetén már is a következő jelentést küldé Mercy gróf Párisból: »Azon rendkívüli helyzetnek érett megfontolásánál, melyben oly nagy és hatalmas állam létezik, minő Franciaország, úgy látszik, mintha a versaillesi udvart a politikai külügyekkel szemben mély álomság lepte volna meg.«⁵⁾ Mily benyomást nem idézett elő a bécsi udvari palotában, midőn olvasták, hogy Mercy Mária Antoinettet, a belállapot válságos fordulata által megrendültnek, félelemtől eltelve és kisírt szemekkel találta,⁶⁾ hogy Párisban az Ausztriával tervezett szövetség ellen gúnyiratok jelennek meg,⁷⁾ hogy a császári követ báza megtámadtatt,⁸⁾ és annak neve a száműzöttek névsorába felvétellett.⁹⁾ Mercynek jelentései mindinkább komorabbak lettek. Röviden a bastillenek szétrombolása és a királynak Párisba bevonulása után a következőket írja Kaunitz: »A versaillesi kastély vadonhoz hasonlít; a királyné ő felségét elképzelhető rossz állapotban találtam ugyanott.¹⁰⁾ Mindezen események után és miután

¹⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1789. aug. 3. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Kaunitz Mercyhez, Bécs, 1789. szept. 16. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanez, Bécs, 1789. szept. 28. Állam-levéltár.

⁵⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1789. jan. 6. Állam-levéltár.

⁶⁾ Ugyanez, Páris, 1789. júl. 6. Állam-levéltár.

⁷⁾ Ugyanez, Páris, 1789. jún. 4. Állam-levéltár.

⁸⁾ Ugyanez, Páris, 1789. júl. 17. Állam-levéltár.

⁹⁾ Mercy Kaunitzhoz, falun, (Páris mellett) 1789. júl. 23. Állam-levéltár.

¹⁰⁾ Ugyanott.

maga a királyné is követelte,¹⁾ Mercy eltávozott az udvar környezetéből. Perczig sem kételkedhetett most már azon, hogy Franciaország a legnagyobb veszély elé indul. »E monarchia« — jelenti aug. 17-én Kaunitz — »minden oldalról feloszlásnak indul; a nemzet eddig még nem tapasztalt kegyetlenséget és elvadulást nyilvánít; az országrendek határozatai valódi örültségről és kormányügyekben tudatlanságról, a mellett önkénykedésről és oly igazságtalanságokról tanuskodnak, melyek az emigrációk, valamint a kereskedelemnek és művészetnek végképen való hanyatlása által Franciaországot lassankint tönkre fogják tenni.«²⁾

Rossz államférfiú és udvarának még tehetetlenebb képviselője lett volna Mercy, ha jelentéseiben az ily állapotból az Ausztriával való szövetség rendszerére kiható következményekre utalni elmulasztja. Még mielőtt ily hatalmas katasztrófák egész Franciaországot megrázkódtatták volt, ő már is kételkedni kezdett, vajjon képes lesz-e ez állam, elvállalt kötelezettségeinek eleget tenni; mennyivel inkább kellett tehát most a francia udvar részéről várható minden segélyről lemondani, midőn látta, hogy a király képtelen minden erélyes cselekvényre,³⁾ a minisztereket pedig tájékozatlanoknak és leverteknek találta.⁴⁾ »E különös esemény« — írja augusztus hóban Kaunitz — »szükségképen befolyással lévén a jelenlegi európai politikai viszonyokra, valószínűleg a fenséges ausztriai háznak is alkalmat fog nyújtani messzire terjedő összehasonlításokra, miket fenséged bölcs belátására vagyok kénytelen bizni.«⁵⁾ A míg ezuttal nézetét inkább csak általánosságban fejtegette, addig november hóban már egészen határozottan nyilatkozik. »Valószínűleg« — írja ez alkalommal — »tönkre fog menni és igénytelen maradni e monarchia, úgy, hogy a szövetség azzal legalább is haszon nélküli, sőt talán alkalmat-

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, falun (Páris mellett) 1789. júl. 23. Állam-levéltár.

²⁾ Mercy Kaunitzhoz, Chennevières (Páris mellett) 1789. aug. 17. Állam-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Ugyanott.

lan és kényelmetlen, és épen azért káros leend.«¹⁾ Ugyanazért ugy vélekedik Mercy gróf, hogy ezúttal politikai elővigyázati rendszabályokról szükséges gondoskodni, vagy legalább ilyeneket előkészíteni.²⁾

A császári követnek legkevesebbé sem túlzott jelentései mély benyomást idézvé elő Bécsben, ott azon meggyőződésre vezettek, hogy ezúttal Franciaországtól mit sem lehet várni. Hozzájárult még ehhez, hogy a francia minisztérium épen most küldé a hirhedt orléansi herceget, állítólag azon czélből Londonba, hogy őt az udvar elleni ellenséges szándékai miatt más helyütt foglalkoztassa és Franciaországból kicsalogassa.³⁾ Ámbár ez utasítást Bécsbe is elküldötték volt és ott azzal mentegetődtek, hogy eme lépés legkevesebbé sinez Ausztria ellen irányozva,⁴⁾ Kaunitz még sem tudott ama gondlattól szabadulni, hogy az ausztriai Németalföld ügyeire nézve Londonban egyetértésre iparkodnak jutni.⁵⁾ Németalföld a császár ellen fellázadván, nem szenvedett kétséget, hogy ellenállásában Anglia és Poroszország részéről támogatást nyer.

A francia külügyi miniszter Montmorin is kénytelen volt bevallani, hogy ugy a nép körében, valamint a nemzetgyűlésben is hatalmas áramlat létezik az osztrák Németalföld ellen.⁶⁾ József meg volt győződve, hogy sem a király, sem minisztere nem bírván többé hatalommal és tekintéllyel, ezen ellene irányzott lépésre, az orléansi herceg pártja által kényszerítettnek, mely párt a többi hatalmassággal egyetemben, Németalföldöt Ausztriától elszakítani törekszik.⁷⁾

Márrégóta aggodalommal és rémülettel töltötték el jövőre

¹⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1789. nov. 18. Állam-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Mercy ugyanazon napról kelt második levele. Állam-levéltár.

⁵⁾ Beer, Joseph II., Leopold II. u. Kaunitz, 348. l. József Kaunitzhoz 1789. nov. 12. Le contenu de cette Instruction est manifestement destiné à sonder les vues et les intentions de la grande Bretagne sur l'objet dont il est question.

⁶⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1789. nov. 18. Állam-levéltár.

⁷⁾ Beer, Joseph II., Leopold u. Kaunitz, 349. l. — Arneth, Joseph II. u. Leopold von Toscana, II. köt. 292. l.

nézve Józsefet a Franciaországból érkezett hírek.¹⁾ — Ez országnak magatartása iránt nem volt többé kétsége. »A dolgok illetén állásában« — írja nov. 13-án Kaunitz — »nemcsak hogy nincs többé szövetségesünk, sőt Franciaország ama párt által vezetettve, legelkeseredettebb ellenségünké válván, mint ilyen, annyi bajt fog nekünk okozni, a mennyire képes.«²⁾ Képzelnünk kell csak a császár helyzetét, ki ágyhoz szegezve, fájdalomtól és lélekzet hiánya által kínozva,³⁾ szövetségesét elpártolni látta, Oroszországtól pedig nem sokat várhatott; ellenben maga is tökéletesen kimerülve, a jövő tavaszra a lengyelekkel és poroszokkal kitörendő háborúval szemben állott; és mindez oly időben következett be, midőn Németalföld fellázadt volt, Galiciában, Magyar- és Csehországban pedig a forradalom szelleme mindinkább mozogni kezdett.⁴⁾ »Csodára van szükség« — kiált fel — »hogy e helyzetből megmenekülve, kiszabadulhassunk.«⁵⁾

Világos volt, hogy Franciaország részéről a jelen veszélyes helyzetben a legcsekélyebb támogatás sem várható. Franciaország megszűnt a bécsi udvar számításaiban közreműködő tényező lenni. Mert feltéve is, hogy a francia király hatalmát ismét visszanyerheti, hosszú, bizonytalan időre még is el volt gyengülve,⁶⁾ a mi alatt a legnagyobb átalakulások bekövetkezhetnek.

A politika nem tűr sajnálkozást és siránkozást, az állam érdeke pedig gyors elhatározást igényel. Franciaországnak tehetetlensége, gyengesége, sőt ellenséges indulatával szemben, kénytelen volt a bécsi udvar magát arra elhatározni, hogy e tényezőt más életképesebbel pótolja. Mily érzelmeket kelle a viszonyok ez erőszakos átalakulásának Kaunitzban előidézni, ki a szövetséget Franciaországgal tevékenységének leg-

¹⁾ Arneth, Joseph II. u. Leopold II. köt. 281. l.

²⁾ Beer, Joseph II., Leopold u. Kaunitz, 349. l.

³⁾ Arneth, Joseph II. u. Leopold II. köt. 280. l.

⁴⁾ Ugyanott 293. l. — Lásd: Marezali Henrik: Porosz-magyar viszonyok 1789—90. Századok IV. füzet 1878.

⁵⁾ Arneth, Joseph II. u. Leopold, II. köt. 295. l.

⁶⁾ Beer, Joseph II., Leopold u. Kaunitz, 350. l.

kiválóbb tényeül tekinté. ¹⁾ Életének alkonyán, 80 évhez közeli korban látta megsemmisülni egész tevékenységét, politikájának céljait, melyek megvalósításáért fúradhatlanul küzdött volt. Megnyerte Franciaországot Ausztriának, és íme most ez állam végképen elgyengülvén, arra kényszeríté őt, hogy oly hatalmasságnak nyújtson kezet, melyhez soha sem viseltetett barátságos hajlammal. ²⁾ Azonban Kaunitz oly férfi volt, ki a még késő aggkorában táplált reményekkel is felhagyott, ha a szükségesség és politika érdekei ezt megkívánták.

Már 1788. év november havában, a midőn ugyanis lehetetlennek állítá, hogy a két császári udvar, a maga saját eszközeivel a porosz előrehaladást utjában megakaszszá, vette Kaunitz az Angliához való közeledés esélyét szemügyre. De még ekkor is hangsúlyozta, mennyire többre becsülendő volna a hármas szövetség a két császári udvar és Franciaország közt, minden angol szövetségnél és nézete szerint ez utóbbira csak az esetben kellene törekedni, ha a szövetség a francia állammal nem sikerül. ³⁾

Ily állapot keletkezett a francia forradalom kitörése folytán. József császár, különben sem osztván államkancellárjának nagy ellenszenvét Anglia ellenében, ⁴⁾ a Franciaország részéről Németalföldön tanúsított ellenséges czélatok hírére, felszólítá Kaunitzt, hogy Angliához közeledni és azt Ausztriának megnyerni kísértse meg. ⁵⁾

Kaunitz e lépést már előbb is szem előtt tartván, és arról értesülvén, hogy Anglia semmiképen sem ért egyet »Hertzberg grófnak izgató terveivel«, ⁶⁾ minthogy továbbá Franciaország részéről Németalföldön jót nem lehet várni, ⁷⁾ elhatározta magát, hogy Anglia ellenében táplált ellenszenvét legyőzi,

¹⁾ Beer, Joseph II., Leopold u. Kaunitz, VIII. l.

²⁾ Ugyanott, XVIII. l.

³⁾ Kaunitz Cobenzlhez, Bécs, 1789. nov. 28. U. i. 12. Állam-levéltár.

⁴⁾ Beer, Joseph II., Leopold II. u. Kaunitz, XVIII. l.

⁵⁾ Beer, Joseph II., Leopold u. Kaunitz, 350. l.

⁶⁾ Kaunitz Mercyhez, 1789. nov. 3. Állam-levéltár.

⁷⁾ Kaunitz Cobenzlhez, 1789. nov. 6. U. i. 2. Állam-levéltár.

és eme hatalmasságnál Ausztria irányában érdekeltséget fog kelteni. ¹⁾

E lépését ama szándékkal tette, hogy ez úton az Ausztriára nézve veszélyes barátságot Anglia és Poroszország közt kettévágja. Ez által, a németalföldi lázadással szemben, a császárra nézve szükségessé vált békét Törökországgal siettetni és ezzel együtt az európai háboru kitörését megakadályozni remélte. Ugyanazért a londoni császári követ, Reviczky gróf által, az angol minisztériumnak védszövetséget ajánlott fel. ²⁾ Kaunitz tökéletesen át volt hatva ama tudat által, hogy ez elhatározás az angol udvart meglepni és az óhajtott szövetség létesítését semmiképen sem fogja maga után vonni. ³⁾ Mindazonáltal nem engedé magát attól visszariasztatni, mivel már abban is nagy előnyt látott, ha Angliában Ausztria irányában barátságosabb hangulatot előidéznie és a londoni udvart Poroszországnak további támogatásától elvonnia sikerül. ⁴⁾ Ez okból, az eljárásról már eleve értesített szentpétervári minisztériumot is felszólította, hogy Londonban, ottani követe útján, hasonló ajánlatot tegyen. ⁵⁾ Mennyire nem volt azonban Cobenzl meglepetve, midőn Ostermann, kinek Anglia iránti előszeretétől Kaunitz ez elhatározásának lelkes felkarolását vélte remélhetni, eddigelé meg nem szokott hangon beszélni hallotta. ⁶⁾ Nem kevésbé voltam meglepetve — említi Cobenzl — midőn Ostermann azt válaszolta, hogy nem fognánk czélt érni, hogy erre nézve most nem lévén kedvező alkalom, ő részünkről eme kísérlet abbahagyását óhajtja. Arról értesülvén, hogy a lépés már meg lett téve, azt mondá, hogy nem vár attól eredményt, az több bajt fog szerezni mint hasznot, mivel Anglia a porosz rendszerhez szigoruan ragaszkodik. ⁷⁾

¹⁾ Beer, Joseph II., Leopold und Kaunitz. Ugyanott XVIII. l. Kaunitzszak emlékirata az Angliával létesítendő szövetségről.

²⁾ Vivenot, Die Politik des Fürsten Kaunitz, I. köt. 481. l.

³⁾ Mercy Kaunitzhoz, Páris, 1790. márcz. 10. Állam-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1790. január 11. Állam-levéltár.

⁷⁾ Ugyanott.

Ostermann ezúttal azért volt jogosítva ilyképen beszélni, mivel saját kormánya, hasonlólag a bécsi udvar tudta nélkül, a francia forradalom kitörése óta, Angliához közeledést kísértett meg, onnan azonban mindéddig kedvező választ még nem nyert.¹⁾

Az Ausztriára nézve felette válságos eme helyzetben²⁾ nagyfontosságú esemény állott be. II. József, ki már hosszabb idő óta betegeskedvén, még halálos ágyán utolsó vonaglása közben, valódi mesterművet képező, sajátkezüleg irt levélben,³⁾ Katalin császárnénak szövetségét felajánlotta volt, 1790-dik évi február 20-dikán azon szomorú vallomással mult ki: »oly szerencsétlen volt, hogy minden tervét meg-hiusulni látta.« Vele nevezetes fejedelem halt el, oly uralkodó, ki ama vágytól eltelve, hogy hatalmát növelje, minden országát új alakba iparkodott önteni; azonban azon államférfiui legveszélyesebb hibában szenvedett, hogy a tényleges viszonyokon magát nagyon is gyorsan túl akarta tenni. Mindamellet a szerencsétlen külpolitika okozta a birodalom belügyeire irányzott célzatainak meghiúsultát, habár nem tagadhatni, hogy a nemzetiségeknek hatalmas ellentállása a császárt a háború sikeresebb új folytatásának megkísérlésében akadályozta. Tekintett légyen akár Németalföld vagy Csehország, akár pedig Magyar- vagy Gácsország felé, mindenki elpártolni készült tőle.

Nagy fontossággal bírt tehát ezúttal ama körülmény, vajjon utódja folytatni fogja-e a támadó eljárást, avagy talán attól eltérve, békés politikát fog-e megalapítani. És valóban, II. Lipót, az új uralkodó, mindenben ellentéte volt elhalt bátyjának. Mig József egész gondolkozásmódjában rohamos volt, addig toskánai Lipót előrevigyázó, a körülményeket alaposan megfontoló olasznak bizonyult, ki habár nyugodtabb fellépést tanusít, korántsem adja meg magát gyáván. Csakis annyit

¹⁾ Cobenzl Kaunitzhoz, Sz.-Pétervár, 1790. január 11. Államlevéltár.

²⁾ Vivenot, Die Politik des Oesterr. Staatskanzlers Fürsten Kaunitz. I. köt. Kaunitz Mercyhez, 1790. ápril 16.; 487. l.

³⁾ Arneth, Joseph II. u. Katharina von Russland. 349. l. József Katalinához, 1790. febr. 16.

óhajt elérni, mennyit a körülmények és viszonyok megengednek. Józsefnek sem kül-, sem belpolitikáját nem helyeselte Lipót, bár ezt a császárral szemben soha sem nyilvánította különös hangnyomatékkal. »Minden háború, ha csak védelemre nincs irányozva, pusztulást jelent, és nagy szerencsétlenség az országra nézve,«¹⁾ — ez volt jelszava külfelé; és »részemről azt hiszem, hogy a fejedelem csak a törvénnyel uralkodik, melynek tényezőjét a nép képezi,« — ez volt jelszava befelé.²⁾ A két esemény, t. i. József halála és a francia forradalom kitörése új helyzetet teremtett, a mely eddigelé egész Európának figyelmét a legtávolabb kelettől a legvégsőbb nyugatig ébren tartotta volt. Ausztria és Oroszország ama célból egyesültek, hogy a már halottnak vélt török birodalmat végképen tönkro tegyék. Ugy Bécsben, valamint Szentpéterváron perczig sem kételkedtek Törökország végső felosztásán. — Mennyiszer nem vélte Kaunitz utasításaiban a török birodalomnak küszöbön álló megsemmisülését előre jósolhatni! Ily módon létesült aztán a két császári udvarnak szövetkezése, melynek célja arra volt irányozva: az ozmán uralomnak Európában végét vetni. Oroszország ez által leghőbb vágyát akarta megvalósítani, t. i. Konstantinápolyba az utat egyengetni. József császárnak ellenben az volt iparkodása, hogy hatalmát a Duna mentén szilárdítsa és azt Poroszország, mint halálos ellensége ellenében felhasználja. Eme céloknek annál biztosabban leendő megvalósíthatása végett, Francia- és Spanyolországgal négyes szövetség lett volna létesítendő, melynek feladatát mindenekelőtt Poroszországnak, esetleg pedig Angliának sakkbantartása képezze. Oroszország és Ausztria ekkép, Francia- és Spanyolországgal egyetemben a világ sorsát hosszú időre eldönteni akarták. E tervnek sikerülte esetében, Poroszország és Anglia másodrendű hatalmasságokká süllyedtek volna alá. A közös veszély öntudata, a keleti államok előrenyomulása visszatartóztatásának szükséges volta tehát szövetségessé

¹⁾ Beer, Leopold II., Franz II. u. Catharina. Analecten, A. Aus der Correspondenz Leopolds mit Christine, 269. l.

²⁾ Alfons Huber, Die Politik Kaiser Joseph II. beurtheilt von seinem Bruder Leopold von Toscana, 7. l.

tette Poroszországot és Angliát. Mindkét állam támogatásban részesítvén Törökországot, szövetséget kötnek Hollandiával, Svédországot pedig a harcztérre küldve, Lengyel- és Gácсорszágban, Németalföldön és Magyarországon izgatnak. Ily módon két ellenséges táborra szakadt volt Európa. Ausztria és Poroszország azonban, eltekintve egyes fényes sikertől, korántsem dicsekedhettek oly hadi szerencsével, mely az ellenfélre nagy hatással lévén, azt további fenyegető lépésektől visszatartja. Az ügyetlen hadviselés folytán megszűnt a félelem a két császári udvarnak túlhatalma előtt. Minél szerencsétlenebbé és reménytelenebbé vált Ausztriának helyzete, annál vakmerőbbé lett Poroszország. A porosz király hatalmas hadseregnek állva élén, minden pillanatban kész volt Ausztriát megtámadni. Poroszország egyáltalán már is nagyobb dicsőséget készült aratni, mint II. Frigyes alatt. Ekkor halt meg II. József császár, kinek rohamos természete engedékenységről mítsem akart tudni. Előre nem látható, hová fejlődtek volna a dolgok, ha József császár tovább életben marad. Ha maga is azt állítá: »egyedül csoda képes bennünket megmenteni,« úgy e csoda halálával következett volt be. Bármennyire is érdemeljen József személyisége nagybecsülést, annyi bizonyos, hogy az előbbi módon folytatandott tevékenysége a birodalom fennállására nézve a legveszélyesebb következményeket vonta volna maga után. József nehezen lett volna oly simulékony és aligha hajlott volna ama látszólagos engedékenységhez, melyre utódja, a maga diplomaticus természete mellett, magát elhatározta. A közvetítésre nézve alkalmas tehetségével, II. Lipótnak, a reichenbachi congressuson a birodalmat a végenyészettől sikerült megmenteni. Az agg államkancellár, Kaunitz herczeggel ellentétben, az új uralkodónak saját kezdeményezése folytán lett eme békülékenyebb politikának, Poroszország irányában az út megnyitva. Majdnem csodához hasonlít, hogy azon általános bizalmatlanság, melylyel úgy ellenséges, mint barátságos hatalmasságok egymásra figyeltek volt, lassankint mégis szívélyesebb természetű viszonynyá alakult át. Minden ellenségeskedésnél hatalmasabbnak nyilvánult a béke utáni vágyódás, részint támogatva a császárnak és a porosz királynak békeszerető érzelmei által, részint befolyásolva a francia állami át-

alakulás által, mely legelőször érvényesíti ezáltal kihatását az általános európai viszonyokra.

Csakis Ausztriának gyámoltalan helyzete, valamint Poroszországnak hatalmas állása folytán jelenté ki Lipót Reichenbachban, készségét arra nézve, hogy a törökökkel a status quo stricte alapján békét kössön. Figyelemmel a belviszályokra, nem különben Laudonnak épen most bekövetkezett halálára és a gyámoltalan helyzetre, mégis II. Lipót császár által elért diplomai eredményül tekintendő a reichenbachi egyezkedés, mely Ausztriát új háborútól megmenté és melyen, Kaunitznak saját szavai szerint, »Poroszország által megnyert egyetlen csata az osztrák birodalomnak sorsát visszavonhatlanul eldöntötte volna.«¹⁾

Poroszország és Anglia mindazonáltal soha sem bátorodtak volna oly merész magatartást tanúsítani, ha Franciaország meg nem törve, oly hatalmasan, mint korábban, a két császári udvarhoz csatlakozik. Csakugyan azt mondhatni, hogy a bastillenak 1789. évi júl. 14-én történt ostromlása Európának politikai helyzetére messzire terjedő következményekkel hatott ki.

Ez esemény nagyfotosságát azonnal fel is ismerték Berlinben, mert Hertzberg gróf miniszter a következő szavakkal jelenté a gyűlölt bastillenak ostromlását a királynak: »A szövetség Ausztria és Franciaország közt meg van semmisítve; Ausztria nem számíthat többé Franciaországra.«²⁾

Poroszország és Anglia gyönyörködve kísérték eddigelé a franciaországi belső bonyodalmakat; sőt titkos küldöttjeik által még növelték is a zavart. Mítsem óhajtottak inkább, mint a francia államnak gyámoltalan helyzetét. Július 14-e után megmenekültek minden aggodalomtól, [mert Franciaország meg volt rendítve. A jelenlegi Franciaországtól nem kellett többé tartani; ez a Franciaország megszűnt tagja lenni egy hatalmas hármis szövetségnek. Poroszország és Anglia ekkép

¹⁾ Beer, Leopold II., Franz II. und Catharina. 31. l.

²⁾ Sybel, Historische Zeitschrift N. F., I. köt. 8. l.

Franciaországra minden tekintet nélkül, ama helyzetbe jutottak, hogy a két császári udvarra parancsaikat reá kényszerítsék. Urai voltak a helyzetnek. Legnagyobb horderejű mozzanat volt, midőn Franciaországnak egész Európa alakulására nézve egykoron oly hatalmas tekintélye, az 1789-iki forradalom vulkánjában semmivé vált. Mindaz, mi a 17-ik század vége óta feltartóztathatlan consequenciával előre készült, eme napokban végét érte: Franciaország megszűnt nagy hatalmasság lenni; tekintélye alá van ásva, szava többé nem döntő.

Mialatt Franciaország a forradalom következtében az Ausztriával való szövetségtől elszakított, Párisban a demokraták a szövetség ellen izgatván, a szerencsétlen Mária Antoinettet, az egyesülés eme legnevezetesebb képviselőjét, gyűlöletökkel üldözték, az alatt a francia állami átalakulás a század második legnevezetesebb eseményét idézte elő, t. i. a két esküdt ellenségnek, Ausztriának és Poroszországnak kibékülését.

A francia forradalomnak mindinkább fenyegetőbbé váló eseménye elől, a keleti kérdés háttérbe szorulva, a sístovai és jassyi béke által bizonyos befejezést nyer. A francia királyság összeomlása, valamint XVI. Lajosnak meghiusított szökési kísérlete s folyvást szerencsétlenebbé alakuló helyzete mindinkább szükségessé teszik a francia ügyekkel szemben Poroszország és Ausztria között az egyetértést, melyet Katalin is ama ézélből óhajt szilárdítani, hogy így egészen akadálytalanul folytathassa keleti terveit.

Előadásunkat eme század jövő történetét jellemző két eseménnyel fejezzük be. A forradalom következtében Franciaország ellenséges állásba helyezkedik Ausztriával, jelenlegi szövetségesével, minek folytán az Ausztria és Poroszország közt II. Frigyes óta fennálló mély gyűlölség benső barátsággá változik e két állam közt, oly szövetséggé, melynek éle Franciaország ellen van irányozva.¹⁾

Kaunitz, a végenyészetéhez közeledő ama politikai rendszernek megalkotója, életben van még. Ő teremtette meg a

¹⁾ Ranke, Ursprung u. Beginn der Revolutionskriege 1791. und 1792. V. Capitel: Allianz zwischen Oesterreich u. Preussen. 157. l.

szövetséget Ausztria, Orosz- és Franciaország közt; ő emelte a Poroszország iránti ellenségeskedést az osztrák államférfiak számára politikai dogmává.

Azonban mit is tehet akár a legnagyobb szellemű egyes ember a világesemények hatalmas folyamával szemben? Ez események arra kényszerítették Kaunitzot, hogy habár akarata ellenére, tevékenységének utolsó éveiben, azon új politikai rend megalkotásában közreműködjék, mely ezentúl Ausztriának állami életére nézve irányadóvá lett.